

2552. Dupl. 11.4339

Ph.Mg.E.ŠEDIVÝ:

DĚJINY KOSMETIKY

KULTURNÍ
MEDICINSKO-HISTOR. STUDIE

S 11 PŘÍLOHAMÍ A 126 OBRÁZKY.

I. NÁRODOPIS. - II. STAROVĚK.
III. STAŘÍ SLOVANÉ A STAŘÍ ČECHOVÉ.

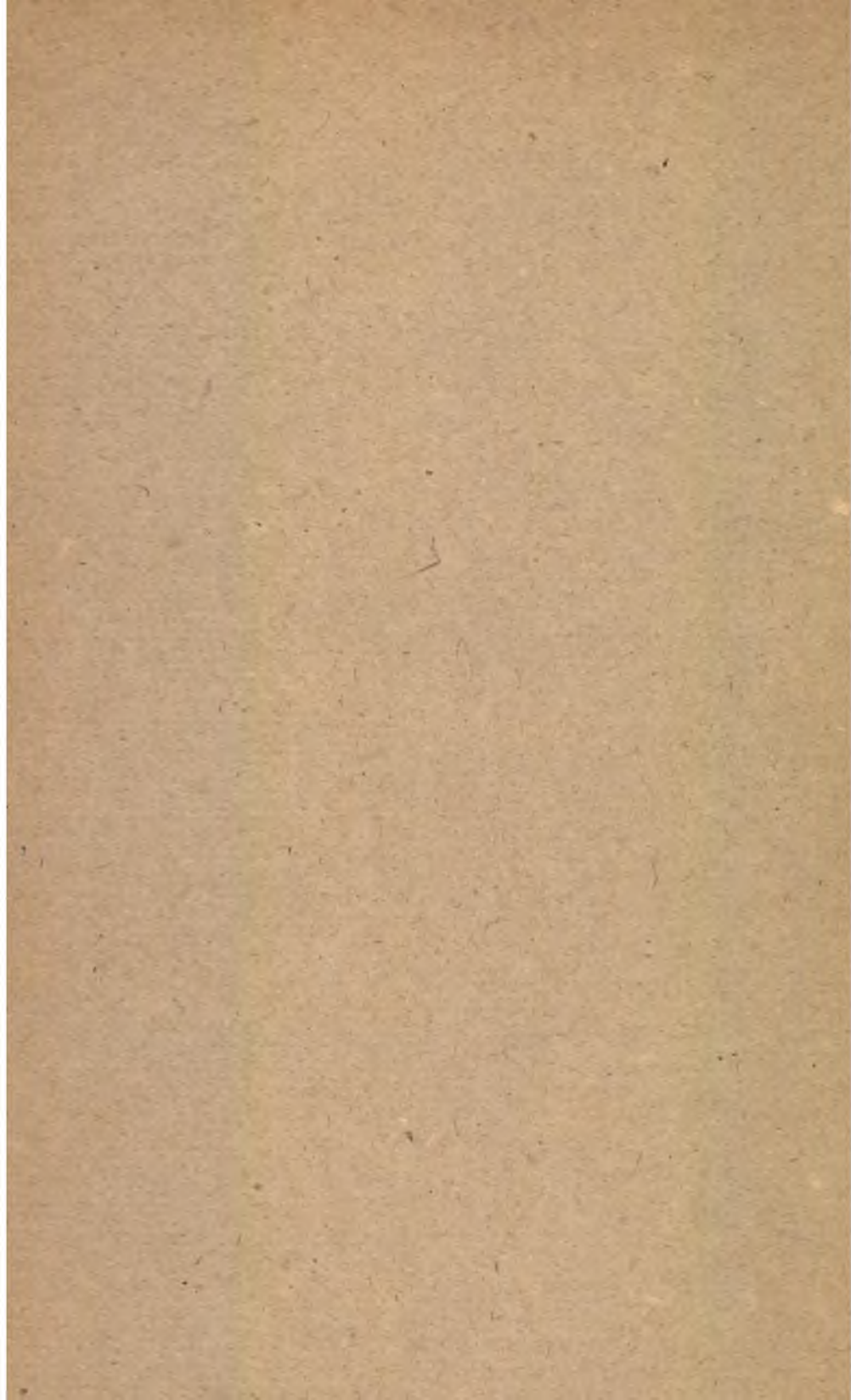

Úprava hlavy staročes. paní a dívky.

V PRAZE R. 1922.

OLDŘ. PYŠVEJC, KNIHKUPEC V PRAZE

Tiskem Rud. Březiny, knihtiskaře v Praze-I., Staroměstské mlýny.

DĚJINY KOSMETIKY.

KULTURNÍ,
MEDICINSKO-HISTORICKÁ STUDIE.

PÍŠE

Pharm. Mag. EMIL ŠEDIVÝ.

NÁRODOPIS.
STAROVĚK.
STAŘÍ SLOVANÉ A STAŘÍ ČECHOVÉ.

V P R A Z E 1 9 2 1

Tiskl R. Březina, Praha I.-200, Staroměstské mlýny u mostu Karlova.

PŘEDMLUVA.

V přítomné knížce předkládám naší československé veřejnosti, a dím to přímo, — hlavně našim dámám, — stručný přehled „Dějin kosmetiky“, hrubou kostru toho jak kdy, kde, kdo dbal svého zevnějšku. Látka tak přerozmanitá z mnoha oborů, zdánlivě si cizích, rostla pod rukou znamenitě, tak že přehled od nejstarších dob až po dny naše vyplnil by svazek nemalý. V dnešních, pro tisk tak těžkých poměrech, vydati vše, asi krok nemožný by byl. Předvádím tudíž národopis a věk starý, jako díl první a v druhém připojuji Slovanstvo s naší staročeskou domovinou. Středověk i s novověkou bizarní a mnohotvárnou mosaikou prozatím nechal jsem ležeti. Vlidně-li přijata bude knížka tato spanilými čtenářkami našemi, i tento druhý svazek bohda spatří světlo světa.

Vřelým díkem povinen jsem za svolení k otisknutí některých obrázků pp. Prof. Dr. Lub. Niederlovi (Slovanské starožitnosti), Doc. Dr. Duch. Panýrkovi (Tetovování) a Prof. Dr. C. Zíbrtovi (Dějiny kroje v zemích českých).

V Praze, v září 1921.

E. Š.

CO JEST KOSMETIKA?

Kosmetika (řecky kosmeó = krášlím) — umění krášlit se, v širším slova smyslu objímá rozsáhlý obor. Jednak udržeti tělu krásu a svěžest, jednak odstraňovati vady a nedostatky zevnějšku. K prvému používá se prostředků uchovávacích a dietetických; v první řadě lázní a vhodného pěstění těla (u starých Římanů *ars ornatricis*). Druhé zabývá se řadou odstraňovacích prostředků, t. j. nemalý počet různých přípravků i chirurgických zákroků, jako ničení bradavic, výrůstků plastické operace, epilace a řada podobných prací i dodnes kvetoucích (*ars fucatrix*).

Kosmetika — umění získati a udržeti krásu.

Ce jest krása?

Jaký úsudek dá umělec, sochař, malíř, co soudí filosof, esthét, lékař, co říká duchovní?

Posudků celá řada a každý jiný.

V čem spočívá krása děvka, dívky, jinocha, panny, mladá, ženy, muže, starce?

Jaká změť hesel a jak daleko od sebe.

Čím vyznačovala se krása biblické Evy, která svedla Adama? Jak posuzovali krásu ženy staří Hindové? — Jak dívali se na ni v kamených svých zkazcích Assyrové a Babylonci, Medové a Peršané? Jak líčí krásu ženy bezperspektivně obrazy ze starého Egypta? V jakých asi rozpacích byl Paris se svým úsudkem o sličnosti Junony, Minervy a Venuše, mčv dáti té nejkrásnější zlaté jablko? Co vyprávějí mosaiky starých Řeků, Etrusků a Římanů? Staří Řekové spatřovali ideál krásy ve sloučení dobra a krásna, kterýžto úsudek přešel i do starého Říma a přejali ho pozdější filosofové. Čím vynikala v kráse Venuše Apolodorova? Jak dívali se na krásu staří Maurové a Arabové? A hledme po době úpadku římského, na počátku středověku, na umění byzantské, a přejdeme do malířských škol benátských a florentských. Všimněme si ceremonielní ztuhlosti na obrazech Crivetiho, jehož bezkrevné figury svatých vhodně se staví po bok ztrnulým bytostem Vivariniovým, kdy po něm benátský Bellini předvádí postavy měkkých kontur, obestřených

sentimentální zasněnosti. Jak dýší duchem opět krasavice jeho žáků Tiziana, Verochia a Giorgionia. Jak září postavy florentské školy v XVI. stol. v čele s Leonardem da Vinci, Michel Angelem, Rafaelem a j.? A jinými barvami opět hýří Pietro Francesco Citardini, přenášejí upadající umění italské na půdu francouzskou se stopami flámskými a starofrancouzskými vedle vznešené mystické důstojnosti maleb Eustacha Lesueura. Jak vyjadřují krásu ženy Hans Holbein a Dürer v Německu? Velasquez a Murillo ve Španělsku? Jak září čistě flámská škola v čele s Rubensem s onou animální smyslností, k níž pojí se Rembrandt z Holland a Téniers v Nizozemí, kde demokratický duch protestantismu jest vedle protikatolického vlivu Holandska, kde Hieronym Bosch slučuje germánskou romantičnost s bizarní fantastičností. A čím jsou nám plátna Cranachova a později Poussinova a Lorrainova ve Francii? A letme dále celými galeriemi až do moderních výstřelků krás, jak představují si je secesionisté, novoimpresionismus a futuristé, a pronesme úsudek o kráse.

Jaké požadavky na krásu ženinu klade Mirza Schaffy ve svých bizarně orientálních verších? Jak posuzoval krásu ženy Dante, Shakespeare, Heine, Goethe, Schiller, Puškin, Čech, Vrchlický a j.? Či posuzovati zde máme slova Cervantesova Sancho de Panzy: „dvě jsou krásy člověka, ta jedna tělesná, ta druhá duševní? Či nepodléhá pojem krásy místu, času, zvyklosti, náladě a snad i paní — modě?

Jinak je krásný Evropan, jinak Peršan, jinak Nubičanka, jinak Australan a jinak Novozelandsan. Či méně pro černocho krásná jest snad ploskonosá černoška, neb indiánu tetovaná jeho spoludruž? Nejsou sobě krásní eskymáci, samojedí, laponci, Nám nelíbí se ani orientální, překrmená huriska, ni chudo-prsá Albionu dcera vyhublá. Či zalíbení měl by domorodý Japončík snad ve Venuši miloské? Či zadá si snad sobě snědá kreolka před krásou jemné tváře Arménky? Kdo zajímavější jest: afektovaná a přísná aristokratka, či skotačivá, vábná pa-sačka? Jinak posuzuje krásu měšťák, jinak venkovan.

Onen zorný úhel posudku, tot veličina neskonale měnivá.

Mnozí divocí kmenové krásli plet svoji křiklavými barvami, mnozí se tetovují. Nubičané vrývají si na prst hluboké jízvy v kůži. Groňanky malují se žlutě, bíle a p. — A srovnějme tuto kosmetiku s naším moderním pojmem kráslení. Rozdíl tu v čase, místě a modě, nikoliv však ve stupni vzdělanosti. Stejnými pracují prostředky, za stejným cílem jdoucími, jak děvče starého Egypta, malující si nehty na červenou, tak Neronova choť Popea, koupající se v kozím mléce, Pařížanka osmnáctého věku, obkládající svou tvář vínem, kamencem a gelatinou, jako naše dámy bolestně upící při elektrické epilaci.

Tot *kosmetika* — umění tělesně býti hezký.

Až pak letopisec třicátého století popisovati bude jednou dějiny dneška, napíše: Byli před tisíci lety ve střední Evropě národové, kteří domnívali se býti na nejvyšším stupni vzdělání, leč ženy jich a dcery kryly sobě tvář, prsa a ruce různými prášky, vodičkami a mastmi, zabraňující nerozumně přístupu vzduchu a dýchání kůže, podmalovávaly obočí a oči, potíraly pysky a vmazávaly barvu v chřípi. Nedovedly rozpoznati, že krásu přirozenou vyznačuje ušlechtilá forma hlavy, trupu i údů, souměrně vyvinuté svalstvo, hladká, jemná kůže, čistá pleť, výrazné, oduševnělé oko, zvláště tomu kterému pohlaví příslušné tvary, v přední řadě pak rysy obličeje, že krásu přirozenou, má-li se co možno nejlépe a nejdéle uchovati, musí spočívat na pevném podkladě, na plném zdraví, že bez zdraví může býti krásu nezřídka darem zhoubu tajícím, že jsou různé stavy chorobné, kteréž propůjčují právě kůži, pleti, tváři a oku vlastnosti, v nichž klamně spatřována bývá krásu pravou, že na příklad jest nápadná přejemnost pleti a kůže vůbec v souvislosti se sklonností k chorobám plicním, že růže, kvetoucí na tvářích takových osob nebývá pak znakem bujného zdraví, nýbrž spíše důtklivou výstrahou k opatrnosti radící, že plné, kypré rty „k líbání“ rovněž mohou někdy býti známkou osob sklonných ku tuberkulose a skrofulose, u nichž též brvy a i vlasy bývají nádherné, jako hedvábní jemné, oči velké, třpytivě lesklé, zářící, že blednička bývá ženám, jež jí byly stíženy, zajímavostí a poutavostí, což nezřídka svádělo dívky k tomu, že uměle se snažily získati „interessantní“ bledosti, již osobám, bledničku majícím, z nerozumu záviděly, že bláhové dívčinky jedly křídou, pily ocet, mořily se hladem a i jiné pošetilosti prováděly jen proto, aby pozbyly svých ruměných — jak jim se zdá — příliš zdravím kypících tváří, že zasahování do díla přírody, umělé „krášlení“, nevedlo vždy ku touženým výsledkům, naopak stávalo se nezřídka, že dosáhlo se pravého opaku, že mnohé „léčebné“ prostředky proti pihám a „nečistotě“ kůže zavinily zhoršení stavu pleti mnohdy velice nemilé, že mnohé pudry a líčidla způsobily při delším užívání zhrubnutí, ba i znešvaření kůže obličeje, že barvení vlasů vedlo k ošklivým chorobným změnám kůže nejen vlasaté části hlavy postihujícím, nýbrž na čelo, ba i na obličej přecházejícím, že zvláště též barvení vousů zaviňovalo někdy úporné lišejovité vyrážky v obličej, jež nezacházely až když se ustalo od barvení, a to ještě pak nezřídka vyžadovalo delší doby léčení, než zase zdravé kůže se docílilo. Jedny kazily si žaludek různými pilulkami — obsahujícími mnohdy velice podezřelé a prudce účinkující látky, vyráběné četnými nedouky, neuky, špekulanty a droguisty, — draho placenými bylinkami, aby měly prsy

malé, druhé potíraly se různými mazadly, seškvařenými od porodních bab, holičů, někdy i bývalých „učitelek“, manželek učitelů a laboratoří ku dělání krásy a pokoutních droguistů — by měly prsy velké. Nemalou starost a duševní zaměstnání přivodilo mazání, leštění a stříhání nehtů. Vlasy si ničily a zapařovaly až k vypadávání, nasazujíce pařeníště lupů, obkládajíce hlavu rozličnými pletenci, ano i čepicemi z různých přízí, chlupů, vlasů a žíní, jednak původu lidského, jednak zvířecího, přivodujíce namnoze nemoci sdělné a přenosné, netázajíce se ani po původu těchto „okras“. — Jen málo žen a dívek šlo k odbornému lékaři specialistovi, docentu neb profesoru, ostatní bezvědomky úpěly v tenatech nesvědomitých spekulantů.

Tomu se říkalo ve XX. století — *kosmetika*.

I.

NÁRODOPIS A STAROVĚK

NÁRODOPIS. OBSAH: Čistota. Omývání, koupele, mýdlo. Hřeben, jehlice do vlasů, fibule, náušnice. Mazání těla tukem, máslem, složitými mastmi, olejem skočcovým, palmovým, kokosovým, růžovým, makovým, ořechovým, sesamovým, kolocinthovým. Malování a zdobení péry. Šminkování. Tetovování. Okrasné jízvy. Mrzačení těla, noh, boltců ušních, pysků a nosu. Úprava vlasů. Vous. Lysiny. Epilace. Pěstění nehtů. Zuby. Jích nemoci, barvení a plomby.

pračlověk, ne dle bible Adam a Eva, uprostřed ráje obdařený všemi dary ducha a tělesné krásy, uprostřed všeho pohodlí, slastí a nadbytku stojící, jak nám ho „víra“ skreslila, ale přihlížíme-li k pračlověku dle moderního učení badatelů — pračlověk, duše mělká, nízkého vzdělání, či lépe řečeno pražádného vzdělání prvých lidí, nedovedši si jakýkoliv, sebe menší úkaz přírodní neb životní vysvětliti, v prvých dobách nejnižší kultury, v jeskyních a slujích bydlicí, rvoucí se s drsnou přírodou a divými příslušníky namnoze neznámé dnes její zvířeny o sousto životiny a kůži na nejnnutnější oděv, mnoho asi pro kosmetiku nepotřeboval. Nesporno, že o příkrasách nelze mnoho mluvit. Zajisté, že prvé ozdoby jak těla tak i příbytku byly řezané předměty z kostí a rohů ulovené zvíře a částky trofejí loveckých. Kaménky a drobnůstky, jako amulety. Z toho usuzuje Rank¹⁾, že jednou z prvých ozdob těla krom vyřezávaných cetek bylo tetovování, jak prý nálezem vyřezávané slonové destičky v jeskyni thayingenské doloženo. Ovšem, nepokračovalo vzdělání různých kmenů stejně. V tom, co obyvatelé krajin kol moře Středomoří pokročili již znamenitě ve vyspělé kultuře, v té době zříme v severních krajích kmeny v naprostém stavu divokého barbarství. Podobné poměry nalezeny ale i moderními našimi cestovateli na zapadlých ostrovech a nedostupných vnitrozemích u kmenů divokých. Porovnáním těchto zpráv můžeme si učiniti pak přibližně jasnou představu nejen vývinu všeobecné kultury člověkovy, ale i postup vývinu kosmetiky.

Nejkrásnější pomůckou ke krášení pleti jest *čistota*, zvláště v horkém podnebí. Voda pak nejjednodušším a nejpřirozenějším kosmetickým přípravkem. Bohužel, že u kmenů nižších kultur právě pro tuto základní pravdu nacházíme pramálo vyznavačů.²⁾ Ve všech dílech světa a ve všech pásmech nalézáme v tomto směru značnou, někdy až úžasnou nečistotu. V tropech

jest to jednak nedostatek vody, jednak bázeň před chladem, ve všech pásmech ale bezmezná lenost, místy toliko pověra, která jest příčinou nečistoty. Australští černoši, Bušuané a mnozí kmenové nedostatkem vody, zaviněným povahou půdy, nedbají mytí těla, což by bylo omluvitelné. Co ale říci mnohým kmenům hottentotským, pověstným svojí leností, aneb kmenům battakským na Sumatě, bohaté vodou, kteří zrovna se štítí vody? Východoafričtí Vaporoři, právě tak jako někteří z kmenů nejnižších kultur novorozeně místo aby po poroči vykoupali, osuší na mírném ohni i se všemi zbytky na těle po porodu. Podobně kůži novorozeněte „vykoupají a osuší“ obyvatelé ostrova Nauru, ti „opráší“ děcko od nečistot štětcem z kokosových vláken. Možno, že hrají zde snad nějaké „therapeutické, fyziologické a chemické“ znalosti úlohu, kde vrchní voda slunných plání východoafrických neb voda z fosfátových ložisek na ostrovech jižního moře příliš ostrá by byla pro choulostivou plet novorozeněte. Podobný zvyk neumytí novorozeně zříme v Persii, na kaspickém moři a u indiánů v Coloradu. Maoriové snad následkem obsahu síry jich vod vulkanické krajiny kojence své místo mytí drhnou zvířecí kůží. Hottentoti otírají tělíčko novorozenátka kravími odpadky a Makalakové se vůbec nemyjí. Tuaregové, kteří mají vodu, čistí se třením jemného písku. U některých arabských kmenů vrstva špíny a nesmytého prachu chrání před uhranutím. Na přibližný stupeň názorů nutno klásti nezachovávání čistoty a opovrhování tělesnou hygienou u indických jak křesťanských, tak i mohamedánských asketů. Mnozí kmenové indičtí dle Weddy prý se vůbec nekoupají, ač většinou po denním žaru a práci dívka hindská cudně koupe se veřejně v lehoučkém šatě, zaměňujíc po koupeli tento za suchý. Japonci jsou velikými stoupenci horkých koupelí, Ainové opět jsou náhledu opačného. Většina afrických kmenů jsou milovníky koupání, naproti tomu ale jejich spolubydlitelé hottentotští a bušmanští o požitek tento nestojí. Příslušník boerského kmene spí oblečen a ráno koluje miska s vodou po celé rodině k umytí všech pouze v obličeji, na krku pak znáti hranici, kam se až Boer myje.

Naproti tomu pozorovati jest již u starých Mexičanů velikou náklonnost k vodě, žádost omývání a koupelí. Velicí zákonodárci a zakladatelé náboženství, jichž kolébka byla v horkých pásmech, přímo uzákonili tělesnou čistotu a omývání namnoze i při náboženských úkonech. Vezměme prvé omývání novorozeněte a symbol čistoty u křesťanů v podobě křtu, t. j. lití vody na hlavu v řece. A jděme k různým kmenům zeměkoule a kolik najdeme při všech okamžicích jich života různých symbolických omývání, s jich náboženstvím a pověrou spojených. Přírodní kmenové používají k mytí, koupelím a plo-

vání kterékoliv nahodilé hladiny vodní, bez ohledu na její hodnotu a účel, pouze z náklonosti k příjemnému pocitu osvěžení. Zde tudíž nejsou pohnutky kosmetické, byti hezčí, úhlednější a krassí. Pravidelné omývání, používání nádob na vodu anebo snad dokonce i jakýs způsob vany jest výslednicí vývoje již vyšších stupňů vzdělanosti, které — nehledě ke vlivům evropským — nalézáme v horkých pásmech jižní a východní Asie a poarabisované Afriky. Zde ovšem nelze si představití čistění důkladné, které zvláště velice slabé jest pokud se týká rukou a prstů. Tento kosmetický nedostatek velmi ohrožuje bezpečnost nejen samotné kosmetiky ale i zdravotnictví. Rukou a prsty se připravují jídla, týmiž nedostatečně omytými prsty se jí, pracuje, ano operuje i při defekaci. Co tu zárodků nakažlivých nemocí přijde do těla, nosu, úst a dýchadel. Obyčejně myjí se části oděvu a nádobí domorodců tam, odkud se bere voda k pití, tím ovšem bezpodmínečně nastává přenášení choroboplodných zárodků, které se ve vodě udržují. A domorodec namnoze nebojí se společně seděti, jísti, koupati se, ležeti a spáti s nemocným při vyrážkách kožních dosti povážlivých druhů, tím ovšem nákaz může býti s dostatek.

Studenou vodou ovšem mnoho se nezmůže při čistění mastného, upoceného těla, pokrytého vrstvou špíny a prachu. Zde připadla by úloha vodě horké, mastné výpotky kůže a veškerou nečistotu rozpustiti a opláchnutím odploviti. To ovšem nejlépe dá se provésti mýdlem. To znali již také ale kmeny nižších kultur. Některé kmeny černochoů na Kongu vyuhují popel bananových listů a slupek a mísice je s olejem palmovým připravují si tak mýdlo. Ba dokonce jiný černošský kmen má podobné zelené koule mýdlové jako směnný předmět svého obchodu. Pozorujeme-li nejnižší kulturu, poznáváme, že prvním článkem kosmetiky pračlověkovy byla voda, jak jsme již výše podotkli. A bylo to koupání ve volné přírodě, a sice i za časů zimních, jak o mnohem později Tacitus³⁾ o severních kmenech vypráví. Při tom zříme jednak splývavý, nepřestěný, potem a prachem slepený, jednak divoce vlající vlas, dlouhý u oběho pohlaví. Později pěstění jeho dokazuje na sever od Alp nález ve starých kolových stavbách švýcarských nejstarší — hřeben.

O něco dále na prahu doby historické zříme dvě vlny kulturních protiproudů. Východní z Asie, bárbarský, naráží na kulturně vyspělejší kmeny krajin kol Středozevního moře. Jeden z těchto výběžků zanechává v pozdějších kolových stavbách švýcarských kolové zkazky. Jednak jehlice do vlasů, náušnice a fibule, sloužící jako okrasa těla. K východním těmto barbarům dle Římanů patřili prý i Skythové (č. I. v příl.), o jichž kultuře však mnoho nevíme.⁴⁾

Popatříme-li na slunný jih a do Orientu, zříme v kosmetice oproti severním a středním zemím ohromný pokrok, diktovaný polohou zeměpisnou. Prudkým sluncem nutna větší ochrana pleti, kůže vydávána více změnám, potu, prachu, popraskání. Pohlavní život vyvinutější nutí ženu více se kráseliti, aby líbila se vysílenému muži.

Kmenové horkých pásem oblibují si mazati těla svá tukem, chrániti tak kůži před přímým účinkem horkých paprsků slunečních před vysýcháním. Chopte kongšského černocha za rámě, vysmekne se vám jak úhoř. Mát namazané tělo tukem. Jednotlivé kmeny maži se tukem, který jim příroda jejich krajin skytá. Mnozí maži důkladně svá novorozenátka, aby mohli odstraniti snáze prvé nečistoty kůže novorozenců. Pastýřské kmeny volí obyčejně tuk zvířecí. Hottentoti maži své novorozence tukem ovčím, aby jim uchovali více teploty tělesné, a ve zvláštních kůžích zvířecích nosí za pasem mast ze sádla, různých bylin, sazí a okru, smísenou s různými popely aromatických bylin, proti parazitům a dotěrnému hmyzu. Wahimové ve východní Africe maži tělo své a skromné své kožené šaty směsí z másla, okru a červené hlínky. Podobně Hererové nepřipravují si máslo pouze jako poživatinu, ale i ku natírání těla. Rolníci kmenové užívají tuků rostlinných. Wapororové opovrhují mytím vodou a natírají těla svá skočcovým olejem. A černí kmenové, zvláště západní Afriky, oblibují si palmový olej nejen jako poživatinu, ale jako všeobecně používané mazadlo pleti. Naproti tomu Indové a celá ostrovní skupina, počínaje malajským archipelagem přes Mikronesii až po východ Tichého oceanu, stojí ve znamení oleje kokosového, kterým zavání nejen jídlo, ale i vlas a kůže domorodcova. Ze zvyků původních kmenů přírodních vyvínovala se postupně kultura lidského pokroku a nejstarší kmeny jest hledati v horkém pásmu. Indie byla učitelkou západu i pokud se týká užívání tuků při pěstění těla. Již Susruta (r. 1300 př. Kr.) zná směs oleje růžového a skočcového jako kosmeticum. Starí Babylonci znali šestnácte různých tuků, mezi nimiž ale schází sádlo vepřové. Starý zákon zmiňuje se o oleji ze stromu olejového jako o prostředku kosmetickém vedle oleje makového, ořechového, sesamového, kolocinthového a růžového. Rovněž egyptský papyrus Ebersův líčí tuky k natírání kůže lidské. A tak zříme znenáhla rozšiřovati se užívání tukových hmot a olejů u všech kmenů kol Středozemního moře, zvláště pak u Řeků a Římanů. Nesporno, že domorodci natíráním pleti mastnotou chrání kůži před prudkými paprsky slunečními, před vypařováním vlhkosti z kůže, proti moku, dešti, proti bodnutí různého hmyzu a nákažlivým chorobám kožním.

Malování pleti: Obnažené tělo domorodce horkých pásem muselo býti něčím chráněno. Neměl-li tudíž příležitost nebo

chut pokrýti tělo své mastnotou, tu sáhlo se k nanášení barev mazáním a malováním. Později pak malování prováděno i tam, kde tělo mazáno tukem. Malování těla jest dodnes všeobecným zvykem tropických kmenů. málo aneb nic oděných, kde cizí, moderní živly neměly příležitost zasáhnouti. Jest to způsob

Obr. č. 1. Král Rdiayai, omalovaný do války, náčelník západoafrického kmene Fanů.

prastarý, který později u mnohých kmenů upadl v zapomenutí, leč u značné většiny kmenů se přece udržel. Kde zůstal, odstiňuje různé stupně stavu a způsob života. Jinak malován válečník (obr. č. 1. a č. II. v příl.), jinak paníc, jinak panna, jinak prostitutka. Zvláštní byla malování pro slavnost (obr. č. III. v příl.), zvláštní pro smutek. Svě malování má obřízka (obr. č. IV. v příl.), své též menstruace atd. Určité znaky maleb vyhrazeny jako božské pro feteše a kněze (obr. č. V. v příl.) Volky nevolky, aniž by snad

věděla, měla malba těla kus hygieny v sobě, chráníc tělo proti škodlivým vlivům zimy a horka, jakož i sdělným nemocem a bodnutí jedovatého hmyzu. Indiáni kmene Karájá ve střední Brasilii natírají své novorozence ihned po prvé lázni červenou hlinkou, by chráněna byla kůže proti hmyzu a různé havěti ze vzduchu, jakož i proti nákažlivým nemocem. Dodnes ještě trou těla svá na červeno indiáni kmene Saxchilla v Brasilii různými rostlinami (hlavně *Bixa orellana*), než jdou do lesů na sběr kaučuku, by chráněni byli před dotěrným hmyzem. Malování kůže buď barvami vodovými, různobarevnými hlinkami neb okrem smíšeným s mastnotou a pod. u různých plemen šíří se do variací nekonečných, kde fantasii brány otevřeny dokořán. — Australané již svá novorozenata malují. Mezi 30—40 ti Korroboreovci nenajdeš dva, jež by byli stejně malováni; tak hyří fantasie umění. „Červený muž“ prerie není než obyčejný smrtelník omalovaný železitou hlinkou s mocně vlajícími péry na hlavě. (obr. č. 2.) Náčelník a bojovníci indiánští před válkou a na slavnostní chvíle zvláště pomalovávali těla svá křiklavě, aby dodávali si vzezření více vynikajícího (obr. č. 1. a č. II. v příl.). U kmenů kaferských hoši, již podrobování obřízce, pomalování celí barvou bělošedou, by z dále již stav jejich byl znatelný (obr. č. IV. v příl.). Na poloostrově malackém si děvčata obličej zdobí vodorovnými čarami a prsa kroužky a palmetami. V Indii jako příslušník kasty brahmínské pomalován muž dlouhými, vodorovnými bílými čarami přes celé čelo a oholen (obr. č. V. v příl.).

Podobné asi pozadí bude mítí natírání těla bílou nebo červenou barvou u pastýřského kmene Mpororo ve východní Africe, kde pastevcí než jdou do práce, t. j. než vyjdou za svými stády z domova na delší pobyt do stepí ku hlídání, natírají si obličej a celé tělo barevně, jinak doma maží se jen máslem. Své děti proti kožním nemocem natírají vápenatou zemí. Ne bez zajímavosti jsou někteří kmenové Bantuů, kde jich medikusové pokrývají barevnými pruhy mastnotou jednotlivé choré části a bolavá místa těla. Podobně terapeutický podklad má i natírání kůže u australských černoehů a u novorozenců andamanských a různých kmenů indianských. K takovémuto malování používány z nerostných látek hlínky vápenato-manganového obsahu, hlínka červená, bílá, žlutá neb okr a tuk. Z říše rostlinné: saze, uhlí, kurkuma a barevné šťávy rostlinné. Obyčejně voleny jsou barvy, které nápadně se odrážejí od tónu pleti toho kterého kmene. A odstín barevných tónů hraje celou klaviaturou ve všech nuancích. Nejvzácnější jest barva zelená, kterou mají v severní Australii někteří kmenové jako ozdobu kůže, vyrábějící ji z eukalyptových listů. Užívá se ovšem barev neškodných a nedráždivých, by kůže nebyla poško-

zena. Tvary ozdob jsou přerozmanité, dle umění, vtipu a fantasmie malířovy. Jdeš od jednoduchých teček přes čáry, oblouky až ke kruhům a odtud přes nepřehlednou armádu bizarnosti až po nejbujnější výplody fantasmie člověkovy. Od nejjednodušší primitivnosti, až po vysoký stupeň umělectví, jak ukazují nám ukázky japonské (obr. VI. a VII. v příl.). Natírání těla krví ulovené kořisti má již podklad kouzelnictví a jako amulet. Malování prováděno zpravidla u kmenů těla obnaženého. Tam, kde stoupající kultura neb podnebí oblékaly více nebo méně

Obr. č. 2. Vyzdobený rudokožec „Červený muž“.

složitě části oděvu na tělo, tam méně bylo malování. Pak malovaly se jen části těla obnažené. Zjemňováním chuti a vkusu došlo se od křiklavých barev a hrubých liniovitých kontur až k jemnému odstupňování na tvářích, oku, řasách, rtech a p., jehož nejjemnější odnože zříme v naší šmince a pudru.

Sminkování vlastně patří k malování a potírání kůže, leč zaujímá zvláštní obor, jsouc vlastně jádrem kosmetiky. Zde pozorovati snahu kmenů bledé pleti připodobniti se temněji pigmentovaným. Móda, čas a místo ovšem zabíhají na všech stranách do nejkrajnějších hranic. Čínanka, mdle žlutá, líčí tvář na bělo, obočí černí a červení pysky (obr. č. VIII. v příl.), naproti tomu Japonka již nemiluje tak příkré kontrasty a má barvy zladěnější a více tlumené (obr. č. IX. v příl.). Veliká pozornost jest věnována v Orientě oku, řasám, víčkům, očím a celému jich okolí, a vše estheticky zladěno, až Peršanka přimalováním spojuje si obě obočí v jednu linii přes kořen nosu. Dívky a ženy Ainů malují si mohutné kníry.

Ne bez zajímavosti je postřeh, že zatím co nekulturní málooděnci považují malbu svého těla za skutečnou okrasu, tu kul-

turní a polokulturní člověk tohoto umění užívá ku klamání: Pokulhávající krásu doplnití, vady pleti zakrýti, nesouměrnost linií zarovnat a p. A tímto druhým způsobem, pudry a šmin-kami, pracují nejen dnešní fintiví jiho- a východoasiaté, ale tím pracoval i svého času obchod s lidmi — otrokářství. Arabský autor z první poloviny XIII. stol. al Gaubari vypráví, kterak uloupená děvčata a chlapci ze země Rum, by nebyli poznáni, jsou dříve než přijdou na trh uměle přebarvování odvarem skalice modré, zelené, duběnek, ořechové kůry a listí, vedle listí morušového. Chudáci běloši zčernali pak po této proceduře jako praví černouškové. Podobně barveny i vlasy.

Chceme-li dále stopovati vývin kosmetiky, nutno probíratí zvyky různých kmenů do posledních časů, ano do dnes žijících, jichž původní zvyky namnoze nebyly dotčeny moderní kultu-rou. Dosavadní způsoby kosmetiky byly rázu dosti nevinného: Omývání, mazání, malování, šminkování. Žádostivost však po zdobě šla dále, ješitnosti musil člověk přinést za oběti bolest. Podivuhodno, jak stránka kosmetické okrasy tělesné postupova- la namnoze s bezohlednou krutostí proti vlastnímu tělu, mrzačíc je se znetvořující rafinovaností. V tomto ohledu zůstal člověk po tisíciletí stejným. Nezůstalo ni kouska těla, ni jedi- ného údu, který by nepropadl krášlení. Ježto malování jednak vodovými, jednak mastnými hmotami nemělo stálého trvání, nutno bylo sáhnouti k něčemu trvalejšímu, a to bylo *tetovování*.

Tetovování jest vpravování nerozpuštěných barviv do kůže. Názor mnohých cestovatelů shoduje se v tom, že člověk teto- vuje se tím více, čím méně jest oděn šatem, a W. Joest tvrdí dokonce, že není pod nebem kmene, který by se nebyl teto- voval. Tetovování (angl. tattooing, tudíž vlastně: tatauování), vrchol to umění krášlivého, dosti byl obtížný, proto prováděn lidmi již zapracovanými a pověřenými, a to byli obyčejně u jednotlivých kmenů kněží a léčitelé. Někdy bylo tetovování dobrovolné, někdy nucené, což nedívno při operaci tak složité a bolestné, někdy bylo i násilné; způsob tetovování tak jest hojný a pestrý, že letmo jen možno se ho na omezeném místě zde dotknouti.

Muž v obličejí bývá více okrášlen, kdežto žena ponejvíce jen u rtů a na bradě (obr. č. 3.). Někdy jest tetovování celého těla husté, složité a nádherné, ba i umělecké, jako u Maoriů (obr. č. 4.), starých Japonců (obr. č. VI. a VII. v příl.) a Birmanů. Tělo některých Japonců jest úplně poseto barevnými obrázky květin a fantastickými zpodobeninami, jednak vrytými, jednak vtetovanými, takže tělo dělá dojem, jako by pomalovaným trikem hedvábným bylo přioděno. Obyčejně však tetovovány jen části těla. U Samanů tetovovány spodní orgány, na souostroví Jižního moře a Filipínách tetují prsa a pupík a p. Všecky případy tyto

nepostrádají nikdy příchuti erotické. Ostatně popatřme ještě do dnes na vydobaná srdéčka a počáteční písmena neb i celá jména v kůži mnohých zamilovaných.

Jaká jest pohnutka tetovování u kmenů nižších kultur? Primitivní představy náboženské⁵⁾, fetišismus a pověra u kmenů nízké intelligence. Na ostrovech Marshallských vyprošují si lidé na božích dovolení, aby se mohli tetováti. Na Novém Zelandě

Obr. č. 3. Domorodí Australci.

ženy, které nemají vytetovovány známky pravověrnosti, nemohou po smrti býti účastny věčné blaženosti. V Polynesii platí tetovování za důkaz krásy žen. Na Novém Zelandě má tetovování občasnou modu, jako u nás šaty. Před lety byly tu v oblíbě křivky, nyní se provádějí figurální ornamenty. Rudá barva rtů, kterou naši básníci tak na výsost opěvují, platí zde za nepěknou, a mladé dívky snaží se ji zakrýti tetovováním. V Nukahivě smějí vznešené ženy býti více tetovovány na více místech, než ženy z lidu. Muži pokoušejí se tetovováním imponovati nepříteli (obr. č. 5.), tetuážemi slavných činů válečných na těle svém vzbuzují hrůzu u protivníků svých. Náčelníci kmenů, ovšem nejinak, než že jsou nejvíce tetovováni (obr. č. X. v příl.). Papuáni na Sumatře mají na svém těle tolik čárek, kolik zabili nepřátel, zde platí tudíž tetuáž za distinkci, za odznak důstojenství. Pohlaváři australských černochů jsou vyznačeni svými zvláštními tetuážemi. Též v Asii se holduje tetovování. Černoch, Indian, ba i Evropan se tetovovuje. Před lety ukazoval

se jistý Albanec ve hlavních městech evropských, který byl v Birmě z trestu tetovován. Muž ten měl na sobě 388 nej-různějších obrázků: čáry, kruhy, hvězdy, pávy, labutě, čápy, rostliny, krokodily, listy, květy, birmská písmena, hieroglyfy atd. Tetovování v Polynesii jest posvátným obřadem a provádějí ho kněží, kteří kreslí na kůži mystické čáry, aby docílili tím ochrany božstev.⁶⁾ Jeden z kmenů, kteří nejvíce oblíbili si tetovování, jsou Maoriové. Tam užrší fantasii ve variantech přepestrých. Jinak tetovován pohlavár (č. X. v příl.), jinak žena provdaná (č. XI. v příl.), řekl bys u nás krasavice, jinak muž z kasty učené (obr. č. 6.).

Další, o stupeň krutější způsob kosmetiky jest *zdobení se okrasnými jizvami*. Zdobení okrasnými jizvami mělo několikery význam, jednak okrašlovací, jednak prý zdravotní, ale nejvíce hrála zde místní domácí náboženská pověra. Podivuhodny jsou ornamentální fantasie a chirurgické výkony operatérů u jednotlivých kmenů, což zpravidla byli kněží-zařikávači a kouzelníci. Některé kmeny novozelandské provádějí zářezy do kůže (mužové na čele a bradě, ženy na horním pysku a bradě). Tyto zářezy mají tvar figur a koncentrických linií rozmanitého vzhledu⁷⁾. Na sandvichských ostrovech jsou tyto zářezy dokonce privilegiem jistých tříd, zvláště pohlavárů a chrabrých bojovníků⁸⁾. Podobnými zářezy, dosti hlubokými, zdobí se Patagonci (obr. č. 7.). Tetovovaným zemřelým pohlavárům urezávají se hlavy, udí se a za drahý peníz prodávají se cizincům-cestovatelům. Dívky a nevěsty tahitské a nukahivské tetovovují se za určitých předepsaných obřadů (č. XI. v příl.). Novoguinejskému novorozeněti nařezávána řada souběžných, hlubokých a širokých jizev od ramene až daleko do záloktí, jak by řemeny z kůže mu loupali. Přízdoba tato velice byla oblíbena a zvláště na místech, která zůstávala obnažena. Dívka manganjanská má jizvami poseté čelo, skráně a celé tváře (obr. č. XII. v příl.). Středoafričtí kmenové provádějí tyto vryty také proti nemoci a bolestem hlavy (naše pouštění žilou a sázení baněk). Někteří ostrované indičtí mají paníčky, jichž tváře cele jsou pokryty jizvami. Některé středoafričké kmeny černošské vyrývají si z tváře kůži tak, že jim zůstává řada důlků, širokých a hlubokých velikosti bobů. — Někdy jsou jizvy opět seskupeny na rameni, jako by epaulety posadil. Viz ku př. vyobrazeného náčelníka Indiánů, který jak by měl na rukách rukavice a kamaše na nohách (viz obr. č. 8.). Australané na prsou mají řadu vodorovných jizev, které rozšiřují místy až v dolíky. Někdy takovéto dolikování bývá na plecích. Zvláštní jest ozdoba Andamanek v Indickém oceáně, kde většina trupu poseta jest v pravidelných ornamentech řadou důlků velikosti bobů, kdežto obličej pomalován křiklavými bílými figurkami.

A kosmetika v bezohledném výběru svých pomůcek a způsobů jde za svým cílem bezohledně dále, dále po nakloněné ploše skorem na hranu inkvisitorského mučení.

Po tetování sestoupila k bolestnému vyřezávání kůže a rýhování těla a nyní jde dále a klesá přímo k mrzačení těla.

Obr. č. 4. Maori.

Mrzačení těla jako umělé zlepšování tělesných forem, zříme jako charakteristickou známku lidského ducha nejnižších kultur. Bušuané jihoafričtí uřezávají již záhy dětem svým konce některých prstů jako okrasu a ochranu proti některým nemocem a svědectví o příslušnosti k jich kmenu.

Mrzačení noh. Číňané již odedávna dětem a zvláště děvčatům mrzačí nohy násilným zavínáním a utahováním přední části šlapadel, takže po tomto zdokonalení může zmíněné děvče našlapovati pouze na přední část nohy, čímž chůze jest velice nejistá, namáhavá a bolestná, nutíc tak k malým výkonům chodeckým a pobytu doma (obr. č. XIII. a XIV. v příl.). Severoameričtí Indiáni, zvláště u kmenů oregonských, již v kolébce kladli dřevěné destice na hlavu dětskou ze předu a ze zadu, načež pevně utáhnuvše, uvazovali, čímž nabývala sploštělá lebka

vzezření divoce zvířecího, a to prý hlavně mělo v zápětí vývin nízkých pudů, válečnictví a divokosti. Podobnou deformací sluli prý staří Aztekové ve střední Americe. Viz přiložený obrázek statné a jinak krásné ploskohlavé Indiánky, která v náručí na prkénku zavinuté drží děcko vzepřené o hlavíčku a za nožičky připevněné právě v okamžiku mrzačení čela splošťováním (obr. č. 9.).

Mrzačení boltců ušních, pysků a nosu. Zacházeno-li tak s tvrdými částmi těla, tím více zkrášlení podléhaly části měkké, ku př. *boltce ušní*. Ty po většině propichovány a provrtávány a do otvoru vsazovány kruhy, roubíky, tyčinky kulaté, ploché destiče a jiné ozdoby. Ostatně neznají dnes náušnice naše moderní dámy? Krasavici novoguinejské ku příkladu náušnice sahají až na ramena (č. XV. v příl.). Srovnej též náušní ozdoby rudokožcovy (obr. č. 2.), překrásné náušnice maorijského šviháka (obr. č. 6.) a těžké kruhy Patagoncovy (obr. č. 7). Papuané provléknuvše náušnice, tak je obtěžkali, že otvor daleko se protáhl i s dolním lalokem a při mocnějším kyvu se ucho klátilo.

Mrzačení pysků. Podobnou příkrasu musely snést i pysky. Kráska mangajanská ze středoafričké Nyassy má proděravěný pysk hořejší přímo pod nosíkem, v němž tkví prsten „pelele“ až 6 cm veliký, který odkládá pouze na znamení smutku (č. XVI. v příl.). Těžko jest zde říci, jak líbala svého milence dívka botokudská v Rio Dore v Severní Americe (byl-li tam tento zvyk), když měla v dolním pysku napříč v otvorech zasazený celý roubík (obr. č. XVII. v příl.).

Mrzačení nosu. Pohodlnější již podobná operace byla na nose, kde kroužky navlékány odděleně v každé chřípí zvláště, jak bylo u indických bajader. Důkladněji braly to slečinky melanesských ostrovů, které mají nosík provrtaný veskrze.

Úprava vlasů a vousů tvoří snad nejpestřejší a nejzajímavější odstavec národopisu. Kmenové nejnižších kultur, právě tak jako o plet se nestarají, zanedbávají vlasy, jak vidíme u Australců, Kanaků z Nové Kaledonie (obr. č. 10.), divokých kmenů Ohnivé země a středoamerických praobyvatelů. Vlas rozházen, zdrchán, tukem a prachem buď slepen, ku př. u Dajaků (obr. č. 11.) aneb u domorodců ostrovů Malomocných, z Nových Hebrid (obr. čís. 12.), aneb divoce vlaje, ku př. u australských žen z Queenslandu (obr. čís. 13.) neb u Aheta (Negrito), obyvatel ostrovů Filipinských (obr. čís. 14.), aneb jak vidíme mohutnou kštici ženy kafusské (tab. obr. č. 15). O stupének vyšší kultura, Ainové: vlas rozpuštěný, leč probíraný, větraný a srovnaný již hřebenem. Člověk pokročilejší vlas kráší, splétá, vzadu svazuje. A jak poznal vlas fintivou ruku člověkovu, tu před tebou již defiluje ohromná ona galerie nepře-

berné fantasie bizarností lidských nápadů. A jsou to ponejvíce černošské kmeny, jež přímo hýří záplavou variant svého účesu. Viz ženské hlavy z kmene Aschira a Loandy (obr. čís. 16. a č. 17.) Spirálovitě upravený vlas stáčí se řekněme naším názvem „do baroka“ a nutí do nepřirozeného seskupení a polohy

Obr. č. 5. Tetovovaný pohlavár z ostrova sv. Kristiny.

(obr. č. 17.) Dle kmenů a časů různá chut. Ženy afrického Sudanu splétají vlas do četných slabých pletenců, které spirálovitě dohromady svijí do výšky, takže povstává na hlavě komolý jehlan (č. XVIII. v příl. druhá hlava v levo se shora), na obvodě svém na dvou až třech místech jak by tkanicí stažen (č. XVIII. v příl. třetí hlava s leva vzadu.). Fantastický účes mají

ostrované jižního moře (obr. č. 19.) Podobná dresura násilná jest u jihoafrických Zuluane, provázena ještě vyholením některých částí hlavy, někdy na spáncích, někdy na čele, někdy na krku, kde vlas hustě spletený spirálovitě obtáčí hlavu ve formě polokoule, a na nejvyšším temeni upraven v kulovitý, jak by na hlavu posazený chomáč nebo kouli. Podobně tak vidíme u Ko-

Obr. č. 6. Tetovovaný novozelandský Maori.

reanů (obr. č. 19). Afričtí Niguté a Melanesiové a ženy na Karolinách nosí účes ve spodině na široké základně vydutý, do výšky pak prohnutý, jak bys stříšku čínského pavilonku tam posadil, a končí na temeni hlavy kulatým čúčkem (č. XVIII. v příl. prvá hlava s prava dole.). Papuané opět jiný nápad mají, by vlasy byly hojně bohaté. Hlava pokryta jest řídkou sítkou, kterou vlasy prorůstají, načež vlasy napouštěny palmovým olejem a okrem nabývše hustoty plsti, dají se formovati ve tvary, řekl bych indických pagod (č. XVIII. v příl. druhá hlava s prava ze spoda), vypadávající vlasy v této spleti zůstávají tak, že částečně i tvoří přirozenou paruku. V melannesských krajích a zvláště v Novopomořansku nosí do výšky spleteného chundelatého huňáče barvy šedivě bílé; to jest od přimíšenin vápenatých, které jsou ochranným prostředkem proti různým kousavcům (č. XIX. v příl.). Papuané Amazulští holí hlavu

a jen na vrcholku pozůstalý zbyteček akaciovou gumou a sa-
zemi namazavše si do výše kroutí, a celé hodiny dovedou
dva takovíto Papuani proti sobě seděti, pročešávajíce a narov-
návajíce jeden druhému neposlouchající vlasy. Zlobí-li podobná
paruka svého majitele, uřízne ji jednoduše v půli, neb ještě
doleji a počne pěstění na novo. Středoafričtí kmenové mají
někdy věžovité stavby vlasů na hlavě z přimíšenin různých
látek cizorodých, ba i dvojvěže vidíme. Pozoruhodný jest účes
obyvatelek ostrova Fidži, kde vlas násilně utvářen ve formě

Obr. č. 7. Patagonec s ozdobnými ryhami v obličeji.

čepice o dvou špičkách a vzadu dolů převislý. A na blízkém
ostrově Tonga a Novém Zelandě jest opět vlas prostě vlající,
čistě držený a hřebenem větraný. Někdy zříme útvar copatý,
převisle přes rameno splývající, ku př. u Goldiů na Amuru
(obr. č. 20.). Vlas rovný, měkký a plihý podléhal ovšem
tak četným a bizarním nápadům kosmetiky, leč ne již do té
míry vlas kudrnatý, vlnitý, tvrdý a hrubý (obr. č. 21.), jak
nahore zmíněno. Zdá se však, že většina účesů byla přece jen
více méně přiléhavá (obr. č. 22.). Zajisté, že hrála zde úlohu
i síla i jakost vlasů, která u různých kmenů i ras byla různá.

Vousy. U žlutých jihoafričanů jest knír jen jak by slabě nazna-
čen, licousy a ostatní vůbec schází. Totéž povšechně jest u čer-
nochů, leč u těch nalezneme tu i tam zarostlíky s bujným a mo-
hutným vousem, ba i šviháckou koží bradkou. Nejinak ovšem,
než že této přízdobě věnována pak péče obzvláštní a kozička
jsouc šlechtěna, vytahována jest do délky úctyhodného copánku.
Vousy bohatšími obšťastněni jsou australští obyvatelé tmavší
pleti (obr. č. 10.). Za to Malajci, Polynesové, Mikronesové

přírodou v tomto směru jsou poděleni macešsky. Někteří kmenové na ostrovech jihomořských přirozený vous svůj zveličují a vplétají si do něho vous cizí, nebo rostlinná vlákna. Tak obyvatelé některých ostrovů Karolinských. A jdeš-li do Asie, do onoho chaosného víru a motanice kmenů tak různých, přerůzných, tu najdeš vousatost a vlasatost ve variantech přerůz-

Obr. č. 8. Náčelník Indiánů, zdobený ornamentálními jizvami na nohou, rukou a plecích.

ných. Celkem možno říci: Indogermané — v nejširším smyslu slova — jsou vousatější, než žlutá skupina mongolská. Leč žádné pravidlo bez výjimky: z druhé skupiny vypadává nám Japončík s copatým Číňanem, jako výjimka nemálo pečující o svůj vous a vlas.

Veškeru kštici odstraňují si s hlavy některé kmeny úplně. Zjev tento ovšem nečastý, pouze v krajích tropických a to přece jenom spoře. Tak staré ženy na ostrovech Amiralitských svou leb holí úplně. Podobně tak děje se na ostrovech amoretských a některých ostrovech Šalamounových, ač zde to provozují obyvatelé veškerí. Není pochyby, že jest zde hygienické pozadí, horké podnebí s veškerou doprovázející ho nečistotou zapocené, mastné a uprášené kůže. Holení hlavy zříme u ně-

kterých vyspělejších kultur opět z pohnutek asketických a náboženských. U jiných kmenů postihneme holení vlasů na hlavě jen částečně, za to ale zbylá kadeř obsluhována jest pozorností nemalou, ta musí vyniknouti pak nápadným účesem. Tak kráska andamanská mocný účes, který pořídila si na své hlavince, důkladně promastí, potírá vápenatými solemi, pečlivě

Obr. č. 9. Utahování lebky malého děčka u ploskohlavých Indiánů.

obarvuje atd. Národopis v tomto směru, přebohatá směsice, jasně ukazuje, kterak kosmetika s medicinou jde zde ruku v ruce. Napouštění vlasů vápnem, jak zříme ku př. u Polynésů, působí zabarvení kštice červeno-hnědé, tudíž kosmetika, ale zabraňuje rozšiřování hmyzu na hlavě, zde opět hygiena. Podobně promaštěný svůj účes natírá Somalec suříkem a Bečuan sloučeninami železa. Není ovšem ještě s dostatek známo, proč tak málo vyskytuje se vyrážek na hlavě, ku příkladu východoafrického kmene Wakinga nebo obyvatelů kongšských, kde vlas úplně speklý lepenicí z hlíny, nebo sazí, nebo červeného okru s olejem nedá se naprosto rozčesati. Jisto však, že v pozdějším stáří podobný stav vlasů při tropickém potu a zapařování musí dříve nebo později zakončiti — lysinou.

Namnoze holena byla i lebka, která u mohamedánských kmenů vpravována do turbanu. Někdy přistřihován vlas až na kůži, takže lebka jak by oholena byla, jako kněží Budhovi a bramíni nosí (č. V. v příl.). Šiitičtí Peršané holí střed hlavy a po stranách vlasy ponechávají. Číňané holí vlasy po stranách, ponechávajíce střed hlavy vlasatý, nosíce z něho cop svislý, by jim vlasy při práci v pohybu nepřekážely. Ženy jejich, jsouce více v klidu a majíce více času na toaletu, vpravují vlas na zadu hlavy ve veliký chuchval vlasů, jako by nádor, větší než celá hlava sama (č. VIII. v příl.). Jak mnohem umělečtější účes má již sousední Japonka. Vlas do výše napjatě visutý, upra-

Obr. č. 10. Kanak z Nové Kaledonie.

vený v jakousi kopuli neb turban, bohatě ozdobnými jehlicemi a kvítím vyzdobený (č. IX. v příl.). Kabinetní takovýto kousek umělecké práce nelze ovšem každého dne znova vytvářeti, proto obětavě podvoluje se jeho majitelka na noc ukládati hlavu na nepříliš pohodlnou dřevěnou podložku, by namáhavě upravený tento účes úhony přes noc nevzal. Vidno tudíž, že úprava účesu pohybuje se v hranicích hodně širokých.

Nejvíce lysin najdeme u členů afrických karavan, kde časté nošení břemen na hlavě zapocené, nevětrané a málo aneb nic myté a čistěné, musí míti za následek vypadávání vlasů. Podobně plešatosti nevyhnuli se Papuané a kmeny semitské. Chytrý Číňan aspoň částečně kryje pleš uměle načechranou ozdobou copu a staré jich ženy zabarvují prostě černou barvou prokmitající bělavou spodinu kůže zkrze prořídle vlasy. Naproti tomu vzácností jest pleš u černocho nebo indiána.

Epilace prováděla se vytrháváním vlasů zvláště na rodidlech i plodílech a pod pažďí a někdy i na jiných částech těla (obličejí neb prsou). Dělo se tak buď prostě prsty neb malinkými klíšťkami neb kroužky, a to u různých kmenů asijských, afrických i amerických (Malajci, Annamité, Xingui-indiáni, quinejší černoši, četné kmeny na Kongu a t. d.) Mohamedánský obřadní předpis chce míti spodní orgány žen bezvlasé. Proto také ještě dodnes Turci, Peršané, částečně Ara-

bové a řada kmenů islamského vyznání používá vedle břitev chemických prostředků ku zbavování se vlasů, které jsou původu prastarého, obsahující nazvíce auripigment a vápno jako depilatoria staroklasická. To týkalo se nejen vlasů a ohanbí a pod

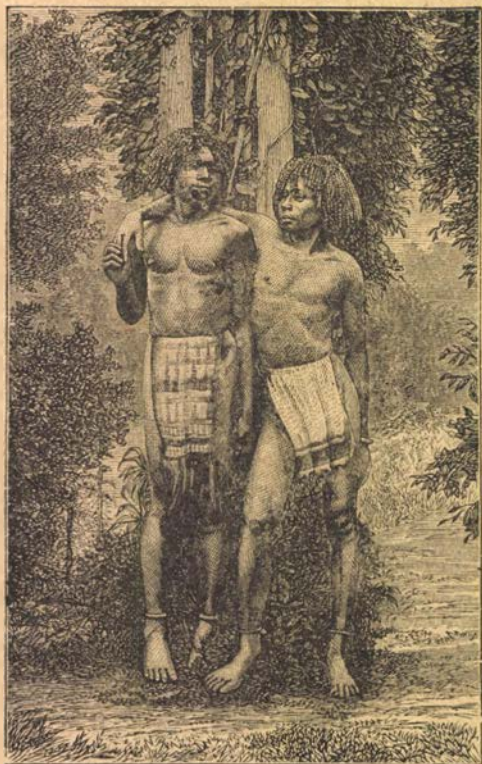

Obr. č. 11. Dajakové.

páží, ale i vlasů a vousu na hlavě. U mnohých kmenů, kde vousisko jest nepatrné, sporé, tam se vous přímo vytrhává, jako u některých kmenů indiánských. Mnozí domorodci jdou tak daleko, že strhávají obočí, ba i řasy.

Za zmínku stojí i *pěstění nehtů*, které sice netěšilo se v oboru kosmetickém té přebohaté pozornosti jako ostatní,

shora uvedené části těla, leč i zde panovala zvláštní moda. Nižší kmenové nechávají nehty růsti ovšem i bez všeho pěstění, obrušující je pouze denní práci. Ježto dlouhé nehty považují se jako znak, nic nebo méně pracujícího člověka, jest u domorodců nižších kultur dlouhý nehet přece jenom významání. Jimi honosí se pohlaváři a králové. Ba u kmenů

Obr. č. 12. Domorodci z ostrova Malomocných. (Nové Hebridy).

jího- a východoasijských, jakož i některých indiánských, dlouhé drápkovitě se kroucí nehty jsou opatřovány zvláštními pouzderky (č. XX. v příl.). Leč i vedle dlouhých nehtů pěstěných vidíme namnoze dlouhé, zanedbané, nepěstěné, ovšem rovněž u lidí málo, aneb zhora nic ručně nepracujících, jak přihází se u mnohých čínských asketů (obr. č. 24.). Některé kmeny nehty si též barví více méně trvanlivě. Uhlednost nehtů jest podmíněna vyšším již porozuměním, které se ovšem nižším rasám nedostává. U nás pojem pěkného nehtu ovšem ustálil se v kulatém tvaru mírně překročivší konec prstů, čistě vyleštěný barvy

pletové až růžové. Ženy orientálců, Barmanky, Siamky a Javanky barví nehty hennou do oranžova. U kmenů Haussa a Togo mají nehty omalované štávou z červeného dřeva. U Marokánů obarvené nehty mají pouze milostnice a ženy haremu, by se

Obr. č. 13. Australské ženy z Queenslandu.

tak lišily od obyčejných žen pracujících. Orientálci barví obyčejně nehty hennou a pak je vyleští. Zvláštní péči věnuje nehtu vznešený Číňan, který nemusí rukou mnoho pracovat. Čím je vznešenější Číňan, tím delší nehet; ten dosahuje někdy i délky vlastního prstu; aby nepřišel v úhonu, jest přechováván ve zvláštním pouzderku. (obr. XX. v příl.) Není bez komiky podobný nehet, který nahoře opatrován a šlechtěn, dole pak jest

důkladně zanedbaný (obr. č. 23). Vezměme kteréhokoliv tropického potentáta, který stkví se dlouhými nehty a sledujme ho při jídle. Jí rukama, a jest snad z kmene, který si na vodu k mytí nepotrpí. Co nečistoty, parazitů, bakterií se za nehty usadilo, nepřihlédáme-li ještě k tomu, že ani po effekaci, kdy prsty manipulovaly na řiti, že podobný hodnostář neuznal za vhodné prsty očistiti. A s takovými prsty jedlo se ze společného nádobí a pohárků. Co nakažlivých zde probíhá asi nemocí (cholera, úplavice, tyfus) v uvážení tropických veder. — Vezměme vyznavače islamu, kde koran nařizuje po effekaci očistiti ruce vodou, kde ta by nebyla, pak čistiti pískem.

Pozornosti kosmetické těšily se nemálo též i zuby. Účastníci afrických karavanů řezí si ze dřeva, ve vlákna se třepícího, žvýkácké tyčinky a upravují v malé chomáčky. Rovněž nejsou neznáma nižším kmenům parátka na zuby. — Zuby kmenů kultur nižších trpí vykotláváním právě tak jako zub moderního člověka. Lidojedi na Kongu nosí na hrdle jako ozdobu šňůry se zuby snědělých válečných zajatců, a ze zubů těchto skorem polovina jest vykotlána. U mnohých domorodých kmenů v koloniích nalezeny zuby silně ubroušené, namnoze až na pokraj dásní. Snadno to vysvětliti jednak špatnou přípravou pokrmů z látek znečištěných pískem a popelem, jednak že strava podobných kmenů jest složena z převážné většiny z uhlohydrátů, což nemalý má vliv na chatrnější složení zuboviny. Kleště na vytahování zubů nejsou u méně kulturních kmenů věcí zcela neznámou. Po většině však zuby, bolest působící, buď se vylamují neb vytloukají, čímž nastává časté roztržení a poranění dásně. Jihoafrické kmeny Bakuba u Baluba kraší si zuby prostě tím, že hořejší řadu jich jednoduše vytlukou. Mladým Australanům na důkaz dospělosti vyrážejí se přední zuby. — Některé kmeny středoafické rašplovávají si přední zuby do špičata, někdy v hořejší, někdy v dolejší řadě, tak že povstávají mezi zuby trojhranné otvory. Menthawejská dívka v archipelů má rašplováno jak v hořejší, tak v dolejší řadě (obr. čís. XXI. v příl.) — V Blalabarův indickém obrušují si vznešené ženy zuby do kulata. Plombování zubů vidíme jen u národů jiho- a východoasijských. Batakové na Sumatře mají plomby zlaté a perletové, podobně na Javě, Timoru a Filipínách. V Zadní Indii a na Malajských ostrovech žvýkají rostlinu betel, jí zuby černají a zmíněné plomby perletové po tomto betelu dostávají barvu zlatožlutou. Barvení zubů v tropech velice často se vyskytá. Batakové celý chrup pokrývají jistým druhem pokostu, ku kterému jest přimíchán popel dřeva citrového. Kmen Haussa a Toge zuby sobě červení.

STARÝ VĚK.

OBSAH: *Hindové:* Masti a oleje, nápoje krásy, vykuřovadla. *Čína:* Barviva vlasů, obklady na obličej, voňadla, masti pro vzrůst vlasů, pro jich odstraňování, mrzačení noh. *Egypt:* Malování očí, barviva vlasů, pleti, nehtů, zubů, úst, vonění dechu, vykuřovadla, masti, obklady na obličej, prostředky proti parazitům, lázně, toaletní nářadí. *Židé:* Masti, líčidla, žloutenka, blednička, depilatorium, mléko, obklady, voňadla, lázně léčivé, umělé, parní, amulety, mandragora. *Foeničané:* Obklady, dráždivá. *Babylóňané:* Obvazy, obklady, masti, vykuřovadla. *Peršané:* Zařikávání a pověry, obklady, oleje, pryskyřice, leptadla, depilatorium, masáže. *Řekové:* Doba homérovská, mazání, lázně, kořenáři, farmakopolové. Doba klassická, rozčlenění zdravotního personálu, masti, náplasti, obklady, oleje, parfumy, kloktadla, pudry, líčidla, jazyky, lázně studené, teplé, slané, pessaria, vzrůst prsou, nemoci rodidel. *Doba alexandriinská:* Spisy Critona o kosmetice všech částí těla, dílo Menekratovo, Andromachova theriaka (dryák), Damokrates, Dioscorides, kosmetické lékařky specialistky Elephantis, Xanité, Samitry, přípravky vládařů Eupatora, Kleopatry, Nikodema. *Rím:* Pasty na obličej před spaním, ráno omývání, koupel, mýdla, masáž, pedicura, epilace, zuby, vlasy, oleje, barvení, vlasy cizí, účes, hřeben, želízka na vlasy, zrcadla, líčidla tváře, očí, nálepky na tvářích, šňěrovačky, orthopedie, obleky, obuv, šperky.

taří *Hindové*, národ to kulturou jdoucí kolik tisíci-letí před letopočet náš, v zemi bujné, hýřící tropickou vegetací na straně jedné, až po zakrsle klečí a prosté býlí zasněžených vrcholků věčného ledu na straně druhé, lid od pohádkových pokladů zlata až po nejnuznější, hladovíci tuláky, od nejbujnějších, ve smyslnostech se stapějících bajader až po nejasketičtější zmrzačené joginy, od nejučenějších brahmanů až po nejprimitivnějšího pastevce stád, tot nejbizarnější prostředí, jež ženě hindské, tak různorodě rozpoložené, ský'alo tak znamenité množství prostředků k opatrování jejích puvabů tělesných. Hindky používaly velice četných přípravků pro pěstění krásy. Hlavně byly to obklady různých bylinných šťáv, natírání mastmi a oleji. Ne známo bylo používání mlék různých zvířat, z nichž nejoblíbenější jako elixír života a krásy bylo mléko kraví; nad ním ovšem stálo ještě výše mléko ženské.⁹⁾ Jako ambrosie krásy bylo máslo z lidského mléka.¹⁰⁾ Z olejů nejčennější pro hindskou krasavici byl olej nardový „*twacha*“ (vavřínový). Namnoze používalo jako voňadel mastí vonných, o kterých píše Ktesias, že daleko jsou cítiti až na vzdálenost neuvěřitelnou. Z mastí těchto vynikala nejvíce tak zvaná „*karpion*“, z cedrového stromu.¹¹⁾ Zvláště oblíbený byl ve starší době „*nápoj krásy*“, odvar to ze *serium myrtifolium*, *datura Metel*, lékořice a zlata.¹²⁾ Jinde čteme: „... kdo každodenně odpoledne pojídá zavařenou rýži s mlékem,

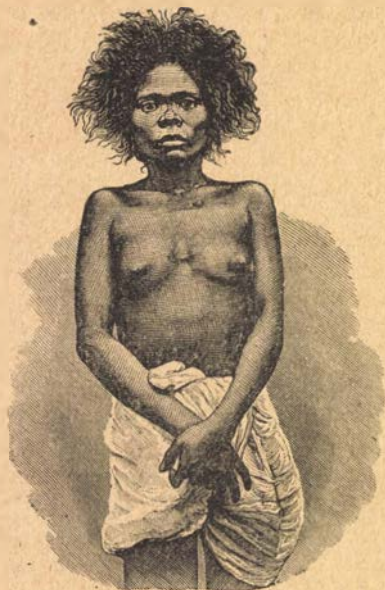
cukrem a sladkým dřevem po šest měsíců, bude bezvadný a nabude síly, krásy a svěžesti.¹³⁾ Jako líčidel užívaly nejvíce „*nivovisha*“ (kurkumy) na žluto a „*nili*“ (indigofera tinctoria). Nemalé množství bylo přípravků pro mazání prsou, barvení vlasů, ochranných prostředků proti oplození. Zajímavá byla by i kapitola o voňadlech těla i šatů, o vykuřovadlech bytů, mezi nimiž ne nejnevinnější byla aromatická vykuřovadla, obsahující součástky narkotických bylin, jednak pro uspávání a vyvolávání libých snů, jednak ku smyslným podrážděním se slablého organismu mužova.¹⁴⁾

Čína: Země jak bájemí a fantasiemi přebohatá, tak v literatuře dějin přírodních věd pro nás těžko dostupná. Zde každé slovo má svůj samostatný znak. Jediný opis starého velkého medicinského díla o 52 svazcích chová College of Physicians a ten prý ještě není úplně správný. Z tohoto pramene kulturní a přírodovědeckí historikové nejvíce čerpali látku pro své práce. Zde, jako příroda sama jest nám znamenitě vzdálená faunou, rostlinstvem a nerosty, tak vzdáleny naším pojmům dosti jsou i prostředky hygienické a medicínské. Léky z řad žízal, plazů, obojživelníků, ryb, ptactva, odpadků zvířecích, ptačích hnížd a podobných snoubí se s preparáty bylin, nám začasťe dosti vzdálených, ano i naprosto neznámých pro nedostatečný jich popis. Nutno se tudíž omeziti na obraz kuse nahozený. Víme, že čínská krasavice barvila si vlasy přípravkem „*Ho-xen*“, silně to hořko-sladkým kořením. Na pleť tváře byly obklady ze semen „*Hi-nau*“. Ženy pro zachování krásy a útlosti v těhotenství užívaly byliny „*Lim-tai*“, smíšené s „*Pe-fou*“ (kamencem). Ku lehčímu porodu, by krása ženy netrpěla, dáváno rodičce do ruky „*Che-yen*“ (kamenná sůl). Po porodu používaly rozmělněného drahokamu „*Okiao*“. Známa byla řada voňadel na toaletním stolku čínské krásy z přebohaté vegetace říše věčného slunce. Přerozmanité byly prostředky při důvěrných stycích čínské gejšy s milujícím mužem. Znamenitý jest počet mastiček a pomád pro opatrování vlasů, k odstraňování chloupků. Specialitou čínské ženy přede všemi ostatními národy i kmeny jest kultura, resp. mrzačení jejích útlych nožek. Zde děvče již v dětství musí se podrobovati krutému a dosti bolestnému pěstění svých dolejších končetin, jež záleží v řadě koupelí, napařování, natírání různými mastmi a těsném i bolestném zavinování a utahování chodidel.

Egypt.¹⁵⁾ Země staré kultury, králů a faraonů, která ve svých zkazcích kamenných hieroglyfů a věky trvajících barevných nápisů a obrázků, vypráví nám vedle zachovaných papyrusů o dávném vzdělání jednoho z prvních a nejvzdělanějších národů. Právě tak jako bujná a přebohatá byla příroda starého Egypta, tak rozmanité byly i prostředky pověstných krasavic z říše

pyramid. Celková postava Egyptanky, již od přírody po většině vnadné (č. XXII. a XXIII. v příl.) a kypré, ráda byla i v podrobnostech doplňována ve vhodnou krasavici. Egyptská příslušnice Evina pokolení všeobecně podmalovávala své oči sirníkem antimonovým „*Mestem*“, vedle sirníku olovnatého.¹⁶⁾

Velice užívána byla různá barviva vlasů, nehtů, ba i zubů. Egyptská krasavice namnoze až do červená barvila svoji pleť, jak nám ukazuje přiložený obrázek egyptské krasavice s loutnou

Obr. č. 14. Aheta (Negrito) z ostrovů Filipinských.

(č. XXIII. v příl.) aneb podoba vladaře Ramsesa III. (č. XXIV. v příl.) Jeden z nejstarších předpisů na barvivo vlasu pochází prý od Schechy, manželky to prvního krále egyptského.¹⁷⁾ Nejoblíbenější z barviv bylo žluté, jednak z henny, jednak z vlašovičnicku (*chelidonium*).¹⁸⁾ Na nemalé výši nalézala se kosmetika zubů a úst. Velice starostlivé a podrobné bylo líčení rtů, jak zachytil obrázek na papyru turinském (obrázek číslo 24). Egyptská dáma dbala, aby vydechovala nejen z celého těla a šatu jejího vůně, ale i z úst jejích. To docilovala požvykováním různých pryskyřic, jako mastixu, balsámu a pastil z massy „*Kyphi*“,¹⁹⁾ zvláštního to preparátu, který sloužil jednak ku vykuřování, jednak jako voňadlo do šatů.²⁰⁾ *Kyphi* složen byl z medu, vína, hrozínek, jalovce, kardamonu, puškvorce, hořce, pryskyřice, myrny, kamenného uhlí, mastixu.²¹⁾

Proslavené byly různé egyptské masti, ku př.: „Susinum, Mendesium, Metopium“.²²⁾ Některé masti užívány v prvním měsíci zimním, jiné ve druhém, jiné ve třetím a opět jiné v ostatních ročních počasích. Jiná mast jest na hladký obličej, jiná pro tmavší stíny pod očima, opět jiná ku ztmavění očí a rozšíření zornic, jiná, by řasy do očí nezarůstaly. Neméně vážená byla mast z květů akaciových.²³⁾ Časté byly i obklady na obličej a prsa.²⁴⁾ Známy byly preparáty pro vzrůst vlasů a proti jich šedivění. Běžnou věcí byly prostředky ku zapuzení blech a jiných dotěrnějších kousavců. Zvláště oblíbeny byly jako všude v Orientě lázně, které u zámožnějších byly ovoněny a různými příměsky opatřovány. Jak vysoko byla vyvinuta kultura kosmetiky ve starém Egyptě dosvědčuje nejlépe toaletní stolek egyptské vznešené dámy. Hledme na ozdobné hlavičky (obr. č. 26) jež nejsou ničím jiným, než misky na rozdělání barev líčidlových. Podobné misky s držátky, nádhernější a složitější jednak dřevěně, jednak kovové ukazují na téměř obrázku dvě prostřední a dvě dolejší figurky. A pátrejme v toaletních tajnostech egyptské krásky dále, a přijdeme na kovová držátka na barvy (místo štětečků) ku nanášení barev, nádobku na drahocenný olej a nádherně vypravená pouzderka líčidlová (obr. č. 27).²⁵⁾

Židé přejímají za své poroby kulturu egyptskou. U nich zřime nemalé množství vonných mastí, olejů, voňadel a vykuřovadel nejen při bohoslužbě, ale i u žen judských. Podobná mazadla sestávala z více méně různých aromatických bylin, jako myrhy, skořice, puškvorce, různých pryskyřic, balsámů, klejoprskyřic, vosků a olejů. S počátku dovolovaly si podobný přepych jen osobnosti zámožné, leč později vidíme kultus onen i ve vrstvách širších. Masti byly buď „*Tachboasches*“, pevnější aneb „*Mischho*“, t. j. měkčí. Z čerstvé myrhové šťávy a oleje připravena slula „*stacton*“.²⁶⁾ Mast z různých listů a koření slula „*Foliaton*“, z listů malabathrových dle vzorů mastí paní římských slula „*Paljatin*“. Pro vzrůst vlasů byl olejovitý výtažek z různých listů a kořínků zvaný „*Nascha*“, jiný k odstranění chloupků slul „*Schemen Akrin*“. Jedna z nejcennějších byla mast nardová, přivážená z Indie, která však dle Plinia byla velice falšována.²⁷⁾ Jindy přiměšována do masti i různá vína. Jako oblíbenou voňavku v toaletním inventáři judské dámy čteme květy hennové,²⁸⁾ které naučili se Židé znáti v Egyptě, ač i v Indii příjemně páchnoucí kvítek tento rostl. Užívaly-li židovky „*Kopher*“, t. j. hlíny též ku červenění jako Egyptanky, není ovšem dnes dokladů, leč ve šminkování školené byly. Líčidlo na oči již ve Starém zákoně zváno „*Kochl*“. Vedle této šminky užíváno je líčidla „*Puch*“. Třetí dceř Hiobova slula „*Kerenhapuch*“, t. j. „kelímek na líčidlo“, což zajisté nad jiné osvět-

luje zvyky oně talmudské dámy. Šminka „*Srak*“ nebo „*Skar*“ sestávala z hlínky z ostrova Samu, Chia a Kréty, vedle běloby olovené a sloužila jako líčidlo očí,²⁹⁾ užívané buď v prášku neb s olejem na zvláštní misce „*Schephosphoret*“ a nanášená zvláštní sondou, buď dřevěnou, kovovou neb ze slonoviny „*Bishakachul*“ (obrázek číslo 27, první předmět). Čím více vymaňovali se Židé z původní uzavřenosti a styky obchodními rozšiřovali své vědomosti, tím více přibírali i zvyky sousedních Peršanů a Babylonců, a zvyky ty byly někdy dosti pozoruhodné.

Obr. č. 15. Kafusská žena.

Tak ku př. málokterá snad žena ztrávila toaletou tolik času jako panna, která byla určena pro krále Ahasvera. Aby byla hodna objetí králova, připravovala se v kosmetice celý rok. Šest celých měsíců byla pouze natírána různými voňavkami, myrhou a balsámem, druhý pak půlrok pěstěna byla různými speciemi bylinnými a kráslena líčidly. Samozřejmě, že takovýto rok kosmetiky byl důkladnou školou v kráslení pro nastávající milostníci královu. Kamenec „*Akam-Jarif*“ braly proti žloutence a bledniče, hlínu „*Adamah*“ jako depilatorium. Se zálibou užíváno mléka ovčího, kozího, kravího a velbloudího. Na vrádky a zjemnění pleti užíváno obkladů oleje růžového „*Schemen Wered*“, připraveného vyluhováním růží pomocí oleje sesamového neb olivového, nebo přikládány obklady z oleje skočcového, „*Schemen Kik*“.³⁰⁾ Nejhledanější byl balsám z Gyleady a z okolí Jericha, zvaný „*Apharsemon*“ (Opobalsamum), užívány nejen jako kosmetikum, ale vzácný jako mazání na rány, často i v Písmě svatém zmiňovaný. Kapary „*Zelef-Kapras*“ měly jako dráždidlo a česnek „*Schum*“ dávaly mužům při ochablé jich tělesné síle. Pro zastavení krve

měly myrtu „Hadas“, jako parfum levanduli „Charfa-Dimo“, styrax „Libuok“ nebo „Nehaus“ a nardu indickou „Nerd“, a to nejen jako voňadlo, ale i jako vykuřovadlo. Nemale množství bylo lázní, a sice minerálních a léčivých, z nichž nejvíce vynikaly „Abana“ a „Parphara“ v Damašku. Známa je z Písma svatého léčivá moc Jordánu, obsahující nejvíce síru, asfalt a sůl, jako součástky vod z mrtvého moře, s kterým prý byl v podzemí spojen.³¹⁾ Známý jsou staré sirné lázně v Tiberiadě palestynské „Chamai Tiberioh“ o kterých dr. Frankel³²⁾ píše, že mají 49° R., chutnají slane a zavánějí po síře, a ze čtyř pramenů jeden že zanechává usazeninu bílou, jeden červenou, jeden žlutou, jeden zelenou. Podobně Josephus³³⁾ zmiňuje se o horkých lázních blíže Jordánu, kde se Herodes koupal. Tak zmiňuje se i Plinius.³⁴⁾ Dále známo bylo jezero „Bethesda“ čili Betnsaida, „Beth Chesda“, kde koupány byly ovce u Jerusaléma a kde bylo pět krytých místností pro nemocné, kteří tam čekali, aby mohli vkročit do léčivé vody, až tato začne se pohybovat. Vedle těchto přirozených vod připravovány i horké lázně umělé „Ambate“, lázně parní „Marchetoans“, a po těchto lázních nechali se koupající mazati, načež pili zvláště připravovaný nápoj z vína, oleje a vody „Alonith“. Pozoruhodná jest i pověřivost a víra v amulety.³⁵⁾ Ženy zvláště krásné chránily se před zlým pohledem amulety „Kaméa“. Tyto byly buď proužek pergamenu „Phitkim“, popsaným verši z bible neb zařikáváním, neb sáčky s různými zázračnými bylinami, kaménky neb obrázky. Sem patří i užívání „Dudaím“, mandragogy, jako ochrana plodnosti a k dosažení lásky.

Foeničané znali obklady z byliny Zeraphoris (lnu)³⁶⁾ a dráždidla z „Thorpath“ (křenu).³⁷⁾

Babyloňané znali obvazy „nasmadtu“,³⁸⁾ pastu z medu a vosku, obklady z mouky, čtené masti „napšatštu“, připravené mastičkáři, „pašišu“ a vykuřovadla.³⁹⁾

Peršané při kosmetice mají plno zařikáadel a pověr. Skvrny v obličeji odstraňovány mastí z páchnoucího potu ovčí vlny, smíšeného s medem.⁴⁰⁾ Na rty přikládány vařené vlaštovky v medu. Na uši hadí kůže ohřátá v oleji neb pryskyřici. Proti vypadávání vlasů netopýří krev s měděnkou neb bolehlavovým semenem.⁴¹⁾ Známa byla i řada leptadel, depilatorií a prostředků pro masáž.⁴²⁾ Celkový vzhled Peršanů a jich blízkých sousedů Medů byl ladný, úhledný (čís. XXV. v příl.).

Řekové. Národ z dob prastarých, pocházející z kmenů středoasijských, vykazuje ve zvycích a obyčejích nejstarší své doby archaistické zřejmé stopy kultury středoasiské, indické⁴³⁾ a kmenů, s nimiž ve styk přišel na pobřeží středomořském, t. j. Egyptanů, Foeničanů a p.⁴⁴⁾ Homér v mlhavých rysech řeckého bájesloví líčí nám ve svém nádherném dvoj-

zpěvu Iliadě⁴⁵⁾ a Odyssei⁴⁶⁾ na mnohých místech tehdejší zvyky. Na řeckém Olympu jest Apollo jako tišitel bolestí, Palas Athene co ochránkyně zdraví, Artemis bohyně pomáhající ženám vedle řady polobohů, hrdin a žen. Léčením zabývá se Polydamnie, choť egyptského boha Thona, vynálezkyňe tisícího nápoje farmakon nephenthes; Agméde, krásná plavovlasá choť hrdinného Mylia, dobře zná byliny na rány a plet; čarodějka Hekate a její dcera Medea vyznají se v léčivých bylinách a jedovatě působících rostlinách na březích kolchických.⁴⁷⁾ Machaon umí vyráběti a přikládati tisíci balsám na rány; čarodějka Circe

Obr. č. 16. Účes a okrasa hlavy ženské kmene Aschira.

Obr. č. 17. Úprava ženské hlavy v Loandě.

zná kouzelné nápoje s byliny moly, mléčné rostliny a černého kořene. Různé nápoje jak utišující tak hojivé, kráslivé, dráždicí, uspávající a přivádějící v říši zapomnění zaujímají v Homerových hrdinných zpěvech místo nemalé.⁴⁸⁾ Rovněž ve trojských zpěvech ne poslední místo vyhrazeno obkladům a omývání vlažnou vodou. Velice často natíráno tělo mastí nebo lanolinem, po předcházejícím užití lázně. Tak na příklad Odysseus v zemi Feaků po lázni maže se olejem. V domově svém jako žebrák jest od pastevce opatřen lázní a pomazáno tělo jeho mastí. Smutná Penelopa v utišujícím spánku pomazána od Athény ambrosiovým olejem z Kythereie. Později přidávány ku mastnotám vonné látky. V Malé Asii naučili se Řekové znáti velice oblíbenou mast myron.

Nemalé pozornosti těšil se u řeckých dívek a žen jich účes. Zde vidíme, probírajíce se obrazy na řeckých nádobách, výtvoř sochařů a ostatními zkazkami, zřejmě ráz orientální, který uměním řecké ženy tak dokonale výše dostoupil, že i dnes jest podivuhodným vzorem pro různé kombinace našich kadeřnic.⁴⁹⁾

Později mají Řekové rhizotomy, kořenáře opatřující byliny, vedle farmakopolů, připravovatelů různých kosmetik, abortiv a jedovatin, kteří se svými krámcí seděli na veřejných místech pouličních. Kultura voňadel, vonných essencí a mastí doznala tak znamenitého vývinu, že pro různé části těla byly různé přípravky. Tak na nohy a stehna užívána mast egyptská, mazání foenické bylo na prsa a bradu, pomády sisymbrické užíváno na rámě, mast amarakusová dobrá byla na vlasy a otmavění očí, mast serpylon brána na kolena a týl.⁵⁰⁾

Řekové v době klassické jednak stykem s vůkolními kmeny a národy, jednak prohlubováním své kultury, hromaděním bohatství uměleckých pokladů a společenským vývojem dosáhli v kosmetice stupně nemalého. Dle Platonova pojmu o kráse byla děvčata pro vývin tělesný s počátku právě tak tělesně vychovávána i otužována jako hoši.⁵¹⁾ Teprve od 13. roku až do doby, kdy dívka stávala se nevěstou, což bývalo mezi rokem 18—20., byla děvčata odděleně vychovávána. Aristoteles požadoval, aby dívky řecké vynikaly krásou a vyspělostí.

Jak činila kosmetika znamenité pokroky v klassickém Řecku, nejlépe patrné bylo z různých odvětví připravovatelů mastí, olejů, lekvarů, to vidno i z nemalé řady tehdy již kvetoucích tajných přípravků a kosmetických specialit. Byliť kromě lékařů civilních iatreioi jich pomocníci manthanontes v ordinaci síni iatreion.⁵²⁾ Dále byli pharmakopoiioi medicínští pharmaceuti, rhizotomoi dobývači a sběratelé kořenů a bylin, pharmakopoiioi prodáváči léků, aliptoi a migmatopoiioi prodáváči jedů, kosmetik a amuletů, farmakeis a farmakides fušeři a mastičkáři prodávající ve svém krámcí farmakeion, myropolai a ropopolai naši parfuměři, nabízející pomády, nakuřovadla a toaletní věci, koureis bradýři, kteří ve svých místnostech koureia nabízeli svým návštěvníkům prostředky pro pěstění vlasů, vousů a nehtů. Vedle těchto byli emporoi velkoobchodníci, provozující obchod na veliko nejen s blízkým krajem, ale i se zámořím. Zvláštní postavení zauíímaly maiiai ženy, někdy i podezřelé paničky, začasté však různé pomocnice střetávající se se zákonem. Z těchto známe maiu Phainaretu, matku velkého Sokrata, ženu bezúhonnou, maiu Artemisiu, specialistku v kosmetice a známou svým výstředním životem⁵³⁾, maiu Aspasií, krásnou přítelkyni Perikleovu, kterou však klade Baas do časů Hippokratových. Tato dáma, která vynikala nejen v kosmetice, ale znamenitě i ve volné lásce, jak historie nám dotvrzuje, zanechala po sobě pojednání o porušení plodů, ošetřování potracujících a popsání o kondylomatech, což nejlépe osvětluje život a povolání tehdejších dam, zvaných maiiai. Nejoblíbenější byly v užívání masti, z nichž nejznámější myros skládala se

z oleje, vosku, pryskyřice a různých aromatických součástí.⁵⁴⁾ Keroma, vosková mast, sestávala z vosku a oleje,⁵⁵⁾ voskový balsám (kerotehygre) byl podoben druhu mastí tak zvaných akopos. Elaiodes byla mast terpentýnová s příměskem medu, irisové masti a růžového oleje. Řídké, polotekuté mastové mazadlo slulo enchrista. Nejhlavnější součástí všech těchto

Obr. č. 18. Ostrované Jižního moře.

prostředků bylo sádlo vepřové, husí, kozí a ovčí lůj a máslo,⁵⁶⁾ vosk žlutý a bílý pontský a krétský,⁵⁷⁾ terebintina, mastix, egyptská akacie. Vedle masti setkáváme se i s náplastmi, z nichž nejznámější byla tvrdá, t. zv. keropistos, podobná naší dnešní diachylové náplasti. Pod jménem emplastron vyrozumívány věci na př.: práškované měděnky, myrhy s kozí žlučí a vínem aneb směs spodia, běloby s listy anemony smíšené s mandlovým olejem a medem. Známý tehdy byly již mastové řídké náplasti po způsobu našich mullů, zvané splenion. K těmto přídkům druží se obklady t. zv. malagmata, obyčejně sestávající z práškovaných aromatických bylin, uhnětených na měkkou hmotu se sádlem, voskem a pryskyřicí. Někdy zavařovány hlenovité byliny (na př. slez, foenum graecum) se sádlem, medem a máslem⁵⁸⁾ K obkladům používána

samosská země (bílá hlínka), eretrijská země (z Euboie), miltos (červená hlínka),⁵⁹⁾ někdy fíky, někdy drobné lístky neb i práškováná kůra různých bylin. Jindy užíváno i královského kořene, t. j. mořské cibule.

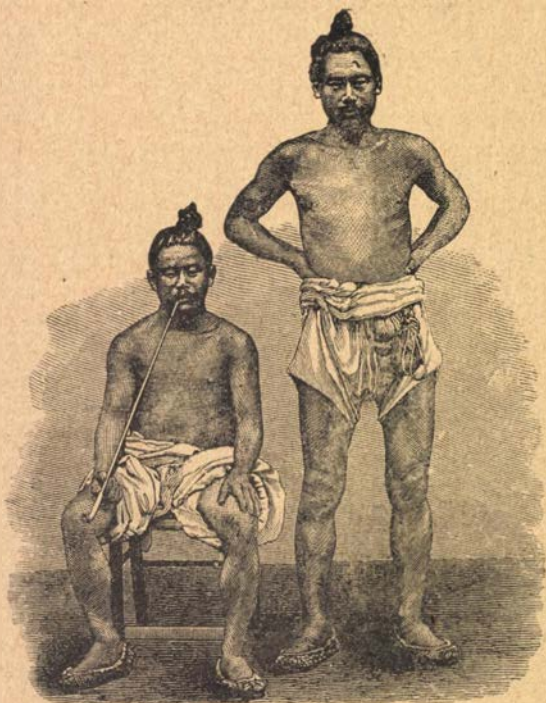
Olejů vonných používáno bylo nejvíce jako voňadla. Základem byly oleje plodin sicilských a egyptských, zvláště mandlí a oliv, které neměly býti starší jednoho roku. Tyto na vodní lázni míchány s různými voňadly, jako je nardus, iris, schoenus, juncus odoratus, a přechovávány v alabastrových neb dřevěných nádobkách. Aromatisování tak bylo oblíbeno, že napouštěno a mazáno vonnými látkami málem vše, takže i moč lidská namnoze musila obdržeti svoji zvláštní vůni. Olej sám musil býti vařen po deset dnů a nocí, aby schopen byl přijmouti různá aromata, t. j. různě vonné květy a pryskyřice. Na to ponechán delší dobu odstaven a začasťe různými barvidly míšen.⁶⁰⁾

Pro parfumování vzduchu sloužila vykuřovadla, ku příkladu bobří stroj pontský, smíšený s různými vonnými bylinami, lotos řecký a italský, libyjský a egyptský. K vykuřování sloužily též pastilky *ftoiskoi* zvané, které byly připraveny uhnětením různých aromatických bylin, navlhčeny octem a vínem a vysušeny. Na řeřavé uhlí kladeny nejvíce však směsi práškové (hypothymiaseis). Parfumování bylo tak oblíbeno, že již tehdy užívány sáčky s různými voňadly (naše nynější sachety) pro navonění šatů, prádla atd. Pro líbou vůni napouštěna různými látkami i — lůžka. Gargarisma, kloktadla, užíváno obyčejně z vody neb oleje růžového, obsahující ledek oslazený medem. Zvláštní bylo medicamentum indicum, zubní prášek k ovonění dechu, naše nynější cachou, složený z popele zaječícího a netopýřího.⁶¹⁾

Dostí často užíváno různých prášků jako pudru, líčidla anebo jako zásypu na poranění a proti pocení. Ku líčení byly to nejvíce soli olovnaté, smíšené s různými hlínkami a ovoněné aromaty bylinnými. V práscích pak proti pocení nejčastěji objevuje se kamenec, a to buď meloský nebo egyptský.⁶²⁾ Bělba byla jednak přírodní ze Smyrny, jednak připravována uměle. Ku zaprašování sloužil obyčejně prášek, zvaný *parapaston*, směs to olovnaté soli, kostové moučky a myrhy, která svlažována šťávou z makovic a vínem. Diapasmata byly ovoněné prášky rázu kosmetického, zvláště v pozdějším Římě oblíbené.⁶³⁾

Jedno z prvních míst v kosmetice zaujímaly, jako všude v Orientě, lázně, a to všeho druhu. Obyčejné lázně studené ku svlažení a osvěžení, lázně slané, jež dle tehdejšího názoru sušily a zahřívaly, a konečně i lázně teplé, aby odtučňovaly a chladily. Při lázni anebo po ní bezprostředně bylo zvykem

tření těla suchou látkou a polévání, při tom pak někdy popíjeno sladkého vína s vodou, ohřátého, načež kůže natřena zpravidla vonnou mastí vavřínovou. Někdy používáno jako lázně teplé vody, smíšené s olejem, bobbkovou vodou anebo vodou mořskou. Obklady a náčinky buď teplé neb studené byly buď kašovitě neb ze suchých bylin, neb obilí v sáčcích.⁶⁴⁾

Obr. č. 19. Koreaně.

Ženy řecké znaly ochranné prostředky t. zv. pessaria, obsahující mimo jiné příměsky česneku, hlíz hyacintových a mořské cibule. Ku vyhnání mrtvého plodu užíváno namnoze jistého druhu pessarií, připravených z drogy nám dnes neznámé, zvané charien. Do pessarií přidávány též kořeny, lístky i šťáva z cyclamen persicum a koloquint. Vedle pessarií byly známy tehdy i čípky. Zde z utřených a skrze šat prolisovaných léčivých látek, smíšených s medem a sádlem, voskem nebo olejem, uhnětena byla massa na pravidelnou hmotu a z této tvořily se čípky ve velikosti a tvaru duběnek. Před zaváděním potřeny byly sádlem husím nebo ovčím tukem, často i napouštěny

žlučí. Zvláště oblíbeny byly děložní kuličky⁶⁵⁾ *pessoi*, vyrobené z jemného oleje a před zavedením do žela potřené vonnou mastí,⁶⁶⁾ které začasťe zvané *kollyria*.⁶⁶⁾ K témuž účelu sloužil také malý kousek bavlny, který se napoušťel tukem a ochrannou látkou, aneb léčivo *rhakion*, ve vlně zabalené neb na pérú *balanos peripteros* zavádělo se do dutiny.⁶⁷⁾ Pozdější lékaři — Oribasius, Pavel z Aeginetyato — znají k úlevě trpících *pessaria* obměkčující, stavící i otvírající. Naproti tomu užíváno však také již prostředku proti neplodnosti, a sice ze spálené části mořské želvy, rozetřené se ženským mlekiem a šťávou z granátových jablek.⁶⁸⁾

Pro vzrůst prsou a rozmnožení mléka sloužil tehdy fenykl, v Řecku divoce rostoucí, a to nejen kořen, ale i semeno a šťáva. Proti vypadáání vlasů pak nejlépe měly se osvědčiti obklady z bílé hlínky, vína, růžové masti a hroznové šťávy, vedle omývání v odvaru z helleboru (čemeřice).

Nemoci rodidel léčeny směsí myrhy, soli egyptské, cyperské, libyjské nebo sicilské, utřené s medem, vysušené a opět rozpráškované. V některých případech zhotovována pasta z mandlí, v Řecku divoce rostoucích, vody, medu a sesamového oleje, k čemuž přimíšeno arseniku a síry. Na povzbuzení měsíčního toku doporučován česnek, petržel pak při nemocech spodních orgánů. Taktéž cypřiš, v Řecku domácí, a cedr i terebentina, akacie, pivoňka, šafrán a lotos sloužily podobnému účelu; i kadidlo s myrhou a skořicí bylo léčivým prostředkem téhož směru. Zvláště ceněn byl i podražec krétský (*aristolochia*) — po pět až šest let ve svazečcích uschovávaný, anebo *dictamus*. Jak pro plodnost — a to semeno z bílého *epheu* — tak i neplodnost měl řecký *pharmacopola* Aristophilus zvláštní svůj přípravek; týž dovedl prý i působiti na předurčování pohlaví. Rovněž velice vážen byl *aconit*, oměj, který však doma přechovávatí zakázáno pod trestem smrti.⁶⁹⁾ Tento prý pocházel ze zvířete Cerbera, jenž střežil brány do podsvětí v Herakleii.⁷⁰⁾

Vlas u Řeků byl vždy po většině bohatý, u mužů splývavý (obr. č. XXIX.).

Doba alexandriinská. Kultura řecka dospěvši své největší výše, počala se pomalu stěhovati přes hranice moře. R. 338 totiž v bitvě u Chaironeie podmaněno bylo Řecko Filipem Macedonským a dvě lěta na to, r. 336 před Kr., po jeho úmrtí ujal se vlády mladý Alexandr, muž to rázný, osvícený a scetstovalý, který hleděl řeckou kulturu rozšířiti pokud možno po všech možných oblastech. Založiv Alexandrii jako hlavní město, učinil ji sídlem nejen světového obchodu, vojenské slávy, ale i nejvyšším fórem vědeckých tehdejších časů. Zde vidíme, kterak kosmetika záhy dostala se pod ochranné peruti vědy lékařské. Celá řada spisovatelů zaměstnávala se literaturou

kožních nemocí, a sice do podrobností velmi pozoruhodných. Z velice četných případů povšimněme si ku př. Critona, tělesného lékaře v císařském paláci, jako autora čtyřsvazkového díla kosmetického. První jeho kniha obsahuje prostředky pro zachování vlasů, podporování jich vzrůstu a jich ochranu, barviva proti šedivění vlasů; prostředky ku dosažení žlutého i zlatoplavého jich odstínu; napouštění tukem i natírání vlasů jako ochrana; prostředky k odstranění vrásek v obličeji. Líčidla a

Obr. č. 20. Goldi (Amur).

obklady ku docílení jemné a lesklé pleti na tváři. Hnědá a černá líčidla očí, líčidla antimonová. Prostředky proti zácpě nosu. Prostředky pro zuby, přípravky žvýkací, prostředky proti zavánějícímu dechu nosnímu a žvýkadla proti zápachu z úst. Druhá kniha: Čistící přípravky při bolavém krku, masti proti potu v podpaží, ku docílení pěkných bradavek prsních u žen; projímadla; natírání, jež působilo lesk rukou; proti černým skvrnám, vyraškám a popraskané pleti po porodu; mast proti vyhřeznutí pupku; k udržení panenství u děvčat a panictví u hochů, pro mladé ženy studené a vlhké přirozenosti, proti zčernalým jizvám, pro odstranění vlasů a chloupků. Líčidla různých druhů ku dosažení jemné pleti, masti proti zápachu vycházejícímu z vlasů; líčidla pro celé tělo; prostředky k do-

sažení čistoty a lesku pleti; aromatické přípravky a libě páchnoucí tinktury na postříkávání šatů, přípravky ku navonění, jednak při odpočinku na lehátkách a před procházkou; předpisy různých nakuřovadel a mastí i olejů z mandlí, datlí, ořechů, sesamu, myrty, mastixu, vavřínu, růže, medu, sladkého dřeva, oenanthy, meiranu, lilie, kosatce, narcisu, cypřiše, granátových jablek, šafránu, nardu, amarakusu a malabathry. Třetí kniha: Předpisy proti různým druhům loupání se kůže, vyrážce na hlavě, vším a hnidám, vypadávání vlasů, svrabovitě vyrážce v obličeji, pihám a skvrnám slunečním; návody na různá omývadla pro obličej, prostředky proti píchnutí, žlutým skvrnám, újedům a vřídkům; masti proti strupům a pupencům na bradě; obklady ku zjemnění pleti; zelená náplast na zvlhlou kůži bílá pak k utvoření se jizev, obklady ku vyhojení stroupek. Čtvrtá obsahuje kapitoly proti bílým a černým skvrnám, černým jizvám, bílé kůži při malomocenství, nemoci nehtů, šedivé vyrážce a puchýřům, svrabu, neštovicím, bradavicím, mozolům. Zánět pupku, vyhřeznutí střívka; prostředky proti omrzlinám.

Tak psal Crito, lékař s ohromnou praxí v předních domech alexandrinské aristokracie. O něm však praví věhlasný římský lékař a historik Galenus, že jeho návody ku léčidlům působí než krásu zdánlivou a nikoli trvalou. Neméně zajímavý je lékař císařského dvora Menekrates, autor rovněž obsažné encyklopedie, vynálezce diachylové náplasti, který při úpravě mastí doporučuje tuky opatrně zahřívati, ježto by připálením ztratily na své hodnotě, a místo kovovým měchadlem míchati roztopenou hmotu smrkovou hůlkou. Náplast svoji doporučuje dělati v zimě spíše měkčí, v létě tvrdší, a pochvaluje si, že dobrá je k obměkčení svalů a prsou, přidává-li se k ní čerstvého kořene malvy. Andromachus, rovněž tělesný lékař císařův, mimo svůj universální prostředek tak zvaný Theriaca, který přetrval svým věhlasem celý středověk až do novověku a vyráběn byl ještě v 18. stol. ve Francii, Holandsku a Benátkách, tento lékař jako specialitu svoji měl řadu praeparátů svých pro uši, pro bolavé a vykotlané zuby přípravek s pepřem a pyretrum, i podobný prostředek pro kosmetiku ústní.

Damokrates, lékař římský, vynikl zvláště přípravky pro potřebu úst, jež více méně obsahovaly mastix, amoniakovou pryskyřici i sůl, kostus a pod.⁷¹⁾ Někdy v léčení svém zacházel dosti důkladně daleko; tak když léčil ku př. dceru konsula Servilia mlékem kozím, aby toto lépe pomáhalo, byly zmíněné kozy krmeny zvláště přivezenými listy z mastixového stromu.⁷²⁾ Jindy léčil krví z pontských kachen.⁷³⁾ Značně do kosmetiky zasáhl i anazarbský Dioskorides, lékař jak civilní tak vojenský, po tehdejších světě velmi zcestovalý. Tento kritickým svým duchem počal vymytovati mnoho lichých a bludných názorů

12522.
z medicíny. V ohledu kosmetickém velice často užíval oleje myrtového, připraveného z vylisované šťavy listů této rostliny a vařeného s olejem olivovým. Masti byly směsí tuků a rostlinných součástí (xylobalsamum). Hustě zadělané oleje s rostlinnými prachy sluly spissamenta. Růžový olej připravován byl zavážením růžových lístků s olejem olivovým, načež rukama, které byly v medu namočený, vymačkáván, pak uložen v nádobě vymazané rovněž medem a později vylisován v lisu, který také medem vymazán. Oblíbená mast nardová připravována z datlového a olivového oleje a malabathrum a ovoněna costem, amoniem, nardou, myrhou i balsámem. — Někdy však i přes svou kritičnost upadá Dioscorides do přžitků řecko-egyptsko-indických. Mezi

Obr. č. 21. Krátkovlasý Bušuman.

oleji uvádí olej zápasníků (sordes ex palaestra), což byl olej, jímž zápasníci natírali těla svá před zápasem; po zápase pak když promísen byl potem a prachem, byl seškrabován a užíván jako přípravek kosmetický, zvláště u dam oblíbený, protože pocházel z těl statných zápasníků. Podobně sordes balneorum, rypos balaneion, t. j. nečistota, prach a špína, seškrabané z podlah lázní po koupání, mytí a masáži těla, dobře působily prý kráskám alexandrinským. V léčebné sbírce Dioscoridově vedle těchto přestřelků čteme i o přípravcích z hadů, žab, švábů, mladých vlaštovek, myší i stinek. Nescházely ani žluč škor pionova (?), hyeninina, vedle menstruační krve ženské. Z těchto dob zachovala se zmínka o kosmetické knize lékařky Elephantis, lékařky Xanité a Samithry, které psaly o kožních a pohlavních nemocech, a Galen připomíná jednu z jejich mastí⁷⁴), připravenou z ovčího tuku a husího sádla.

Sedivý, Emil. Dějiny kosmetiky.

Zvláštní zjev vidíme v této době v medicíně a přírodních vědách. S odbory těmito velice často a rádi koketují vládnoucí potentáti. Byla to snad částečně záliba v medicíně, leč nejvíce byla to výslednice tehdejších poměrů: Ohromně rozlehlá říše, pohádková nádhera, nepřeborné bohatství, bezmezná moc vladařova a neobmezená vševládnost nad životem a smrtí poddaných. To vše nedalo se jinak získati a ovládnouti nežli tvrdou disciplinou, bezohlednou, ba despotickou vládou panující osoby. Nedivno pak, že takovýto vladař nehrubě byl náviděn lidem poddaným a že začasťe ukládáno o život jeho. Proti násilí byly uzavřené brány, stráže a zbraně, leč bezmocná byla vládnoucí osoba proti tajně a tiše podanému smrtícímu jedu. Z té příčiny vidíme začasťe vladaře, kterak zanáší se pěstováním přírodních věd a medicinou, studiem a přípravou kazijedů. Mithridates Eupator, král pontský (r. 120—60 př. Kr.), sám sestrojil si množství jedů a protijedů. Na zločincích ku smrti odsouzených zkoušel jedy pavouků, hadů a škorpiónů a podával jim pak různé protijedy i osvědčené látky dohromady smíšené. Atalus Philometer, poslední král pergamský, podobným směrem konal svá bádání.⁷⁵⁾ Sám vlastnoručně zakládal si záhony, dle Plutarcha, s jedovatými bylinami.⁷⁶⁾ Mimo jiné sestavil proslulou náplast jednak na rány, jednak na zjemnění pleti, v níž byla obsažena měděnka, pryskyřice, amoniaková guma, terpentin, lůj, ocet a olej.⁷⁷⁾ Zachoval se nám předpis na bílou náplast a prostředek proti žloutence. Kleopatra, královna velkého Egypta r. 50 před Kr., rovněž obírala se sestrojováním různých přípravků. Sepsala pojednání o kosmetice, kdež pojednává o vzrůstu a rozmnožení vlasů, o různých kožních nemocích a jich hojení, v jiné knize zabývá se nemocemi ženskými. Nikomedes, král bithýnský, podobně zná různé přípravky jak pro léčbu vnitřní tak i vnější. Galenus⁷⁸⁾ uvádí zvláštní náplast po něm nazvanou, která prý byla dobrá proti vyrážkám.

Řím. Nesmrtelní básníci a spisovatelé římsští, Ovidius, Plinius, Martial, Tibullus, Juvenal, Propertius, Catullus i jiní, zanechali nám ve svých vážných i satirických dílech neobyčejně jasný nástin o potřebách a požadavcích kosmetiky rozmařilých obyvatelů římských za časů Augustových. Zvláště přesný a určitý obraz v tomto směru dochoval se nám v básnických dílech, pojednávajících výhradně o denním životě a pěstění krásy, které zaujímalu velkou jeho část u vznešené dámy římské. Z pramenů tak bohatých, jimž podobnými sotva může se honositi kterákoliv doba jiná, nevyjímaje ani naši současné, uvádíme poznatky alespoň nejzajímavější.

Na noc natírala si vznešená Římanka tvář těstem ze střídky chlebové, rozetřené mlékem. Vynálezkyní tohoto chváleného

prostředku byla slavná Poppea, dle níž také označováno těsto pasta popeana. Snadno je věřit Juvenalovi, že opatření to bylo ohyzdného a směšného vzhledu. Totéž bylo cataplasma, pasta z bobů, právě tak nevzhledná.

a)

d)

b)

e)

c)

f)

Obr. č. 22. Různé typy účesů:

a) Černoška ze západní Indie. b) Barotonská dívka z jižní Afriky.
c) Hotentotka. d) Žena giljacká ze severní Asie. e) Japonka. f) Indiánka
z Kolorada v severní Americe.

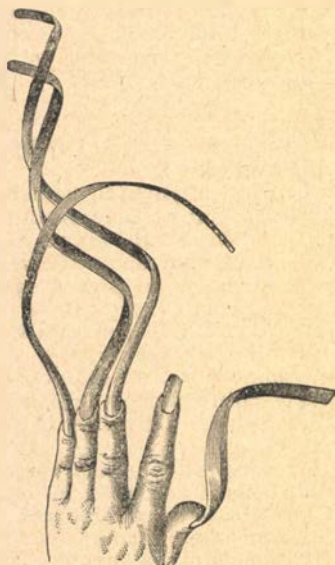
Jakmile ráno se probudila římská kráska, ihned lousknutím prstů zavolá komornou „Smaragdis“ a s ní polorozevřenou záclonou vstoupí otrokyně s noční nádobou ze stříbra, korintské bronzi neb komposice murhinské. Když skončen první akt, vejde „paní“ do oblékárny, či řekněme toaletní síně. Řada otrokyň a lidí, slyšení žádajících, třeba již kolik hodin na

ni čekala. Tu pokyne dveřnicí „Janitrix“ a určí, kdo má být předpuštěn k slyšení z kupců, zařikávačů a hádaček, na které se tehdy velice drželo, prodavačů a poslic zpráv. K „pani“, komu svolila, byl připuštěn, pro ostatní byla „nemocna“ nebo prostě hajala. Mladé a půvabné Římanky zvaly vždy domácího přítele k této ranní toaletě, aby mohl nahlédnouti do choulstivých tajů jejich půvabů.⁷⁹⁾

A tu u vznešených Římanek čekala v předsíni řada otrokyň, by předstupovaly po řadě dle předepsaného postupu prováděti povinnou kosmetickou práci na své „domině“. Pro každou práci byla otrokyně jiná. Jiná pro mytí, jiná pro epilaci, jiná pro pudrování, jiná pro česání vlasů, mazání, jich vlnění, jiná pro podmalování očí, líčení pysků, úst, jiná pro masáž těla, pěstění nohou a rukou, jiná pro oblékání šatů a zvláště stanovená jedna pro skladbu záhybů na šatech, což bylo nejumělečtější specialitou vznešeného světa klasického Říma. Jiná otrokyně měla na starosti náramky, skvosty a jehlice. Každý obor působnosti měl jednu otrokyni a v tom tato vynikala dovedností vyhráňenou. A běda nešikovné, neprovedla-li cos přesně dle přání své velitelky, pak sledoval trest citelný, štulce, kopance, smýkání za vlasy, ano i bití, ovšem za neklasického doprovodu řečnického ústrojí rozhorlené velitelky. Otrokyně toaletní rozděleny na jednotlivé oddíly, dle pořadí své práce, jak z předsíně měly vstupovati do síně toaletní.

Nejprve otrokyně „Skaphion“ s hrncem čerstvého koziho mléka předstoupila a měkkou houbou omývala „kataplasma“, t. j. pokrývku a obklad s obličejě od předešlého večera, načež vonným výtažkem a mýdlovou koulí „smegma“ čistila obličej. Anebo pro odstranění tohoto suchého těsta omývána tvář vodou, do níž přidáno helenium, jehož nejdůležitější součástí bylo tučně mléko oslice; jiným prostředkem bylo také lomentum (smývadlo, cididlo) z čisté pšenice a myrhy judské; dále užíván druh lektvaru, v němž nejúčinnější byla mastnota šťávy z rouna berančího (naš lanolin). Jeden z názvů prostředku podobného je suint, zápachu odporného, též prý výborný na nádra. Římané znali i mléko proti pihám, dodnes osvědčené. — Na důkladnější omytí bylo používáno i mýdel, a to tekutých i hustých. Nejhledanějším bylo galské z tuku kozlečího a popele bukového dřeva, ovoněné skořicí nebo nardou perskou. Původ mýdla přičkl Plinius Gallum, leč nutno připomenouti, že je o něm zmínka již v bibli, ač mohlo se jednati také jen o rostlinu, mydliny tvořící (kořen mýdlíce, saponaria). Po umytí rukou vhodné bylo natřítí je mlékem osličím, aby zbělely a zjemněly. Na osušení sloužily lněné tkaniny. Zvláštní libůstkou či rozmarem bylo otřítí ruce o jemný vlas dětský.

Po odstranění kataplasmatu sledovala půlhodinná koupel v lázni, po většině nádherně vypravené, která byla nezbytna v pravidlech kosmetiky. Koupel, ovoněná olejem jasmínovým s přídavkem mouky lupinové, podobného účelu asi jako naše otruby. Pak tělo vysoušeno látkou sindon pojmenovanou a po massáži třeno kovovým kartáčem, zvaným strigilis. Po lázni přišla chvíle pedikury, ku kterémuž účelu byl zvláštní nožík, který slul forfex. Jím operovaly i mozoly a kuří oka, neboť již tehdy bylo půvabem docílití zdání malé nožky.

Obr. č. 23. kuka s nepěstěnými nehty čínského askety.

Velice důležitým činitelem v kosmetice římských dam byly krášlící pasty, jichž je počet nemalý.

Leč poslyšme římského pěvce lásky Ovidia, který nám nejen líčí v bujně fantasii rafinovaného labužníka a požívačného světáka všechny možné způsoby klasického milování až na hranice nejkrajnějších nemožností (Ars amatoria) vedle receptů znuděného a přesyceného záletníka na zbavení se využitých a nepohodlných již lásek (Remedia amoris), ale který zanechal nám též tři recepty na pasty pro šlechtění pleti římské krasavice (Medicamina faciei):⁸⁰⁾

- I. Poslyšte, jak lze svěžesti dodati pobledlým měkům,
když spánek opustil něžné údy.
Ječmen, jež libyčtí osadníci poslali na nákladních lodích,
zbav plev a otrub.
Stejná míra čočky poleje se deseti vejci;
loupaný ječmen však nechť váží dobré dvě libry.
Když to na větru uschlo
nechť to pomalá oslice na hrubo rozemele;
a první parohy, jež spadnou živému jelenu, zetři na prach.
Přidej toho šestý díl dobré libry.
Když pak smíseny byly s jemnou moukou,
uschovej tak vše v prázdných koších.
Přidej dvanáct oloupaných narcisových cibulí,
jež na čistém mramoru rozetře pravice hbitá.
Přiber šestinu gummy s tuskickým seménkem.
K tomu přijde děvětkrát tolik medu.
Která dívka užije tohoto líčidla na svou tvář,
bude zářiti jasněji než její zrcadlo.
- II. Neváhej upražiti žlutavý vlčí bob⁸¹⁾
a zároveň dej vychladnouti vařené boby, jež nadýmají tělo,
Obojího navaž stejně po šesti librách,
obojí vlož do černých mlýnských kamenů k rozmělnění.
Ať neschází ti ani běloba, ani pěna červenavého sanytru
a sluneční iris, jež přichází do země.
Pomni, aby silné svaly mladíků obojí zároveň zpracovaly:
ale součástky, jež trou, nechť přesně váží unci.⁸²⁾
Přidají-li se jako léčivé prostředky písklata ptačích hnízd,
zmizí z obličeje skvrny, jež zvou se alkyonské.⁸³⁾
Tážeš-li se, mnoho-li toho třeba pravím,
že tolik, kolik pojme medu, na půl rozdělená.
Aby prostředky dižely pohromadě a daly se natírat na tělo,
přidej attického medu ze zlatožlutých plástů.
- III. Ačkoliv kadidlo příjemno jest bohům a bytostem božským,
přece jen samotné nemá se dávat na oheň oltářů.
Když budeš mísiti kadidlo se sanytrem, jenž odstraňuje vředy,
přesně odvažuj a od obou vezmi triens.⁸⁴⁾
Přidej méně než čtvrtinu gumy, sloupané s kúry,
a malou kostku z masné myrhy.
To když jsi zetřel, hustým sýtem prosij:
bude nutno, aby prach od medu, jímž byl polit, byl odloučen.
Bude s prospěchem, přidá-li se k libovonným myrhám i feniklu.
Feniklu ať se vezme pět skruplí, myrhy devět . . .
Jakož i sušených růží plná hrst
a s ammoniackou solí i mužského kadidla.
Do toho nalij šlichtu z ječmene;
váha kadidla ať rovná se váze soli a růží.
I když v krátké době všechno se natře na něžný obličej,
utkví na tvářích hojně barvy.

Po lázni a malém občerstvení ovocem a vínem přišla na řadu epilace, kterou prováděla otrokyně „Utricula.“ Epilaci zanesli z Orientu do Říma Řekové. Prováděna byla na celém těle, zvláště pak na prsou, nohou, rukou, ba i obočí. Největší však péči věnovali podpaží, a to nejen ženy, jichž roucho po

většině odhalovalo celé rámě, ale i muži zženstili, ba i filosofové a řečníci, jako Seneka i Cicero, kteří považují tento druh kosmetiky neméně u silnějšího pohlaví za akt slušnosti. Dokonce nemilosrdným posměchem stíhaly ty, již neodpovídali těmto jejich pojmům esthetickým. Místa choulostivější natírána pem-

Obr. č. 24. Judita dle Koura Meita.

zou anebo této podobným práškem, *pumex catanensis* zvaným. Na tvář jako jemnější prostředek dáváno *psilotrium* a *dropax*; místa méně choulostivá a viditelná prostě holili.

Nevyhnutelným příkazem slušnosti byla také epilace nozder; na vytrhování těchto byly pincetky, zvané *volsellae*.

Pozoruhodnou péči věnovali Římané čistotě uší, používající k tomu tyčinek ze slonoviny, opatřených na jednom konci žlábkem.

Když kůže byla očištěna, vyleštěna, ohnětá a upravena, přistupuje otrokyně „Phiale“ namalovati skráně na bělo a růžovo. Líčidla byla rozetřena a pak rozdělána slinami zmíněné otrokyně. Proto Phiale již časně ráno musila rožvykovati vonné pastýlky, aby dutina ústní byla aromatisována a z úst ji nepáchlo, aby potřebné sliny byly navoněny. Proto před počtím líčení musila Phiale dechnouti na zrcadlo a toto podati své velitelce, by se mohla přesvědčiti, zda z úst otrokyně nelibě nepáchne. (trokyně vyjme práškované líčidlo červené (obyčejně košenilu, lakmus nebo anchusu) z narkethie, t. j. drahocenné nádobky křišťálové, rozdělá vlastními slinami a nanáší na plet své velitelky.

Jak pohlíželi tehdejší esthetové na líčení, dosvědčuje nejlépe Ovid, který praví: Žena, jež miluje, má býti bleďá, aby patrno bylo, že srdcem svým je zaujata, a proto dámy, jež chtěly zajímavě působiti dojmem sentimentálních, trpících, zamilovaných, ba i souchotinářek, nanesly na svou tvář lehkou vrstvu běloby a křidy; prvé však líčidlo dle Martiala trpělo deštěm, druhé sluncem; existovala také směs obého. K témuž účelu pily i dávky cuminu, podobně jako naše chudokrevné dívky ocet. Ty, jež měly přirozenou barvu přezrálé moruše, musily ovšem vynaložiti mnoho péče, aby dle příkazu Ovidiova docílily pleti mramorové.

Přes to však byly zase jiné, jež dávaly přednost nádechu pleti oživené, dodávající tváři, čeho nedostatek svěží krve odepřel. V tomto případě podle údajů Horácových užíváno bylo tří druhů červení: minium, karmin a jakási barevná součástka z výmetu krokodílova. Tato líčidla nedávala začasť pouhého nádechu pleti, ale zastírala i stopy věku. Básníci současní měli tu o předmět více ku posměšným svým epigramatům. Tak praví Martial varovně: Zlo, které je skrýváno, často více na sebe upozorňuje nežli sama skutečnost. Juvenal je méně galantní, když se posmívá tváři těstem obložené, na niž lepí se rty nešťastného chotě, a která je někdy spíše podobna rudému vředu nežli nežnému obličejí. Všechna tato vážná i posměšná napomenutí došla jako vždy malého slechu.

V tom co „Phiale“ měla plné ruce práce, stojí pohotově již následující dívka „Stimi“, držíc v levé ruce nádobku s mastičkou a v pravé štěteček na omalování řas a obočí. Otrokyně „Stimmi“ jméno své měla ad stibium=antimon (černá barva), která používána k zmíněnému líčení. Malování očí naučily se dámy římské od Asiatů. A sice kresliti antimonem řasy, víčka i obočí; s připomínkou toho, co dovídáme se o epilaci, možno souditi, že dávaly přednost kresbě před ozdobou, již uštědřila sama prozíravá příroda. Ostatně zvyk tento je velmi starého data: již v bibli prorok Ezechiel naň vede stesky.

Později následovaly i prostředky jiné, jako olovo, šafrán, pýr, jež uvádí Ovid v hořejší již zmíněné knize *Medicamina faciei*. Radí také zásyp jakýmsi jemným práškem mezi řasy, aby se zdály oči rozšířenější; doporučuje ku zvýšení půvabu také podložiti a doplniti oblouk obočí. K účelu tomu sloužila zvláštní jehla kouřem očernalá. Plinius dává přednost prášku ze spálených a rozmělněných vajíček mravenčích. Martial však posmívá se milence, když jej chce okouzlovati obočím, jež si ráno dovedně zhotovila. Dle veršů těch možno však, že jednalo se o nalepená obočí ve tvaru vystřiženého úzkého poloobloučku, jež byla také pomůckou okrašlovací.

Pravděpodobně užívali Římané i nálepků na tvář, zvaných *splenia*, černých a kulatých, jež rozsety po tváři měly za účel

Obr. č. 25. Egyptanka před zrcadlem.

skrývati skutečné skvrny a vady pleti. Mimo nálepky byla to i malba štětečkem ve tvaru přibývajícího měsíce. Týž zvyk dochoval se dodnes u žen tunisských, které odvarem duběnek nebo šafránu kreslí si na tváři drobné krajkoviny, připomínající lístečky stromů, což prý je ozdobou originelní i našemu oku půvabnou.

Po služce „Stimi“ nastupuje děvče „Mastiche“, nesoucí na zlaté misce klejoprskyřici *mastix* z ostrova Chios ku žvýkání, aby římská dáma, měla-li vykotlané zuby, zamezila nepříjemnému zápachu z nich. Vedle toho měla *Mastiche* více nádobek s pemzou a různými prášky, rozetřenými vonnými esencemi pro čištění zubů. Tyto pěstily se již tehdy pomocí kartáčku a zdá se, že byla známa i škrabátka na jazyk. Ústa pak vyplachovaly vodou lehce ovoněnou, jež nesla jméno svých proslulých vynálezců, *Cosmy* nebo *Nicera*, dodávající dechu čistoty a obsahující ponejvíce šafrán a z *Paestum* růži. Týž *Cosmus* vyráběl i desinfikující pastilky, a sice z myrty, lentišku a feniklu.

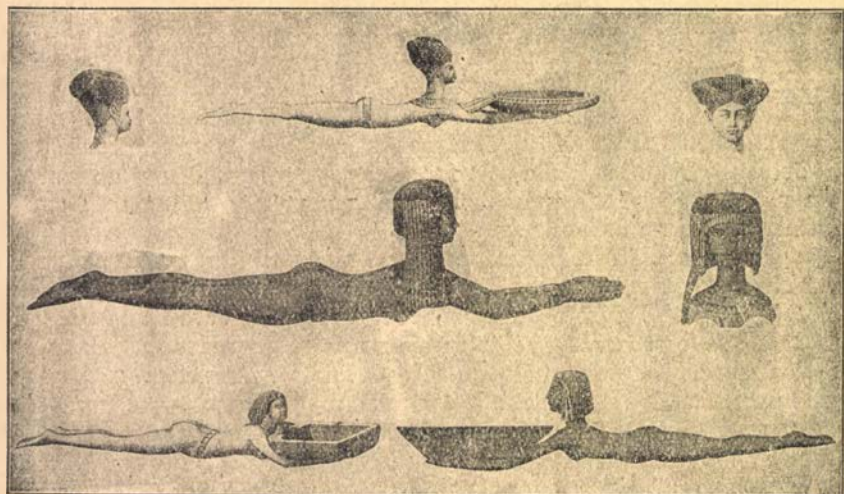
Není bez zajímavosti, že těmito vonnými prostředky hleděly často vznešené dámy zastříti zápach lihových nápojů, jimž mnohé nezřízeně holdovaly, jak s opovržením žaluje slavný Plinius. A Catullus prozrazuje nám ještě jiné hnusnější tajemství Římanů: jako prostředek odsuzovaný a přece ostrým svým účinkem chválený, diskretně v alabastrových vázách neb v drahocenných onyxových láhvičkách přechovávanou pastu z mastixu a pemzy rozdělanou moči nevinného pacholátka pro cídění dutiny ústní. Zvyk ten byl prý zavlečen ze Španěl a dodnes udržuje se mezi primitivními obyvateli katalonskými. Zuby churavé dávali si Římané nejen plombovati, ale i nahrazovati umělými. Jedním z nejznamenitějších operateurů byl Cascelius, který znal zhotovovati i plomby zlaté. Na výrobu zubů umělých používali různých více méně trvanlivých tmelů anebo prostě kosti občečné i slonové. Tyto pak připevňovány zlatými sponkami. Také byla již známa výroba celé řady zubů, jež bylo možno libovolně nasazovati, neboť Martial vypráví o dámě, která zuby své svlékala právě tak lehce jako svůj oděv.

Úprava vlasů. Když takto zbavena byla římská krasavice noční masky a nalíčena v obličejí a na očích, zuby majíc v pořádku, podstoupila úpravu vlasů, k čemuž byl druhý sbor otrokyň. Tu přistoupila nejstarší a nejzkušenější z děvčat „Nape“ a sundá domině ozdobný měchýřový čepec. Domina totiž včerejšího dne odpoledne vprašiti si dala vysušovací prášek do vlasů. Aby mohla do města „na procházku“, dala vpraviti si vlas poprášený ve zdobný, drahocenný čepec. A nyní čepec sundán. Oh, jaká krása, — vlasy zčervenálé jak Aurora, domina spokojená, samolibě se usmívá a otrokyně hlučně pochvalováním jásají. „Nape“ vezme vlas a opatrně louhovou vodou promývá, osuší a potírá mastí galskou, načež musí býti kštice občas vystavena paprskům slunečním.

Římané naučili se barviti vlasy od Britanů, kteří snažili se zastříti svoji ryšavost, jež mezi nimi převládala. Je to ostatně umění, v němž stali se Římané mistry, mající mnoho rozmanitých pomůcek. Vedle slupek ořechových užívali zvláštního, nám nyní neznámého prostředku, jménem *Mattiacae pilae*, kulíčky matiacké (dle zaniklého města *Mattiacum* u nynějšího německého Wiesbadenu). Jiný přípravek dle Plinia byla směsina z těla pijavky a octa, zkvašená v olověné nádobě, účinku prý tak mocného, že při natírání vlasů bylo doporučeno podržeti v ústech oleje, aby i zuby nezčernaly. Rada tato vedle šarlatánství může obsahovati i zrnko pravdy, neboť většina těchto barviv obsahovala nebezpečnou rtuť, olovo a jiné t. zv. těžké kovy, které kazily a vyvíklávaly zuby. Za časů bojů Římanů v Galii a Germanii oblíbily si římské dámy barvu vlasů ohnivě zlato-žlutou dle domorodců galských

a germánských. Která krasovláska nebyla obdařena od přírody touto barvou, zjedнала si jednak ostrými žíravými mýdly (spuma canstica⁸⁵) a pomádami proměšovanými vlhkým popelem dřevěným. Takovéto pomády připravoval cinerarius (cinis=popel). Odstíny žluté stupňovány od barvy světlé až do ryšavosti. Bývalo pak i libůstkou barviti vlasy různými tony, dokonce i modrými. Všechna barviva měla více méně jednu společnou nectnost: špinila, ničila vlas, ba i životu byla nebezpečna.

Jednou z nejzákladnějších věcí v kosmetice vlasů byla smíšenina jistého výtažku a oleje (oleum flagrans); také ob-

Obr. č. 26. Misky a nádoby na voňavky a tuž u Egyptanů.

líben byl morek jelení. Kleopatra je tvůrkyní receptu, v němž hlavní součástíkou byl tuk medvědí; předpis, který z Egypta ujal se v Římě a byl tam ve velké vážnosti. Plinius zanechal nám mnoho jiných, jichž příměsky jsou však málo lákavé, jako: hlava, žluč i výmět myši, pepř, čemeřice a pod. Jedině snad cennými, leč i nebezpečnými prostředky proti vypadávání vlasů byly ty, jichž základem byl praeparát ze španělských mušek.

Někdy v touze po modě šla odvaha římské krásky tak daleko, že když její bujný, hnědočerný bohatý vlas vzdoroval velitelské vůli její a všem barvidlům na rezato a marně očekáváno objevení se červenohořlavé barvy, tu raději bohaté kučery se utízly a na hlavinku posazena paruka.

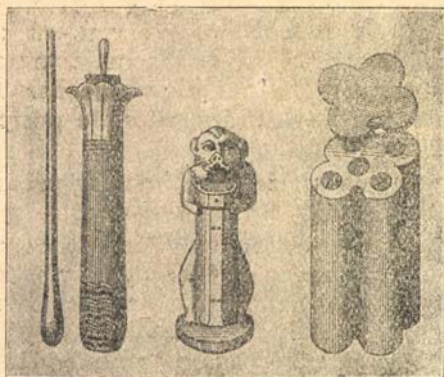
Vlasy umělé. Bohatství i nedostatek vlasů měly v bájesloví i ve skutečném životě Římanů velký význam ozdobný i symbolický a proto se velice přičiňovali uvarovati jeho ztrátě. Tak na př. tonsura byla značkou otroctví, označení to, které kněžstvo katolické přejalo z té doby na znamení pokory. Pověst praví o Césarů, že před veřejností zdobil hlavu vavřínem především proto, aby zakryl velkou lysinu svoji.

Dochovaly se nám zprávy, kde majitelka „modního závodu“ v Římě, blíže chrámu Herkulova, oznamuje, že právě dostala zásilku překrásných, sikambrišských zlatých bohatých vlasů z Porynní. Ovšem paruk užíváno u dam zpočátku jen v nejnnutnější potřebě a nouzi, neboť v lázních, které byly veřejné, mohla býti velice lehce intimní tato vlasatá diskretnost pro potěšení ostatního klevetivého dámského Říma prozrazena. Vždyť štiplavý Horác při nejbližší příležitosti posmívá se čarodějnici Saganě, když ztratila vysoko nadoudanou paruku. Později parukářská však moda šla tak daleko, že hotoveny vlasaté příkrývky i v mramoru, by mohly býti sochám paní v různých formách vsazovány na hlavy dle měnící se mody. Barvicími pomádami na zlatohlavé vlasy vynikl nejvíce voňavkář, který měl svůj krámec u cirkus Maximova.

Pro paruky používalo ponejvíce vlasů otroků germánských, jež skýtaly materiál jednak na celé paruky, jednak na přídatky účesů. Římské dámy později neostýchaly se veřejně v bazáru Municiově opatřovati své nákupy zmíněných přízdob. Básníci tropili si žerty z této dámské potřeby, leč móda, jako vždy, překonává i posměch. Domitián zpodoběn je na medailonech s účesem, který nemůže býti ničím jiným, než parukou rovněž Othon a Galba.

Prapůvod paruky nutno vlastně hledati mnohem dále, takže Římané jistě nebyli jejími vynálezci. leč pravdě nepodobno jest, že by byli neznali používati jejích výhod. Vypráví se na př. o slavném Mausoleovi, jemuž Artemis dala postaviti blíže Halicarnassu skvostný náhrobek, který dal vlastně jméno všem toho druhu slavnostním pomníkům, že též Mausol byl také pověstný zmíněnou ozdobou hlavy. Rovněž jeho poddaní byli podrobeni příkazu přikryti za tím účelem dříve oholené hlavy touto méně půvabnou náhradou. Možno souditi, že i zdokonalené již paruky římské byly ještě velmi hrubého vzhledu, často pouhé srstnaté kůže kozlí (hoedina pellis), což dávalo vznik vtipu o dobře obuté hlavě (caput bene calceatum), a Martial posmívá se dokonce: „nic není potupnějšího nad plešatou hlavu“. Vedle našich dovedně neznatelných přičesek byly to pomůcky velmi primitivní. Spíše ženy docílili větší rafinovanosti a pokroku v tomto směru, tak že Juvenal mluví dokonce o pravých stavbách a věžích, jež obtěžkávaly hlavy dam. Též básník nařiká na to obelhávání přírody,

před nímž často chvěje se rozhořčením i sama morálka. Tak na příklad pověstná Messalina při svých nočních toulkách do nechvalné čtvrti suburské přikrývala svůj černý vlas křiklavě žlutou parukou, odznakem to milostnic, právě jako v obleku barva modrá, jak s nářkem prozrazuje týž básník. Slavius Avianus pichlavě veršuje o nehodě, která sesměšnila jednoho ze slavných hodnostářů římských: zlomyslná, dovádívá bora shodila mu totiž paruku s hlavy. V podobném zmatku octla se jedna z krás, jejíž bohatství vlasů obdivoval slavný Ovid, a která při jeho nepředvídané návštěvě paruku svou v rychlosti posadila obráceně. Zahanbení to, jak praví, pro dámu nesmírně kruté, jež nepřeje ani svému nepříteli. Po této zkušenosti dává

Obr. č. 27. Nádobky na líčidla vznešeného světa egyptského.

týž básník dámám radu, aby s podobným nedostatkem zamykaly se na závory; těm pak, které naopak oplývají bohatstvím vlasů, dovoluje, aby přijímaly své ctitele při toaletě, při níž mohly by se pochlubiti vzácným tímto majetkem. Možno ještě připomenouti, že dámy římské, byvše postiženy epidemií, která působila vypadávání vlasů, vzývaly o pomoc Venuši, a když pak zlo zase pominulo, z vděčnosti daly postavit sochu této bohyně v postojí česající se ženy. Dámám, jimž nebylo třeba ani barviva, ani přídavek vlasů, zbývala ještě neméně důležitá péče o účes, který také podléhal módě.

Než jdeme zpět do budoiru naší římské krasavice. Když „Nape“ sundala čepce a promyla, pomazala a urovnala vlas, nastupuje práci „Calamis“, kroutilka kudrlínek teplými želízky (calamistrum). Želízka ohřívala si v horkém popeli ve stříbrné nádobě. Zatím co vlásy svlékány s papyrusových smotků, na nichž byly navinuty a dokrucovány na skráních

a čele, rozprašovala z úst „Ptekas“ do vlasů své velitelky obratným výcvikem olej nardový a vonné orientální essence, by po celý den vydechoval vlas libě páchnoucí vůni.

Rozmařilá Římanka v různostrannosti svého účesu neznala mezí, chtěíc předčítí novotou své soupeřky. Byla účesů taková rozmanitost, že popsatí je bylo by prý, jak praví Ovid, snaha tak bláhová, jako počítat žaludy na mohutném dubu, včely na hoře Hyble a divá zvířata Alp. Přes to však poučuje dále: tvář podlouhlá vyžaduje vlasy nad čelem rozdělené, lehký uzel na vrcholu odkrývající ouška sluší spíše tvářím oválným, jedna necht dává poletovati svým vlasům po ramenech, jiná má vyzvednouti copy dle vzoru Diany, jiná zase okouzluje vlnami bujně zkadeřenými. Dle vkusu Juvenalova nejpůsobnější prý je sepnouti vlasy světlou sítkou; tedy i tato pomůcka je již účtyhodného stáří. V marnivosti své v účesu zacházely ženy římské až do pošetilostí, čehož důkazem je mramorová socha Julie Semiamiry, matky Héliogabalovy: sochař musil být při modelaci pamětliv požadavku, aby účes dle potřeby mohl býti sňat a nahrazen časovějším.

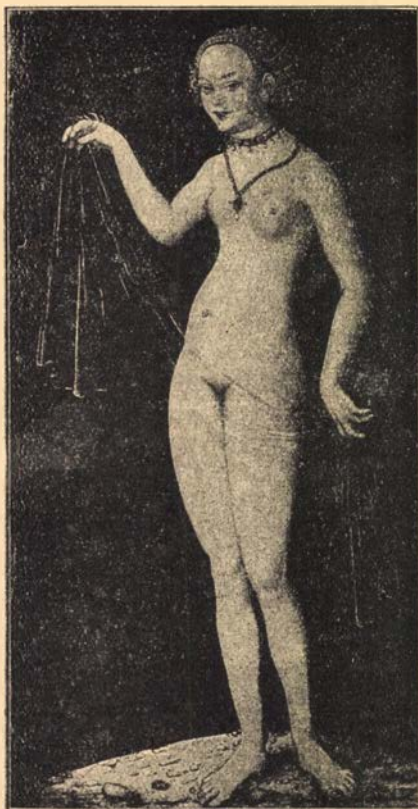
Pochybno však zdá se, že by Římanky při svých přísných pojmech o čistotě byly pudrovaly svůj vlas.

Toliko co výraz nejvyššího smutku a sebezapomínání bylo také zvykem z bible nám známým sypati vlas popelem nebo prachem. Budiž však dovoleno připomenouti, že zmíněná bible poučuje nás o tom, kterak ženy israelské méně přísných zásad čistoty zaprašovaly svůj vlas, a to ponejvíce zlatem, které zářilo prý kouzelně ve vlasech; bývalo to zvláště ve slavnostních chvílích a obřadech, při nichž i hoši přísluhující zdobeni byli tímto rozkošnickým způsobem.

Také Homer vypráví o Priamovi, dovídajícím se o smrti syna svého Hectora; nebo Euripid předvádí nám Elektru, chystající se pomstítí zavraždění otce svého Agamemnona.

V mastech a essencích utrácely Římanky znamenitě peněz. Byli to hlavně vyrabitelé pomád, krémů, voňavek, essencí, vykuřovadel a pudrů na podkladě vonného kaktu a spicanardu z Indie, vedle starověkých kupců alexandrinských a z Antiochie, kteří vždy nové a nové preparáty s novými a novými fantastickými lákavými jmény, vždy s novými obměnami a honosivým vychvalováním školenou vynalézavostí rafinovaného obchodníka uváděli do obchodu na ulehčení měšce nejen nejvyšší římské aristokracie a vysoké plutokracie, ale často i na odírání kapes středních vrstev klasického Říma, pro své obohacení. Crito, tělesný lékař císařovny Plotony, popisuje dvacet pět nejhlavnějších druhů takovýchto mastiček a Fabricius podrobně uvádí jich obchodní jména.⁸⁶⁾

Když otrokyně „Pseka“ dokončila svůj um, předstoupí „Kypassis“, vlnadná plnovděká černoška, takto vychytralá prostředkovatelka všelikých intimních i mnohdy dosti choulostivých záležitostí své dominy a proto byla velice oblíbená a oceňovaná u své velitelky a jí zvláště významovaná a odměňovaná.

Obr. č. 28. Venuše dle Luk. Cranacha.

Otrokyně tohoto druhu bývaly obvykle tímto svým výhodným rostavením intrikánky a pomocnice k záletným dobrodružstvím svých velitelek a mladých pánů římských. Při toiletě bylo jejich prací vyčistěné, pročesané, namazané, voňavkou napuštěné a takto připravené vlasy ještě jednou srovnati v záhyby a pleťence upravit a utvořiti konečnou úpravu čučku (nodus), jehož varianty byly z míry četné. Upravití uzel vlasů (který někdy až i 30 cm byl dlouhý) na zádi hlavy tak, aby přes den vy-

držel, bylo nejtěžší součástí toalety vlasové. Hlavní úlohu ovšem zde měly hřebeny a jehlice (*acus discriminalis*). Jimi podchycovány a přidržovány jednotlivé prameny vlasů. Byly prosté ze dřeva (*lignea*), jimž podobné dodnes nosí prostší ženy v okolí Říma, stříbrné nebo zlaté, hladké neb ryté a řezané, kovové neb kostěné, obvykle plné, většinou drakokamy zdobené. Někdy však byly i duté a obsahovaly jedy. Tacitus vypravuje o přípravovatelce jedů pro prsteny a jehlice, Martině.⁸⁷⁾ Takovouto zlatou jehlicí, již s výčitkami vášnivě vyrvala ze svých vlasů, Fulvie a probodla jazyk mrtvole Ciceronové, aby se pomstila za urážky, jichž utrpěla od slavného tohoto řečníka. Podobnou jehlicí prý, dle Dion. Cassia, byla smrtící vražedná zbraň Kleopatřina, leč pověst o smrti jedem zmije více se ujala.

Místo i doba věnované účesu měly velikou důležitost v denním životě římské dámy — hotový prý to válečný stan.

Dle římských předpisů musily se zdobíčky vlasů a kadeřnice učití delší dobu umění povolání svého u zkušeného některého z mistrů městských. Která se učila pouze dva měsíce, nebyla pokládána za vyučenou.

Kypassis opatrovala též skříňku se šperky a jehlicemi, kterými upevňována i toaletta a byla to zodpovědnost a starost nemalá při tehdejší bohatství a rozmařilosti římské patricijky.

Vášeň pro šperky byla u Římanek nezřízeně vyvinuta, zdobily se jimi od rána po den celý, tak že nádherymilovnost tato pohнула ku vážným důtkám i shovívavého Ovidia. Zmiňuje se o náramcích *armillae* v podobě hadů z těžkého zlata, které vážily i deset liber, což málem pravdě nepodobno, aby dámy rozhýčkané pro pouhou ozdobu snášely toto břímě. A přece na dotvrzení pravdy svědčí i slova Petroniova. Zvláštní oblibě těšily se amulety. Byly to prsteny, chránící prý kouzelné před uhranutím a zlými vlivy. Bývaly z jaspisu s vyrytými nápisy, jako: *salvos ire*. Lucian ve své komedii „Lhář“ prozrazuje, že ku zhotovení těchto prstenů nejhledanějším a nejvýznamnějším byl kov, získaný z meče popravicího (*aes patibuli*), — tedy snadněji dosažitelný. Měl-li však amulet míti všechny ctnosti talismanu, musil býti posvěcen knězem v chrámě Serajově, a to pod vlivem téhož znamení zvířetníku, jemuž podléhala určitá osoba svým zrozením; byla to směs pojmů magie s astrologií, věd to, těšících se vážnosti u Římanů. Zdá se, že v rozmařilosti své zdobily dámy i palce nožek svých prsteny, rozumíme-li správně veršům Martialovým. S přepychem až nerozvážným a nebezpečným krášlily své uši: třemi až čtyřmi velkými perlami ověšovaly každé z nich, libující si v jemném chřestotu jako zvuku drobných rolniček, jež provázelo každý nepatrný pohyb, majíce pro tuto hříčku název *crotalia*, a nedbajíce, že přílišnou tíhou touto prodlužují

až do nevzhlednosti boltce ušní. Juvenal i Ovid mají pro to svá varovná a důtklivá, leč marná napomenutí. Antonia, choť Drusova, zavedla dokonce ozdobu v podobě zlatých rybek (in aures piscibus addunt), jichž byla velkou milovnicí.

Co dodávalo šperku v očích nádhery chtivých Římanů zvláštního posvěcení, byl vznešený původ prvních majitelů, často sesazených vládařek i králů. Bohatá dáma střídala klenoty své, jež uzavírala do dvou různých skříněk (dactyliotheca); jiné ozdoby masivnější určeny byly pro zimu (hibernum), jiné pro léto (aestivum), lehčí s kameny ve slunci zářivějšími. Zajímavé je, že o diamantu — ač byl jinak znám — jako o šperku není zmínky; nebylť ještě v té době znalost tak vzdorných nástrojů, které by drahokamu tomuto dodaly skvělé oslňující zářivosti. Posléze možno tvrditi, že dobu vlády císaře Augusta ve přepychu klenotů nepředstihla snad žádná jiná.

Když úprava hlavy římské paní byla skončena, tu „Nape“, kterou paní domu zvláště dala v úpravě hlavy a vlasů vycvičiti, jako nejstarší a nejzkušenější ještě jednou vše přehlédne a případné závady opraví, aby bylo vše v pořádku. Nyní nastala opět starost jak pro dominu tak pro Nape nemalá. Bylo se rozhodnouti, má-li na účes býti postaven diádem aneb sepnouti vlasy nad čelem zlatým pasem a po stranách spustiti kšticí v kudrnách. Je domněnka, že i tehdejší dámy měly jakési časové módní zprávy, jimiž řídily se i v účesech.

Při všem tom shonu, hluku a chaosu různých prací, pobíhání, řečí, klepů a gest, nejubožejší byla a měla nejméně záviděníhodné zaměstnání a povolání „Latris“, otrokyně držící před dominou zrcadlo, stříbrnou to velkou kovovou desku, po krajích bohatě ornamenty i figurkami zdobenou a namnoze vzácnými kameny vykládanou. Někdy ovšem i ctitelé římské krasavice vyznamenávání byli podržeti při účesu zrcadlo, v němž milovaná jich kráska se shlížela, úkol to trochu nemůžný, jak štiplavě píchá Horác, leč pro seladony k mlsnému přiblížení se příležitost vítaná. Ale pro otrokyni uděl byl to přetrpký. Tato musila na každý pohyb a pokyn své velitelky pilně pozor dávat i dle rozkazu paní své neustále měniti polohu zrcadla, aby přísná domina pokud možno co nejlépe viděla v nejprůzračnějším světle krásu svou. A mnohé dámy ve svém rozmaru a marnivosti počínaly si mnohdy velitelsky hrubě až i odporně a byly tak nemilosrdny a neúprosny, že často, jak s politováním líčí básníci, docházelo ke krutým výjevům, při nichž polonahé otrokyně musily přijímati z něžně pěstěné ruky vznešených velitelek zlé údery a políčky, ba často svíjely se pro nejmenší neobratnost i pod ranami biče až do krvava, někdy rozvzteklá domina otro-

kyni ubohou ve zlosti až pokousala, za vlasy dala pověsiti a práskati na tělo nahé, a nestačil mnohdy ani podobný trest; zaznamenány jsou i případy, kdy nebohá otrokyně vydána byla ku potrestání katu, ba i ku popravě, pověšena byvši za vlasy. Bestiálnost tuto možno si vysvětliti jen prostředím, které od mládí v cirku a zápasech otupovalo ženy a je olupovalo o cit a vychovávalo v názoru, v němž otrok nebyl vůbec považován za člověka. Dle Ovida byly však i dámy, o nichž mohlo se bezpečně říci: kadeřnice její může býti klidna, není z žen, jež by jí rozervala tvář nehty, aniž jí bodala rámě jehlami.

Zrcadlo bývalo obyčejně velice vzácný kus umělecké práce, a běda kdyby nebohá Latris nedopatřením neb snad neopatrností ho poškodila neb dokonce rozbila, pak stihl ji trest krutý, ba začasť šlo i o život. Po dokončení toalety hlavy předstupuje otrokyně „Karmion“, která čistí, ostříhá a vyleští nehty na rukou, tudíž manikura. I toho byli Římané velice dbalí. Kdo nebyl zámožný, tak že celou řadu otrokyň si nemohl vydržovati doma, ten zašel do krámce bradýřova. Na pěstění prstů, nehtů a na jich krásu kladena váha nemalá.

Po všech těchto pracech následuje pak úprava šatu, kde vystřídal se v práci a posluze opět řada otrokyň. Podrobnosti ovšem vymykají se rádkům těmto. Leč letmo sáhneme aspoň v bohaté museum toto.

K ústroji vydržovala si bohatá dáma celou řadu žen, jež na zatlesknutí do dlaně, které mělo význam našeho zaznění zvonku, musily býti pohotově službou. Postavy Římanek: dle vzoru klasických bohyň byly po většině štíhlé (obr. č. 28. v příl.). Obleky ukládány do ebenových skříní, bohatě zpravidla vyřezávaných, totae de capsula zvaných. Aby prachem netrpěly, bylo je třeba proklepávati měkkým chvostem zvířecím. Zhotovovány byly buď z hedvábí assyrského, bavlny indické a vlny, a to ve výběru všech barev. Charakteristickým oblekem vznešených, patricijských dam byla stola, dlouhá a široká bílá tunika, vzhledu velmi důstojného. Na rukou připevněna kovovými kruhy, na těle dvojitým pasem splývala v četných měkkých záhybech, tvoříc i vlečku. Byla výsadou žen bezúhonných; ženě pochybné nebylo dovoleno ji obléci, — a vyhledávána s oblibou postavami menšími, jež délkou svojí zdánlivě zvětšovala. V tomto ústroji vyslána byla Vetrurie ku Coriolánu a v něm i zpodobována Junona. Jiným oblekem byla impluviata a patagiata, kteréžto se zálibou volily mladé ženy a dívky. Někdy zdobily ramena jakousi šálou, peplum zvanou, jež na prsou sepnuta byla kamejí. Jindy bylo to paliu ne podobné našemu pláští; obojí tento svrchní šat je původu řeckého. Pallium bylo společně i mužům, tak že mnohé ženy na důkaz

svornosti manželské nosily jeden a týž; není prý ovšem zmínky o podobné shodě mezi pověstnou Xantippou a Sokratem. Ovid seznamuje nás ještě s jinými jmény obleků, jako *regilla*, *lin-teolum*, *laconicum*, *plumetite*, významu však méně důležitého.

Šněrovačky a orthopedie. Na snadě je, že na vrchol povznesené zásady esthetiky přikazovaly úměrnost tvarů, ničím nevybočujících, jež by nerušily jakékoliv známky přílišného blahobytu. Překvapuje však, připomeneme-li si díla slavných sochařů, že i útlý pás byl příznakem zvláštního půvabu. (Viz obr. 28.) Překypující tvary kterékoliv části těla dámy mírnily často dosti násilně zvláštními pomůckami v podobě těsných ovinů, kterými hleděly docíliti potřebné pravidelnosti. Zvláštní podušky správně umístěné napomáhaly zase doplňovati nedostatky těla. Dobře vystihuje Ovid svými verši snahy tyto: jak trapným prý je býti svědkem námahy této a jak obdivován je výsledek její.

Obuv. Přirozeně, že půvab těla měly doplňovati i pěkné formované nožky. Pro tyto doporučuje Ovid vysoké, ozdobně zpracované kothurny, jež krásu jejich ještě stupňovaly. Méně zdařilým nožkám svědčil prý jistý druh střevíců z bílé kůže, které je spíše zahalovaly. Ovšem bylo nutno vyvarovati se obuvi příliš volné, jako těsné, stužky a řemínky nesměly se bolestně zařezávati do masa, neměla-li utrpěti plet chodidla i ladnost kroku — jak poučuje dále Ovid. Římský svět dámský znal vedle jmenovaných ještě tyto druhy: *soccus*, naše to trepky, *crepida*, vysoké polobotky se šněrováním, *uncinus*, střevíce s ohnutou špicí, a *sandalium*, v nichž zpodobenje na pověstné mozaice pompejanské Empedocles, stoupající na Etnu. Vysoké podpatky i silná podešev přispívaly již tehdy ku nevinné lsti postavám menšího vzrůstu. Tak dobromyslně žertuje na př. Juvenal: „Hledte tuto obryni! Promění se rázem v trpaslici, zbavíte-li ji vysokých kothurnů.“ Ještě dovolena budiž malá poznámka o pověrčivosti Římanů, které obě pohlaví stejně podléhalo: obléci pravý střevíc na levou nohu, anebo naopak bylo nepřívětivou předzvěstí dne; zní to spíše jako vtip a přece sám slavný Augustus — jak prozrazuje Seuton — příkládal malému tomuto nedopatření postrašující význam.

A tak vystrojil jsem Vám drahé čtenářky klasickou římskou madame. Ovšem všechny variace pochytili nemožno. Otrokyňe ovšem se tak nekrášlily, kromě milostnic. — Leč urozená Římanka, tot vrozená byla rozmařilá fintivost s celým aparátem kosmetické své laboratoře. Takováto byla často výbojná a dobývačná výzbroj velkých i malých pomůcek, jimiž okouzlovaly ve spojení s darem vrozené krásy, podmíněné již pouhým příznivým podnebím, nádherou přírody, volností

a nespoutaností všeho způsobu života vznešené ženy slavného Říma. Všechna tato vrozená a tolikerými často i pošetilými a odsuzovanými prostředky zvýšená krása nevyzněla však nadarmo, neboť nadchla současné básníky, nejednou spoluvinníky a oběti tohoto podmanivého kouzla, k myšlenkám a dílům nesmrtelným — tot skutečnost, která dává zapomenouti i mnohou nectnost nádherných těchto bytostí.

Neméně a snad i nebezpečnější byla výzbroj duševní, ona jistá dovednost i duchaplná lest, kterou od mládí učila se blahobytná Římanka vhodně a s mistrností ovládat; umění to, které možno nazvati jakousi kosmetikou duše.

II.

STAŘÍ SLOVANÉ - STAŘÍ ČECHOVÉ

A. S T A Ř Í S L O V A N Ě.

OBSAH: Péče o tělo. Lázně. Účes vlasů a vousy muže. Pokrývka hlavy mužovy. Účes vlasů a pokrývka hlavy ženské. Kosmetické přípravky. Předměty toaletní: hřeben, nůžky, břitva, pincety k vytahování chloupků a vlasů, lžičky k čištění uší a zrcadla. Tetování a malování těla. Líčení tváří.

řívě nežli přikročíme ke kosmetice starých Čechů, poohlédneme se ještě do časů zazších. Jak to asi dopadalo u starých Slovanů?

Zde ovšem nelze podávati nějakých podrobných zpráv o přípravě jednotlivých preparátů, jak se dělo částečně v díle prvém a jak uvidíme u starých Čechů. Zde nutno omeziti líčení pouze na povšechný obraz péče o tělo, zjevu těla, a případně s tím souvisejícího náradí, jak nám praotecký život pracně shledala archeologie na základě vykopávek a staré literatury.

Péče o tělo. Slované, ponechávající vývoji těla úplnou volnost, nedbali při tom zvláštní čistoty, tak jako bývá obyčejem u všech národů, kteří žijí volným, přírodním životem. Ovšem, jak dalece při tom čistoty nedbali, a v jakém poměru byli po této stránce k jiným sousedním národům, zejména ku Germánům, jest nesnadno pověděti. Některé západní prameny hovoří tak, jako by péče o tělo, resp. čistota slovanská byla hluboko pod germánskou, ale jiné věci tomu nenasvědčují.⁸⁹⁾

Sv. Sturm přišel jednou k Fuldě, řece, našel tam množství Slovanů. Koupali se sice, ale přece se opat zděsil nad zápachem, jež šířili. A je známo, že jak u polabských Slovanů v XI.—XII. stol., tak i u Rusů za staré doby knížecí nižší, nesvobodná třída lidu slula přímo smurdi, což patrně souvisí se smrděti.

Nicméně netřeba si bráti zprávy ty příliš k srdci. Prostá nejnižší třída pracovní nikde a nikdy nebyla jiná, necítíc potřeby zvláštní péče o tělo. A jelikož zprávy zachované pocházejí vesměs od jednotlivců z vyšších tříd společenských, zvyklých většímu blahobytu, pohodlí a větší čistotě, pochopíme, proč jim vždy a všude byt prostého sedláka byl více méně odporný a nečistý. A kde k tomu ještě přistupoval moment odporu národního a náboženského, který vůbec snižoval a zhor-

šoval úmyslně pohanský život slovanský. Za takových okolností všechny ty zprávy ztrácejí na svém významu.

Lázně. Ostatně máme proti zprávám výše uvedeným zase jiné historické doklady, jež ukazují, že to s tou nečistotou Slovanů nebylo tak zlé, zejména že se nesmí věc generalisovati. Nečistota byla patrně vlastností lidu nejprostšího, na venkově žijícího, kdežto lepší, bohatší vrstvy u Slovanů, zejména ve větších městech, měly zřejmou snahu udržovati své tělo v čistotě — slovanský termín pro to je »mýti se« — a používaly k tomu zvláštních lázní, které ostatně nebyly neznámy ani lidu venkovskému.

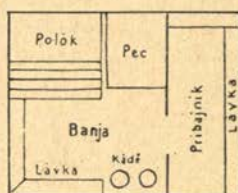
Když sv. Ondřej za časů apoštolských přišel do Velkého Novgorodu, našel tam podle tradice zachované v Kijevském letopise, lázně, totiž vytopené dřevěné domy, v nichž lidé, svléknuvše se, polévali se kvasem louhovým, potom se mrskali metlami a na konec polili studenou vodou. Podobně čteme v téže letopise k r. 945, že kněžna Olga dala drevljanským posílům připravit lázeň v dřevěném domě. A současně líčí Al Bekri ve vyňatku z Mas'údiho, jak v X. stol. vypadaly ruské lázně lidové. Byly to dřevěné domky se šterbinami mechem vycpanými, mající uvnitř ohniště a ve střeše otvor k odvádění kouře. Když bylo ohniště dostatečně rozpáleno, tu prý zavřeli návštěvníci za sebou dvěře i otvor ve střeše, polili ohniště vodou, načež svazkem větévek v ruce rozvířili vystupující páry. Pot se tak proudem řinul z každého těla, že na nikom nezůstalo sledu po vyrážce a nádorech. A domy ty nazývají — dodává Mas'údi — al-atbbá neb al-itbbá, což ovšem není nic jiného než naše jízba. Na západě zase v Christianově legendě o sv. Václavu je též zmínka o vytopené lázni v jizbě a podobně připomíná Herbord vytopené světnice s teplou vodou (lázně?) v pomořanských městech, podotýkáje zároveň, že si Pomořané svá bílá roucha prali. Ibn Rosteh mluví sice o vytopených zimních přibytcích u Slovanů, ale z textu je zřejmo, že tu opět běží o analogické lázně parní.

Konečně, a to je nejzajímavější, shledáváme se v západní Rusi ještě dnes s lázeňskými chýšemi, které odpovídají nasmnoze starověkým popisům. Ve vnitru pozůstává takováto ruská lázeň z předsíně a vlastní lázně, v níž jsou kamna a vedle ležení dřevěné, obyčejně stupňovité. Na ně si návštěvník lehne do páry, a to na nižší nebo vyšší stupeň podle toho, jakého si přeje horka. Kolem stěn bývají ještě lavice — (Srv. obr. č. 29; připojené obrazy a plán novgorodské lázně). Dosud se v nich návštěvníci místo mytí bíjí v páře pruty vrbovémi, načež se polévají; někde ohřívají vodu i rozžhavenými kameny, které do ní házejí.

Účes vlasů a vousů u mužů.⁸⁹⁾ Není pochyby, že bylo u Slo-

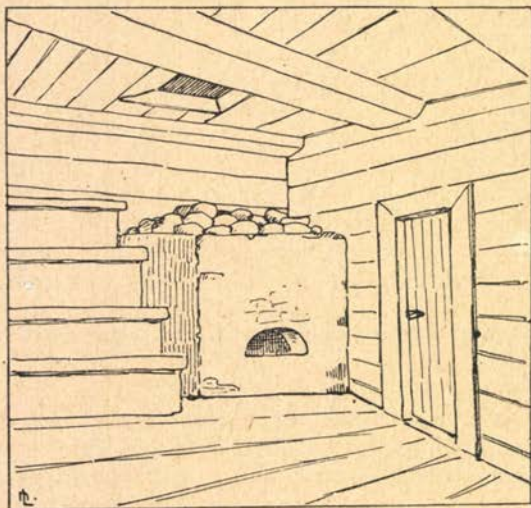

1.

2.

3.

Obr. ž. 29. Ruská lázeň z novgorodské gubernie.

vanů, podobně jako u Germánů a jiných sousedů, starodávným zvykem, aby svobodný muž nosil vlasy delší, splývající volně na týl a na temeni rozčísnuté. Ostříhané vlasy byly u Slovanů znakem člověka nevolného. Proto ještě v XI. stol. stříhaly u nás vlasy sluhům. Také na miniaturách a freskách X.—XI. stol. jak knížata tak lid je kreslen s vlasy delšími.

Jinak se zvláštní nějaký účes u Slovanů nepřipomíná. Bývají sice dnes staří Slované hojně zobrazováni s vlasy spletenými v copy, po způsobu Děťvanů (obr. č. 30.), kteří nosí část

Obr. č. 30. Děťvan se zapletenými vlasy.

Obr. č. 31. Kniže Jaroslav v chrámě neredickém.

vlasů po obou stranách skrání spletenou v cůpky, spadající na přední stranu plecí, zatím co na týl spadají ostatní vlasy volné, ale tento ústroj mužské hlavy není dle Niederle prý slovanský. Pouze o Avarech VI. stol., když přišli k Dunaji a na Balkán, jsou zprávy, že měli dlouhé, spletené vlasy, stužkami svázané, což snad nasvědčovalo účesu podobnému. Proto není nemožno, že Slované podunajští přejali zvyk, upravovati si takto vlasy, od Avarů, a že se na Děťvě udržel sice starý, ale původně neslovanský účes. Podobně vzpomenuť ruský zvyk zapletání vousů uváděn jest vlivy orietálními.

Zde jest připojit i zmínku o úpravě vousu.

Dnes je pro Velkorusa typická dlouhá brada, pro Malorusa knír, část českoslovanského lidu holí se pravidlem docela. Pro Jihoslovany je opět charakteristický mohutný knír atd. —

Obr. 32. Věnění Jaropluka a Iriny z kodexu Gertrudina.

slovem, dnes nelze v tomto směru hovořiti o nějakém jednotném typu slovanském. A tak tomu bylo už před tisíci léty. Piastové v Polsku měli pravidlem zvyk vousů nenositi. Východní Slované i Rusové si buď vous holili nebo splétali

v jakési vrkoče, které docela i na žluto barvili. Knížata na miniaturách v XI. století mají plnovous (obr. č. 31 a 32); hlavy nejstarších knížat ruských na mincích mají kníry visuté. Staré Čechy líčí Kosmas a Dalimil jako lid s hustými vousy. Legenda

Obr. č. 33. Čapka knížete Svjatoslava, Jaroslava, Borise z různých miniatur a fresek a čapka Bulhara z menologia vatikánského.

o sv. Prokopu líčí tohoto světce s černou bradou, a kníže český v kodexu svatovítském má prostřední plnovous. Na realistic-kých postavách kodexu wolffenbüttelského je sice sv. Václav kreslen s plnovousem a mladý Boleslav bez vousu, ale dvořané nemají brady, jen visuté kníry; rovněž dvořan ve svatovítském kodexu je patrně bez vousů a figury Přemysla i poslů Libuší-ných na freskách znojenských jsou buď bezvousé nebo s vou-sem jen slabě vyznačeným. Soška Svantovítova na Rujaně do-kládá, že byl bůh zobrazen s oholeným vousem a ostříhaným vlasem, tak že, zdá se, umělec nápodobil obyčej Rujanců, pokud se týče ústroje hlavy, a dále, že jediný velekněz Svanto-vítův nosil dlouhé vlasy a vous proti obecnému zvyku své vlasti. Ale jiné sochy ze staré doby slovanské mají silně vyznačený knír. Je tedy viděti, že na konci doby pohanské v X.—XI. stol. nějaké shodné úpravy nebylo, ba nelze ani rozlišovati úpravu podle tříd. Nicméně byl vous delší, brada zvaný, a zejména silný visutý knír před X. a XI. stol. asi nejrozšířenější. Teprve na samém konci doby pohanské přišlo asi vlivy cizími, zejména italskými, do módy stříhati si neb holiti vousy, již proto, aby se křesťané lišili od typů pohanských. Podobá se, že se vous a vlas jen ostříhoval.

Pokrývka hlavy. Muži nosili na hlavě odedávna kožené čepice beraní, vydří, kuní a podobné, poněvadž nejlépe chrá-nily proti dešti a sněhu, a tato pokrývka zůstala u Slovanů v pravidelném užívání až po dnešní den na mnoha místech. Staré jsou i čepice, při nichž je vnitřek z jiné látky hrubší a lemován širokou kožešinou. Jak tyto čepice vypadaly už před XI. stoletím, můžeme si utvořiti představu ze serie obrazů Borise a Gleba, kde již se typicky zobrazují v čapkách kože-šinou lemovaných (obr. 33.), s čímž souhlasí i čapky lidu zobra-zeného na starých vzornících ikonografických. Čepici u Rusů

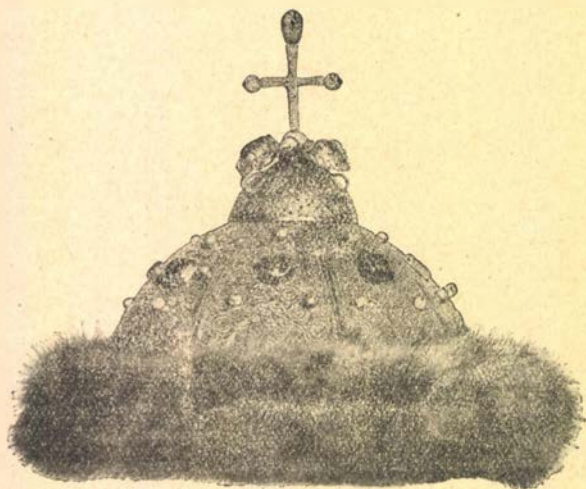
a východních Slovanů připomíná ostatně i Kardízi. Někdy čapky na miniaturách nemají kožešinového okolku, ale zlatohlavový (kníže v Slovn. Hippolitově nebo Boris v Besedách Jana Zlat. srv. obr. č. 34.), snad to byly čapky letní. Na českých

Obr. č. 34.
Kníže Boris z Besed
Jana Zlatoústého.

miniaturách XI. stol. vidíme serii různých pokrývek (srv. obr. č. 35.). Nicméně je jisto, že v té době měli i Slované západní své typické, specificky slovanské pokrývky, odchylné od současných germánských. Vedle toho zavládly u Slovanů i jiné cizí druhy pokrývek, jak dosvědčují cizí, třeba z části už staré názvy. Takovým prastarým přjetím je především všesl. klobuk,

новоčes. klobouk, slovo vzniklé z tureckého kalpak. Značilo **pokrývku vlněnou (soukennou) nebo koženou, nejspíše právě onen typ nízké, ploché soukenné, po případě i z drahého brokátu zhotovené čapky s konickým dýnkem, kožešinou lemované, jejímž vzorem a typem zůstává nám vzácná památka byzantsko-orietálního původu, t. zv. čapka Monomachova**

Obr. č. 34. a). Čapka Monomachova.

(obr. 34. a). Bulhaři volžští nosili podobné, kalansuva zvané. Ale také pletené pokrývky, které si robili v XI. stol. mnichové pečerského kláštera sami, označují prameny slovem klobouky. Rovněž je původu cizího, ale pozdějšího všesl. kapa, čapka, šapka, která namnoze vytlačila původní název kožešinové přikrývky. V celku o pokrývce hlavy máme jen málo starých zmínek a málo povídajících, a také archeologické nálezy nám jen málo zachovaly z měkkých látek pokrývky.

Účes a pokrývka hlavy ženské. Ženy slovanské chodily, dokud byly dívkami, prostovlasé, ale ovšem ve vlasech nosily ozdoby, jejichž bohatost se řídila jednak majetností, jednak tím, bylo-li třeba slavnostního úboru, nebo byl-li čas ku všední práci. K těmto ozdobám náležejí především rozmanité druhy diadémů a bronzových, stříbrných nebo i zlatých kroužků různých tvarů i velikostí, které ve vlasech nebo kolem čela a týlu volně visely nebo do vlasů byly rozmanitě vplétány. Jinak nosily slovanské dívky vlasy buď volně, nebo spletené v copy a ozdobené, ale vždy nezakryté. Obepínaly si je nanejvýš zejména při slavnostních příležitostech a slavnostním úboru

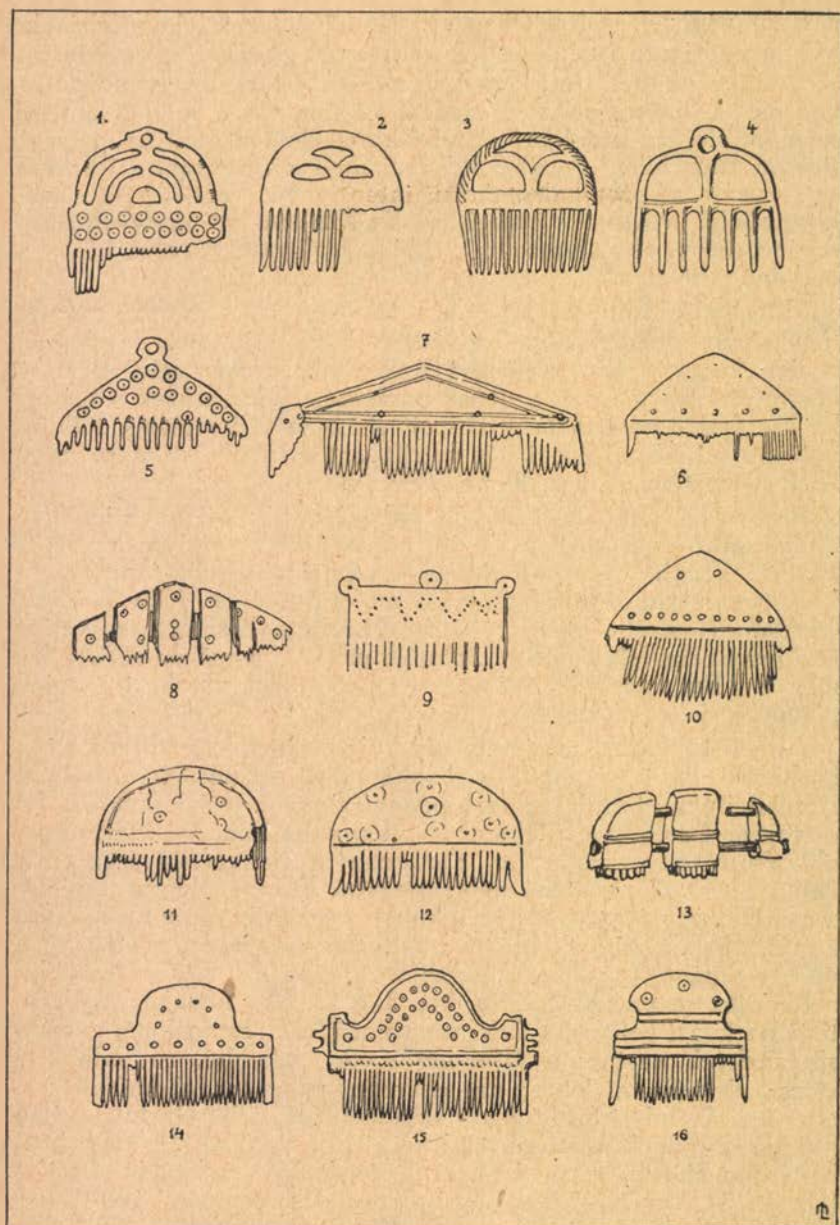

Obr. č. 35. Pokrývky hlavy ze západních památek XI.—XII. stol.:
 č. 1—2, 14—17 Kodex krakovský; č. 3 Evangelium piaristské; č. 4 Kaple znojemská; č. 5—9, 13, 15 Kodex vyšehradský; č. 10—11 Fresky u sv. Klimenta ve St. Boleslavi, č. 12 Kodex svatovitský, č. 18 Kodex hnězdenský, č. 19—20 České náhrobní kameny z XIII. stol.

páskami zhotovenými z dražších látek, kolliery, nebo páskami kovovými — diadémy, ale téměř hlavy a zejména vlasy do zadu visící byly vždy volné a viditelné. Bylo to jejich právem i povinností choditi tak, jako zase povinností ženy bylo, míti hlavu a vlasy přikryté.

Kdokoliv pokryl hlavu dívky šátkem, prohlásil ji svou ženou. Pokrytá přestala býti svobodnou a dívkou, »pokrytka« nebo »závitka« je název, který zůstal ztěhotnělé dívce u všech Slovanů, neboť děvče, ztrativši nevinnost, všude musí choditi s hlavou přikrytou ručníkem. Naopak se zase leckde za velikou hanbu pokládá, ukáže-li se žena prostovlasá. Žena, která se vdala, nesměla se více vrátiti k odznaku panenství, k vlasům rozpuštěným nebo sice v copy spleteným, ale volným, jen páskou obepjatým. Na druhé straně byl však trest za pohanu, způsobenou ženě stržením pokrývky, místy tak přísný, jako za provedené násilí. Proto vdané ženy slovanské vždy nosily vlasy zahalené a sice, jak se zdá, už odedávna dvojím způsobem. Buď celou hlavu zahalovaly plachetkou zv. namětka, také závoj, povoj nebo i ubrus, což vše byl větší kus bílé, hustě tkané látky, — nebo si pokryly aspoň vlasy vzadu na týl visící čepcem. Na starých obrazech XI.—XII. stol. vidíme plachetku volně otočenou kolem hlavy tak, aby jeden konec nebo oba visely napřed na prsa. To je typická podoba žen a také kněžny na ruských miniaturách mají tyto závoje kol hlavy, ovšem z látek drahých, zřejmě průhledných, které byly vesměs drahocenným importem a šířily se později i do kruhů méně vznešených. V lidu se tyto bílé plachetky, které si ženy vdané otáčejí kolem hlavy, udržely místy typicky, na př. u bulharských a makedonských žen, a nosí se tak ovínuté, jako za starých dob. Podobně v Polsku. Vedle závoje, který celou hlavu i hrdlo volně halil, pokrývaly si ženy ještě vlasy zvláštním menším kusem látky, na podložce připevněné, t. zv. čepcem. Čepce, který byl skryt pod závojem, není sice zjevný na miniaturách, ale že už existoval na konci doby pohan­ské, dosvědčují nám nálezy archeologické, dále zvyk čepení, který se snad nejhouževnatěji drží mezi jinými starými zvyky svatebními po celém Slovanstvu, méně samo rozšíření a stárí všeslovanského výrazu čepce. Při slavnostních příležitostech kladly si ovšem i ženy na hlavu různé úbory více méně honosné a z tuhých látek zhotovené.

Kosmetické prostředky. Těch starí Slované znali zpropadeně pramálo. O skythských ženách čteme, že se natíraly mastí vonnou, která usechši odloupala s sebou všechnu nečistotu s povrchu kůže.⁹⁰⁾ U Slovanů byl universálním kosmetikem pouze tuk, kterým natírali tělo, aby bylo křepčí, aby lépe zimu vydrželo a také aby bylo chráněno před hmyzem. Používali k tomu ponejvíce tuků mléčných, tedy másla. O barvení vlasů na žluto

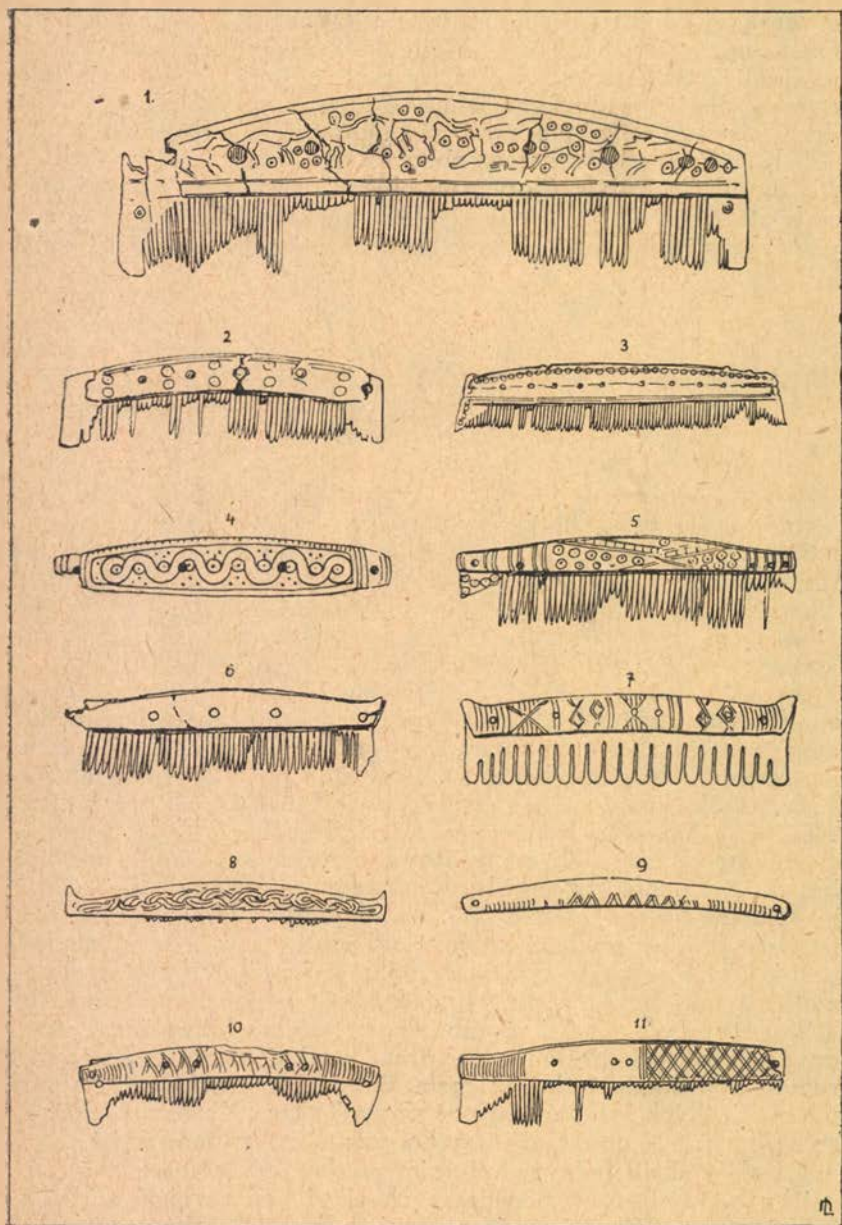
Obr. č. 35a. Staré typy hřebenů ze střední Evropy.

u Rusů zmiňuje se Ibn Chaukal. Drahé vonné oleje přicházely ovšem z Orientu i na sever, a byly proto zajisté i u zámožných Slovanů v oblibě. Jest domněnka, že některé druhy pozdních náušnic (s dutými perlami) sloužily k tomu, aby byly naplněny vonným olejem, který při pohybu kanul dolů a plnil šat aromatickým zápachem. Později, když obchod s Orientem a Řeckem se rozmohl a pronikal nahoru intenzivněji, rozšířily se různé kosmetické prostředky i mezi lid. Ve XII. stol. při lidových slavnostech ženy, aby se mužům zalíbily, malovaly si tváře bílým a červeným líčidlem.

Předměty toaletní. Že péče o tělo nebyla u Slovanů na nízkém stupni, svědčí dále i užívání různých toaletních předmětů, o nichž podává hojně zajímavých dokladů archeologie. Běží tu hlavně o úpravu vlasů a vousů pomocí hřebene, nůžek a břitvy, ke kterýmžto nástrojům přistupují občas ještě vyspělejší toaletní potřeby, jako jsou pincetty k vytrhávání jednotlivých vlasů nebo lžičky k čištění uší a na konec i zrcadla.

Hřeben je velmi stará věc. V Evropě už v době neolické se s ním setkáváme na jihu. Tyto prastaré hřebeny jsou hrubé a krátké. V době bronzové vidíme je už hojněji a opatřené obloukovitým, někdy ozdobně prolamovaným držadlem. (Obr. č. 35 a.) Od doby římského císařství užívání hřebene rozmohlo se velice i za hranicemi říše římské. Jakmile přišli Slované ve styk s Římem a s Byzancí, shledáváme v hrobech jejich mnoho toaletních pomůcek, jako u sousedů.

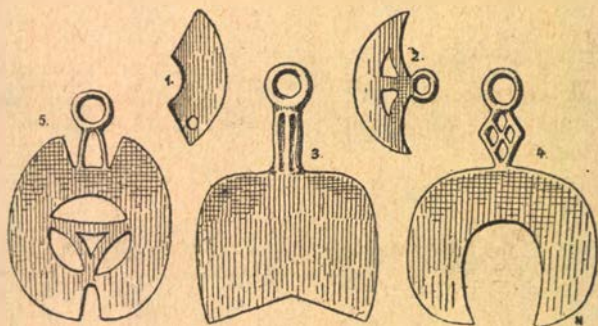
Mezi toaletními předměty objevuje se hřeben v slovanských hrobech velmi hojně od doby římské. Jest obloukovitý s tvarem střechovitým, jehož držadlo má podobu nízkého trojúhelníka, nebo s tvarem dlouhého nízkého obdélníka, nebo konečně s držadlem oblouku různě vykrojeného. Povšechným znakem stává se větší délka a držadlo kostěné nebo dřevěné ozdobeno bývá typicky ornamentem rytým, složeným z koncentrických koleček, obloučků a pod. Hřeben sám skládá se z řady menších částí, zastrčených do společného držadla a nýty připevněných (srv. hřeben z Keblin a Kwiatkowa na obr. č. 35 a, kus 8. a 13.). Na konci I. tisíciletí, tedy na konci pohanské doby a na počátku křesťanské, v zemích slovanských nastupují: Hřebeny úzké a dlouhé, se zuby hustými, držadla nízkého, na povrchu rytím ozdobeného (srv. obr. 36.). Někdy jsou hřebeny skládací, při nichž vlastní hřeben zapadá do ozdobné střenky (obr. č. 37, kus 10. a 11.) aneb hřebeny oboustranné s ozdobně rytou střední částí, obyčejně krátké (obr. č. 37, kus 1.—5.), někdy nalézáme hřebeny kovové (bronzové), krátké, jednostranné, s několika hrubými zuby a s vyšším, ozdobně prolamovaným i figurálně traktovaným držadlem, jako ozdobu k zastrčení do vlasů (obr. č. 37, kus 8. a 9.) Hřebeny nalézáme v hrobech kostrových obyčejně u hlavy a to nejen

Obr. č. 36. Pozdější typy hřebenů románských ze VI.-XI. stol.

u ženských, nýbrž i u mužských a ovšem i dětských koster. Občas nosily se však s jinými toaletními předměty u pasu. Vůbec je viděti z nálezů, že se od doby římské také u Slovanů stala úprava vlasů požadavkem, jehož se dbalo, a česání, které se již dříve provádělo, nabylo zvýšené důležitosti a zvláštních účelů.

K stříhání a holení vlasů nebo vousů sloužily nůžky a břitva. Nůžky od doby, kdy se poprvé objevují na severu Karpat, zůstaly stále stejného typu, shodného s nůžkami, kterých se dosud užívá ke stříhání ovcí. Dvě železná, proti sobě zaostřená ostří

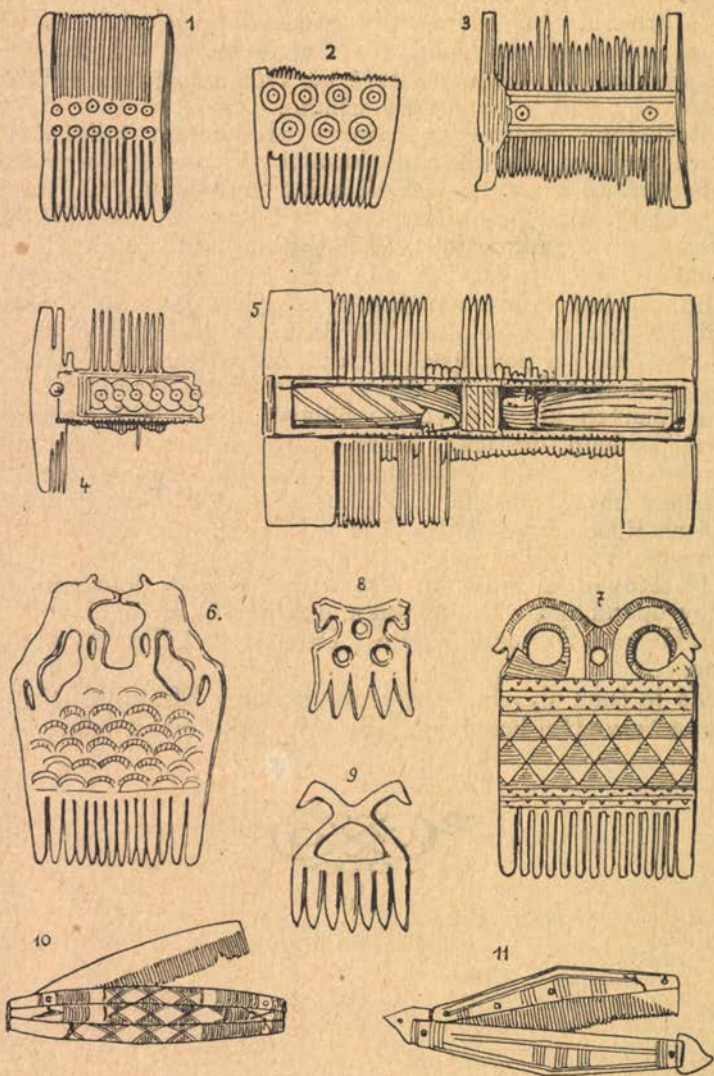

Obr. č. 38. Středoevropské břitvy doby bronzové.

spojena jsou pružným obloučkovým pérem, zatočeným buď jednoduše nebo později kolínkovitě. Teprve po X. století objevují se na severu nůžky dokonalejší, nýtem spojené a obdobné našim. (Obr. č. 39, kus 1.—9.) V obvodu slovanského území vidíme také nůžky už před Kristem v mladších hrobech.

Samo holení nebylo najisto vynálezem severanů, tedy ani Slovanů. Podnebí severní k tomu nedávalo podnětů. Leč četné jsou nálezy břitev. (Obr. č. 38.) Na konci doby pohanské lze sice nástroje, které bychom mohli vykládati za břitvy, nesnadno určit, ale že se i v té době dále holilo, ukazují nejstarší drobnomalby a také některé zprávy historické. Vedle Říma přinášely k Slovanům zvyk holiti se nebo aspoň stříhati hlavu i jiní národové. O Rusech připomíná to Ibn Chaukal, a podle knížecího rodokmenu bulharského přinesla bulharská knížata na Balkán nošení širokých šaravar i holení hlavy. Také u Moravanů ujímalo se kolem r. 900 podholování nebo podstříhování maďarské.

Dalším dosti hojným toaletním předmětem jsou kovové pincetky k vytrhávání nepříjemných vlasů nebo vousů a lžičky k čistění uší (římské auriscalpium). Jsou to vesměs výrobky jižní, které si občas kupovali i bohatší Slované a jež nosili v sáčcích zavěšených na pasu, nebo na krku. Pincetty depilační vyskytují se již v staré době (obr. č. 39, kus 1.—3.) a

Obr. č. 37. Pozdější typy hřebenů slovanských a okolních z IX.-XI. stol.

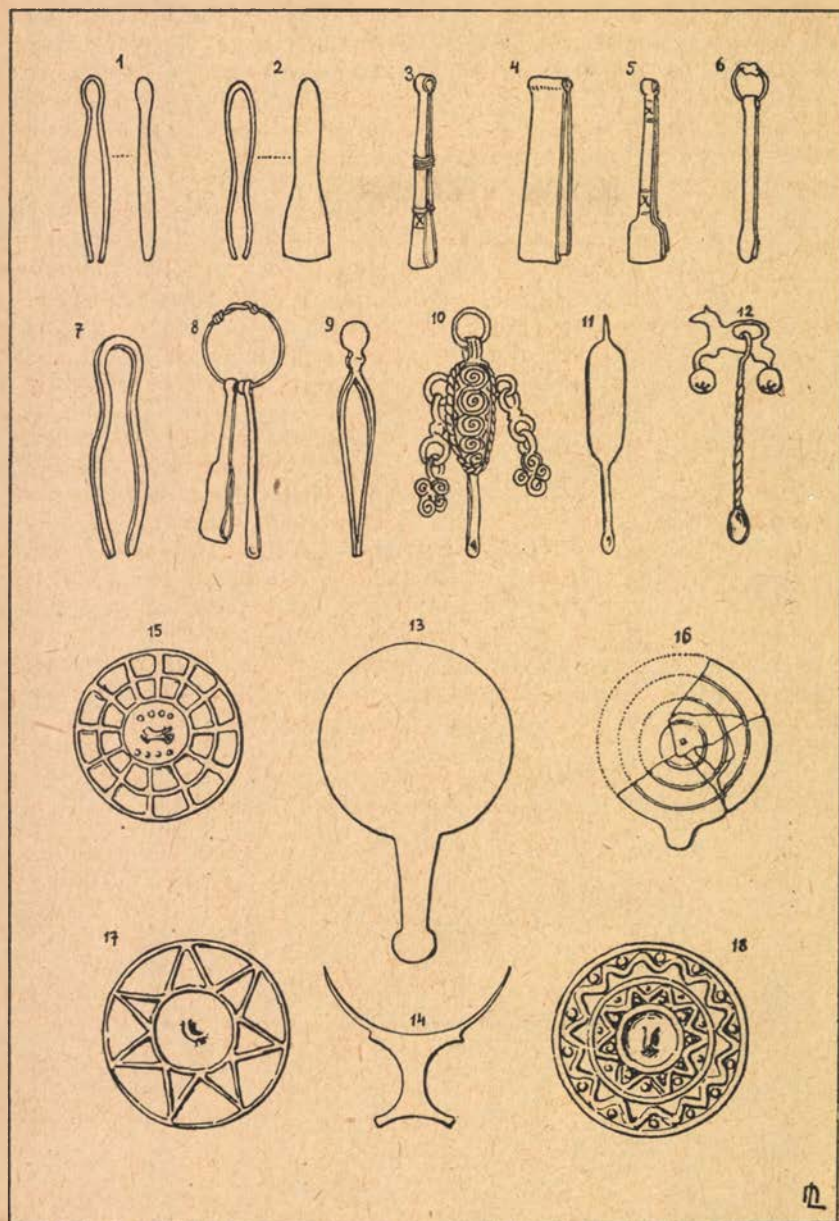
zůstávají, ač řídce, i v nálezech dob pozdějších. Také lžičky jsou předmětem prastarým (už v době bronzové) a přicházely na seyer už od dob předřímských, zhotovené z kosti, železa i bronzu. Na konci doby pohanské vyskytují se hojněji. Ovšem nejsou všechny pincetty a malé lžičky v hrobech nalézané vytknutého účelu; některé už svou poměrnou velikostí se nehodí, aby vnikly do otvoru ušního.

Posledním obecně potřebným předmětem toaletním bylo kovové zrcadlo. Na západní hranici slovanské doložena jsou z doby římské v nálezech dosti hojně zrcadla původu italského (etruského a římského), sestávající z kovové okrouhlé desky s nasazeným držadlem (obr. č. 39, kus 14.). Také na jižní a východní hranici ruských Slovanů bylo zrcadel už od doby před Kr. nar. velmi hojně užíváno a to jak u Skythů a Sarmatů. U těchto byly typické okrouhlé desky s držadlem (Obr. č. 39, kus 13.), pak i u pozdějších kmenů kočovných VI.—XI. století. Nový druh zrcadla od V.—VI. stol. po Kr. je okrouhlá destička, litá z různých kovů, obyčejně bělavé směsi, jejíž složení není přesněji určeno, destička, která místo postranného držadla má na rubu ozdobeném reliefními, různě položenými žebry očko k držení a zavěšení (Obr. č. 39, kus 15.—18.). Tato zrcádka jsou hojná na Rusi od V.—VIII., dále v Uhrách v inventáři přistěhovalců stol. V.—VII.

O tetování a malování těla, které je jinak doloženo u částí Indoevropanů, u Thráků (Dáků a Agathyrů), Britů, Japodů, Sarmatů, Gelonů, Germánů a dále v Orientu — u Slovanů zpráv nemáme.

Za to jsme slyšeli, že si ruské dívky v XII. stol. líčily tváře bílým a červeným barvivem, aby se zalíbily mládencům.

Obr. č. 39. Pincetty, lžičky ušní a zrcadla.

B. STAŘÍ ČECHOVÉ.

OBSAH: Vývin kosmetiky na rozhraní pohansko-křesťanském. Zevnější úprava všeobecně. Hlasy mravokárců a kazatelů. Barva těla. Mladost a krása. Tělo smrduté. Zápach těla. Čistota, hygiena těla a obydlí. Úprava vlasů, jich pokrývka mužská a ženská, vousy: Od dob nejstarších až do polovice XIII. stol., od polovice XIII. stol. až po příchod královíce Karla do Čech, od příchodu Karlova až do válek husitských, století XV., století XVI. Vlasy a pokrývky u dětí. Čistota hlavy. Vředy a prašivost hlavy. Hlava vlasatá. Vlasy, aby byly pěkné, kučeravé. Vlasy siliti, aby rostly, a množily. Lupy z hlavy odstraňovati. Pršení vlasů či oplchavost. Lysiny vlasů. Paruky. Barvení vlasů na černo, žluto, červeně a na bělo. Líčení tváří, rtů, obočí a řas. Tvář ujasněná a svráskalá. Kůže měkká. Kdo jest barvy bledé. Šeredná červenost tváře. Fleky a piehy na tváři. Líšeje a chrasty v obličejí. Proti flekům na životě. Kto chce uhrův nemietí. O neštovicích na tvářích vysutých. Proti horkým vředům. Proti svrabu a prašivosti. Proti neřestem na kůži. Vředy krotiti. Jízvy, šrámy a staré rány. Bradavice. Chloupy a vlasy odstraniti. Nálepky v obličejí. Červené pysky. O vyčištění zubův zapuštěných. Zuby bílé, dřavé. Zub, aby vypadl. O nepravých zubech. Šniliny a rozsědliny v ústech. Smrad z úst odjímá. Smrdutý dech. Ústům dobrou vůni dává. Otoky žláz a vole. Aby prsy tvrdé byly. Aby prsy měkké byly. Prsy oslablé a svislé. Proti vředovitým prsům. Aby ruce pěkné byly. Proti ostrým a nerovným nehtům. Oznobeniny. Boule. Spáleniny a opařeniny. Proti potu rukou a nohou. Tvrdé boule a mozoly. Odtlačené nohy. Tetovování. Rozjídání na tajném místě ženském. Lúno ženské stáhnouti. Vlka hojiti. Šněrovačka. Voňavky. Jablíčka. Facality. Vonné rukavice. Vůně a desinfekce bytů. Voňadla. Prádlo. Moly, blechy, vši.

obraťme se nyní k nám do Čech.

Z počátku s celou kulturou vše i kosmetika pohybovala se v rámci lidového ducha jak u kmenů usedlých. Kdybychom byli sami sobě ponecháni, byli bychom se propracovávali pomaleji, právě tak jako kmenové ruští, kteří mohlutněji a déle vzdorovali cizím vlivům. Leč u nás záhy pod pláštíkem náboženství a pokřesťení českých pohanů vtírá se panovačný živel německý s římskou kulturou a nastupuje rod Přemyslovců, z počátku koketující a potom úplně dokořán domácí brány otevírající proudu německému, vyzbrojenému kulturou, v Itálii odkoukanou, což sesiluje později rod lucemburský kulturou latino-galskou — hlavně v době karolínské ve druhé polovině XIV. stol. Domácí lidové zkazky a zvyky částečně zůstávají a přizpůsobují se vlivu novému, z většiny však nastupuje názor všeobecnosti ze zahraničí a tak v medicíně a v kosmetice s ní souvisící již od XIII. stol. vidíme vlivy řecko-římsko-arabské.

Kosmetika původně, jako u jiných kmenů, vyzbrojena byla pomocnými činidly hlavně z říše přírody a vodou. Lékařská literatura u nás z XIV.—XV. stol. na podkladě zahraničního učení nese těžký ráz složitého učení řecko-římsko-arabského. Tento však vlivem domácím znenáhla ustupuje přípravkům jednoduchým, hlavně z bylin domácích, jak vidíme záhy v českých rukopisech a prvních tiscích domácích.

Pečovala u nás žena nejen o svůj ladný zjev v celku, ale i v jednotlivostech, aby zevněšek byl lahodivý, vábivý a hřejivý.

Však nezdržujme se již a zajděme si k nám, k našim pratcům Čechům. — Vezměme nejprve slabé pohlaví: dítě, pannu, ženu, ale i to silné pokolení popadněmež za jeho silné slabosti a proberme si obě od hlavy až do pat, vlasem počínající přes obličej až do noh.

Všimněme si nejprve všeobecně zevnějšku v druhé polovině XIII. stol. až do příchodu králeviče Karla do Čech. Zbožňování žen za vlády rytířského romantismu vzbudilo a přivodilo nové názory do pojmu o podobě ženského zevnějšku.¹¹⁾

Snaha, aby se ženy svým krásným zjevem libily, sváděla ku prostředkům umělým, vymýšlela ozdobu strojenou, padělanou, vedle všeho jiného barvení vlasů, umělé jejich kadeření. Vše to za vlády romantismu rytířského rychle se ujalo a všude rozšířilo. Dlužno však podrobností ukrátiti, že v hojných spisech sneseno plno překvapujících detailů.¹²⁾

Do proudu, kterým vnikala kultura západoevropská do zemí českých, připlétaly se jako nezbytný příměsek rozmanité výstřelky, jež za příznivých poměrů vypučely nejdříve u národů románských a odtud zaneseny byly k Němcům i sousedům jejich. Uhlazený mrav za vlády rytířských řádů přinášel zároveň tam, kde se ujímal, rozmařilost, přetvářku, ba titěrnost, před nimiž prostota starodávná ustupovala, mizela. Ze sídel panských vnikal dvořský mrav a vše, co s ním sdruženo bylo, pokud bylo možná, do okolí.

Do zemí českých se západoevropskou kulturou poněkud vnikala i stinná její stránka. Ženy staročeské seznámily se se strojenými okrasami, o nichž neměly jejich pramáteře ani potuchy v dobách starších. Seznámily se s krášením padělaným, na něž v sousedstvu všude mravokárci tak hořce touží.

Je na pováženou, že již ve stol. XIII. z ciziny bylo do Čech zaneseno umělé šlechtění a barvení tváří — líčení. Zachován je list, kde »císař«, předseda zábavního družstva, vyzývá družky, aby se ozdobně vystrojily, aby se nalíčily červeným líčidlem. Doklad docela určitě a jasně potvrzuje, že ve století XIII. líčidlo nebylo v Čechách věcí neznámou.

Ve století XIV. ozývají se již výstražné hlasy mravokárné.

Mravokárci toužili trpce na líčení žen, vyhlásující je za veliký hřích.

Z pásma vypravování vysvítá, že již tehdy nabylo líčení pověsti nechvalné, ba že budila žena, která se nalíčila, podezření. Hartusili mravokárci zejména na ženy, které se neostýchají s tváří nalíčenou jíti ke mši.

Patrně, že české ženy neodolaly vábivé strojivosti žen západoevropských a po jich příkladu krášlily se ozdobou padělanou, nepřírozenou. Rozumí se, že prosté ženy, zejména ženy po venkově neměly příležitosti ani vhodných prostředků, aby si tváře líčily a upravovaly účes vlasový nákladně, pečlivě podle módy. Co bylo tu pověděno, padá na vrub žen bohatých, urozených, měšťanek.

Doba od příchodu Karlova do Čech až do válek husitských. Nádhera ženská, jaká došla záliby vlivem rytířského mravu, udržuje se nadále ve věku XIV., jsouc ovšem přizpůsobena nově a nově vznikajícím požadavkům vládnoucí módy.⁹³⁾

Rozumí se opět, že móda cizí mohla v zemích českých zapustiti kořeny jen ve vrstvách, které měly příležitost poznati všeliké zjevy módy cizokrajné a mohly je pak nápodobiti, mohly si je poříditi nákladem nemalým.

Umělé šlechtění obličeje, zejména malování tváří, jež se vloudilo do Čech již ve XIII. století, nabývá ve druhé polovici stol. XIV. a ve stol. XV. obliby víc a více vzrůstající. Nasvědčují tomu stesky mravokárců, kteří trpce žalují, jak pyšně se ženy strojí, shánějíce se po líčidlech. Zmiňují se (jak s příhanou líčidlo nazývají) o »mazadlech«. Tím je zjištěno, že si šlechtily ženy harvíčkami, mastmi tváře a obličeje.⁹⁴⁾ Štítný prozrazuje nešetrně, jak se lidé posmívají nastrojené ženě: »Aj kakf je hrdá! majíc rúšce, nevie, co jest. Uličilať se, neniet tak jindy.«⁹⁵⁾ Podává návod, jak dlužno tupiti líčení před podobnou ženou nastrojenou: »Líči-liť se, mluv před ní o tom, kak jest to stydká věc, tak šeredně mazati se . . . a kak také často v hanbě bude procto, chtiec čest mieti. Když to do nie uzrie múdrí, za bláznici budú ji jmieti a jiné panie, ježto snad závidie, by ji chválily, prenesú na ni, a budú ji smiech váleti a často své vlastní čeledi musí s krýti, stidiec sě jie v tom, chtiec také mlada se zdáti, skoro sstará těmi líčidly . . .«⁹⁶⁾ Kde se namanula příležitost, všude slovy jizlivými i pohružkami snaží se Štítný odvrátiti vrstevnice od padělaného okrašlování. Bez obalu a trpce pověděl v knížce o sachu:⁹⁷⁾ »Řkuť o líčidle, žeť jest to věc velmi stydká, s těmi sě mazady působiti; a k tomu, kteráž působí sě těmi líčidly, ztratíť barvu přirozenú a budeť jako vařená, vytáhnúc barvu z lící přirozenú.« Nebylo u Štítného příčinou horlení proti líčidlu nějaká nevrlost nebo starosvětskost. Že pravdu

měl, káraje souvěké panny a paní, potvrzují souhlasné výčitky jiné. Napomíná na př. Hus ženu, »jež se líčí« a jinde vyčítá pyšné ženě s příhanou »zmazání líčidlem obličej«. ⁹⁸⁾

Patrně ze všeho, že tehdejší ženy se zálibou velikou uměle si obličej malovaly.

A slyšme dále karatele, jak kysele a hořce buší do slabostí tehdejších. »Přestávají na tom, jaký kdo od přirození, a ne přetvářeti obličej svého, líčidly, a barvami, ovšem spotvořilými maškarami, neb to jest Bohu se protiviti, rauhati, a jeho mustrovati, chtěti býti jinačím než ho Bůh stvořil. Taková byla ona Jezabel nešlechtná, a nestaudná žena, kteréž v čas pomsty Boží líčidlo nepostačilo: Ale tak uličená předce z okna dle Božího úsudku svržená, Tak že tváří svou stěnu i zemi krvavě zbarviti, a líčiti musila, Tak jí Pán Bůh její líčidla zaplatil. ⁹⁹⁾ Nebo: »V kráse a obličejí žádný, ani sám sobě, ani jiným nezřízeně a hříšně zalibovati nemá.« ¹⁰⁰⁾

Pro poučení a polepšení se slyšme ještě jiného chybotepce a mravopoučnicka, který rozhorleně hřímá, kterak »zdobovati se vedle slušnosti a náležitosti. Protož: 1. Některých věcí při tom mají se varovati. 2. Některých pak za ozdobu svou užívati. Varovati se mají: 1. Aby Vlasů a Hlavy své nestrojily sobě a nekřtaltovaly zlatem neb Perlami, neb spotvořenými Obojky, neb Pentliky, neb Stuhami, neb Třapci vysutými, neb zavíjením rohatým, kusým, a nenáležitým, což již vše na vrch v Světě převráceném zmohlo se, ba i mezi Syny a Dcery Boží vlaudilo, rozličná Osidla Diablova, a nástrahy lidských myslí, o nichž Proroci dávno mluvívají, a hrozné kladby vydávali na ty šperky i jich milovnice. Neboť: V ten den odejme Pán okrasu těch nástrah, totiž Paučníky a Halže, Jablka zlatá a Spinadla, a Čepce, Biréty, a Zápony, Tkanice, Punty, a Náušnice, Prsteny, a Náčelníky. Kterýchžto ozdoba budiž ne ta zevnitřní, v zpletání Vlasů, a províjení jich Zlatem.« ¹⁰¹⁾

A nyní, když trpělivě snesli jsme bodce a štulce mravokárců, přihlédněme, co vlastně to ti naši předci prováděli, že ran se dostalo jim tak přehojných.

Nuž slyšme, na co všecko věřili a čím se řídili. Podíváme se nejprve na celkový vzhled jako podstatu a pak obejdeme ho od hlav až do pat po jeho nedostatkách a slabínách.

Nuž vyslechněme různé medikusy a jich receptáře jak poučovali naše předky:

Barvu dobrou tělu působí lektvař zvaná confektio anacardina, a proti porušení krásy brány reveňové pilulky (trocyscy de reubarbaro Mesue); aby tělo barvu a vůni mělo, dávali olej z Kostu (oleum costinum Mesue).

Mladost a krásu zachovávalo řecké seno (foenum graecum) a příčina zármutku utínalo listí jeho a rmen do lúhu klásti a

píti. Vajce slepiczí prostřední ani měkké ani tvrdé nejlepší jsau k posílnění a bob různá šeredenství stírá a pěknou barvu uvodí.¹⁰²⁾ Nejdarebnějšího receptu na zachování krásy své užívala urozená Kateřina Bechyňová v Lažan, — ta umývala se v krvi zabitých služebnic svých, jichž bylo prý na čtrnácte. Roku 1534 žalář Mihulka překazil paničce přívětivou činnost, pro kterouž lidé vůbec »věřili, že jest v ní čert musel býti.«¹⁰³⁾

Smrdutého těla, ženám zwlastie spravuje maso hada zvláště samce s obů koncuow na čtyři prsty ufaty u víně mocené potom stlučené s anýzem a s myrhou a s fiky pokrutek nadílati a vysušiti. Prach udielatí a smiesiti. To dávatí u víně píti při svítání.¹⁰⁴⁾ Myrha s kamencem smissena dává dobrou masť proti nelibosti a smradu všelikých míst na těle.

Čistota těla a libá vůně udržována vonnou vodou, která se připravovala z »rovné míry aneb váhy vody ruožové s vínem bílým silným a vonným: octa růžového čtvrtý díl: bílého cukru třetí díl, rozpust jej v tom a smíchej v hromadu. Někteří přidávají trochu šafránu. Tou vodou ruce, tvář, klouby, šaty a jiné věci pokropujte. Neškodí se časem i drobet napítí. Způsob složení téže vody: Vezmi octa růžového z bílého vína VIII lotů, vody růžové, vína výborného vonného jednohokaždého libru I, šafránu třetí díl quentiku, cukru bílého u vodnatostech náležitě rozpuštěného půl libry, šafránem ať se obarví a procedí, a bude se moci požívatí.« — Vedle toho pro vůni těla a desinfekci zvláště v čase morním dělány uzlíčky aneb i kuličky z vonných pryskyřic a plodů vedle ambry pižma, jež v ruce nošeny¹⁰⁵⁾ aneb vkládány i do šatů.¹⁰⁶⁾

A věří naši předkové, že »není kuoži i také auduom nic lepšího, než aby v slušné čistotě vždycky chováni byli, a protož měj na to péči, aby je od nečistého potu a špíny vždycky čistotně s pilností choval, v zimě teplau vodau a mytím v lázni a v létě samau studenau aneb chladnau vodau, jestližeby pak na samé vodě dosti neměl, tehdy mohl by se druhdy v lázni medem mazati a tříti neb on kůži čistí, od všelijaké přílišné nečistoty, též také na prach stlučený bob aneb votrubu kdyby se jimi myl a třel, a netoliko že kůži čistí, ale i také táhne ven všelijaké nečistoty kteréž se za kuoží drží, a dělá čistau tenkú a hladkú kuoži.«¹⁰⁷⁾

A dále poučuje nás učený Kopp: »Člověk nemá hlavy více nežli jednu v témdni meyti, a však také přes dvaceti dní nemá ji nemyté nechati a to vždycky má před jídlem a ne po jídle se státi. Dále také pokoj v kterýmžby se mýti chtěl, nemá také příliš studený ani příliš horký býti, než trochu teplejší nežli chladnější, ani také voda neb lúh má příliš horká neb studená býti, neb horká a studená voda, neb lúh na hlavě škodí. Když se pak již mýti dáš, tehdy mohl by šátek v čistý studený neb

ruožové vodě omočiti, a na očích držeti, aby horkým lúhem jim uškozeno nebylo, potom pak když již hlava čistě umyta bude, tehdy má se hned bez proalévání teplými šaty tříti a sušiti, a nijakž hned po mytí na vítr nechoditi, zvláště když zima neb větrno bývá . . . «¹⁰⁸⁾

»Tvář pak oči, ústa a ruce, máš každé jitro na štitrobú ne velmi studenú vodú umyti, neb oči, zuby, i hlava tudy posilnění bývají, a přináší dobrý užitek, též i ke všem věcem chtivého a působného činí. Dále také nebylo by zlé, kdyby to působně býti mohlo, aby prvé život od stolice i moče vyčistil i také hlavu scísal, však máš prvé rozuměti jakož sem pověděl,

Obr. č. 41. Z Evangelistáře kapitolního. Obr. č. 42. Z Kodexu vyšehradského

že voda má slušně studená býti, aby v zimě ne velmi studené požíval, nebť by škodilo, protož má nejprv chvilku postátí. Ačkoli někteří radí, aby se člověk v zimě teplú vodú myl, ale mne se vždycky lépe zdá studenú se mýti, však aby pro nětco teplejší byla nežli v létě.«

Zajímavé pro toaletu našich panen jest krám středověkého »Mastičkáře«. Z této oblíbené velikonoční hry, která líčí tehdejší poměry, jest nejhlavnější masť, kterou mastičkář o sv. Máří přinesl z Benátek, ze zámoří, jež má velkou moc. Velice důležité bylo i »mýdlo benátské«, velice často ve staročeských domácnostech užívané, jak četné kšafty staročeské svědčí. Truhlářka Bartošová měla mezi jiným »5 táflí mejdla benátského«.¹⁰⁹⁾ Mýdlo toto bylo velice oblíbené, radí proto Bětka, služebná v domě Koubově, venkovské dcerce Johance jak má

tvář nalíčiti, aby se mládenci líbila: »Mělas' také vody zhříti, benátským mejdlem se zmýti. Tu bys teprv pěkná byla, ach jak bys' se mu líbila. — Kýžs' mejdlem čelo zlíčila, abys se tím svítila«. ¹¹⁰⁾

Úprava vlasů, vousů a pokrývka hlavy. a) Od dob nejstar-

Obr. č. 43. Z Kodexu vyšehradského. Obr. č. 45. Z Kodexu vyšehradského.

ších až do polovice XIII. stol. Pokud možná usuzovati o kšticí, ¹¹¹⁾ podle tvrzení Al-Bekriova, byla prý nejčastěji barvy černé, ¹¹²⁾ nenosili staří Čechové v této době vlasů příliš dlouhých. Mocně tu asi, jako všude jinde, ¹¹³⁾ proti dlouhé, nesčesané kšticí působily řády, vydávané od církve kněžím i pokřtěným laikům.

Badatelé soudí, že v dobách nejstarších a ještě v X. století lid prostý nenosil žádných pokrývek na hlavě, že husté vlasy byly mu přirozenou ochranou proti nepohodě. Důvodem bývá jím, že na památkách z doby té lid pravidelně nemívá hlavy pokryté. Klobouk byl prý vyznamenáním, vyhrazeným jen osobám vznešeným. Při nevyspělosti umělecké techniky tehdejší bývá nesnadno určitě rozhodovati, co asi chtěl malíř svou kresbou naznačiti.

Pokrývka hlavy slula buď čepice (ze středověké latiny

cappa),¹¹⁴⁾ nebo klobouk. Prostí lidé nosili klobouky s pásem neb stužkou. Plstěný klobouk staroslovanský býval barvy přirozené, šeré.

Obr. č. 40. Z Kodexu vyšehradského.

Hlava žen. Bylo ode dávna obyčejem u Slovanů,¹¹⁵⁾ že panny chodívaly prostovlasé, beze vší pokrývky na hlavě, leda majíce kšticí rozmanitě ozdobenou, často věncem květinovým,

který byl záhy vzorem pro panenské vínky uměle upravené, pro vlasovou ozdobu věncovité podoby ze zlata, stříbra a jiných

Obr. č. 44. Z kodexu vyšehradského.

kovů nebo z látek, vhodně vyšíváných a pošíváných perlami, drahokamy i rozmanitými cetkami. Ženy vdané mívaly hlavu

i vlasy zakryty, zahaleny šatem upraveným rozličně. Tomu nasvědčují souhlasně cizí staré památky písemné i obrazy.

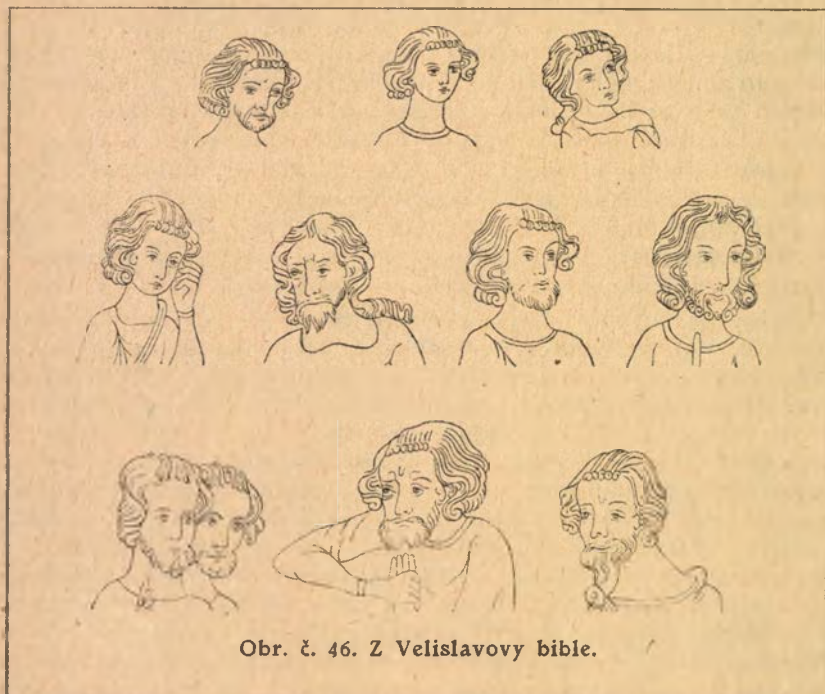
Ženy vdané ovinovaly kolem hlavy kus látky, nazvaný »zavítí«, závoj v staročeském slova smyslu — či snad lépe zvolíme posavadní slovenský výraz — „šatku“ (nazývali staří Čechové podobný kus látky, ovinované kolem hlavy, také „roucha“, „rouška“).¹¹⁶⁾ Závoje byly vozeny na pražský trh v takovém počtu, až bylo potřeba vydati řád o dávkách trhových z nich, a hojně byly prodávány, neboť jich bylo užíváno při kroji tehdejších.¹¹⁷⁾ V kodexu vyšehradském a evangelistáři kapitolním nakresleny jsou osoby, jež mají představovati panny se kšticí nepokrytou, s vlasy rozčesanými uprostřed hlavy a spuštěnými s hlavy po šíji a bedrách. Poučný je vedle jiných obrázků obraz Panny Marie s děťátkem (obr. čís. 40.—43.). Husté, kadeřavé vlasy linou se v několika načechřených vrkočích na šíji, plecech i po nadrech. Neuměla kresba přece dosti náhorně ukazuje, zároveň shodujíc se s kresbou č. 40., jak si dlužno představovati účes panen tehdejších.

Ženy vdané mají v jmenovaných památkách hlavu obalenou závojem, šatkou a je šatka volně přehozena kolem hlavy a cíp visí s hlavy na prsa. Z kodexu vyšehradského zříme obrázek, jak ženy přijdou ke Kristovu hrobu (obr. 44.), majíce hlavy obtočeny šatkou, jejíž buď jeden cíp (viz prostřední ženu, s kadidelnicí), nebo oba cípy volně visí s hlavy. Dvě ženy nemají ucha zakrytého, kdežto jedna má hlavu tak zavinutou, že jest i přes ucho závoj obtočen. Malíř dobře vystihnul názornou kresbou, jak bývali asi závoje kolem hlavy upraveny. Vdané ženy jsou pravidelně kresleny se závojem (obr. č. 45.).

Od druhé polovice XIII. stol. až do příchodu Králeviče Karla a choti jeho Blanky do Čech. Oslňující nádhera, jaká se rozmohla všude mezi rytířstvem, působila svým příkladem při utváření se zevnějšku také nerytířského. Pestrost vloudila se odtud do kroje vůbec. Starodávná prostota neodolala vábívé nádhře zevnějšku rytířského. Mrav rytířský nabádal zejména ženy k sličnější úpravě zevnějšku. Romantické horování o ženě přivodilo nezbytně změnu v posavadní prosté jednotvárné úpravě kroje ženského, jenž měl nyní ženě zbožňované barevnými látkami i stuhami dodati něžného půvabu, ztepilosti, vděku.¹¹⁸⁾ Mýlil by se, kdo by soudil, že nádhera a cizokrajnost posedla toliko vrstvy urozené, že snad lidé prostí v západní Evropě šmahem houževnatě se přidrželi přese všechnu lákavou vzrůstající nádhery svého starodávného kroje prostého.

Úpravě vlasů mužských věnovali muži za vlády rytířského mravu neméně péče nežli ženy. Rytíři, »sloužice« krásnému pohlaví, upadali tu v zženštilost a ješitnost, modernímu věku skoro směšnou. Krášlili sobě vlasy, uměle barvené i uměle

horkými želízky nakadeřené, podobnými obroučky, stužkami, čelenkami a věnci jako ženy. Ba páni si vyměňovali tyto okrasy vzájemně s paními a pak nosili. Vlasy mívali z marnivosti tak dlouhé jako ženy.¹¹⁸⁾ (Obr. č. 46.) Dlužno se dotknouti zvláštního staročeského názvu mužské kštice »palcěr«,¹²⁰⁾ »Palcěřík« nazvána byla šlechtična Anežka z Kuenringu, kterouž si oblíbil Přemysl Otakar II., která nosila vlasy po mužsku, »palcěr«, a odtud pojmenovali ji »palcěřík«.¹²¹⁾

Obr. č. 46. Z Velislavovy bible.

Že marnivost a zženštilost při úpravě vlasů rozmáhala se kolem začátku století XIV. také v zemích českých, vytýká Petr Žitavský ve své Zbraslavské kronice,¹²²⁾ že muži hyzdí mužskou důstojnost, nosíce vlasy jako ženy. (Srv. obr. č. 47.) Zajímavější než zmínka o rozčesávání, úpravě vlasů (prý po soukenicku) je výčitka, že si jeho vrstevníci točí, kroutí, kadeří vlasy horkým želízkiem, »calamistrum«, jež česky slulo »špička«, »roubík«, »jehla, kterouž se kadeře kroutí«.¹²³⁾ Ze všeho vysvítá, že Čechové řídili se tu modou západoevropskou. Obrázky shodují se a doplňují s doklady slovesnými. Muži ve Velislavově biblí většinou mají kštice pečlivě upraveny, zka-

deřeny. Nosí někteří z nich podle módy západoevropské na vlasech ozdobné stužky (viz obr. č. 47. jinocha vedle ženy).

Pokud se týče **nosení vousů**, docházely oblíby dlouhé vousy na bradě. Snad tu působil vliv obyčeje uherského. Bylyť dlouhé vousy na bradě tenkrát tak oblíbeným a rozšířeným zvykem v Uhrách, že sousedé úslovím říkali: nositi vous »po uhersku«, t. j. na bradě. V jaké úpravě Čechové v době, o kterou tu jde, nosili vousy, ukazují kresby z Velislavovy bible (viz obr. 46.). Jsou tu kresleny osoby pravidelně s plnovousem, kratším, delším. Kníry pod nosem bývají jen slabě načrtány. Zajímavý zjev ukazují obrázky, které byly kresleny za doby, kdy rytířský romantismus bujel v rozkvětu největším, hlavně ve XIII. století. Rytíři zašli ve zdvořilosti a »službě« krásným paním tak daleko, že i zevnějšek svůj přizpůsobovali zevnějšku vyvolených paní. Nenosili vousů, majíce tváře holené, hladké jako ženy. Tak aspoň dlužno usuzovati z četných kreseb, kde na př. oděnci v plné zbroji mají obličej docela bez vousů (srv. obr. č. 48. a 49.). Podobá se pravdě, že i někteří čeští páni se všemi jinými zvyklostmi rytířského mravu přejali vyličený obyčej.

Na posouzenou o **pokrývkách hlavy** z Velislavovy bible (obr. č. 50.), byly pokrývky rozličné: klobouky patrně plstěné, všelijaké zase podoby a rozličně okrášlené nebo pokrývky upravené z pleteniny, jasně načrtané od malíře (viz hlavu prostřední v nejhořejší řadě), nebo čepice nebo pokrývky ovínuté, stočené z látky. Po straně visel s hlavy cíp. Podobá se, že pokrývka tuto vyličená slula po staročesku »točenka«. Čepice jiného tvaru, než jaký malován ve Velislavově bibli, nosí někteří muži v **passionálu Kunhutině** (viz obr. č. 51.). Jest končitá a látka přehrnutá tvoří kolem jakousi obrubu. Shoduje se s kresbou kalendářový obrázek ze žaltáře z polovice stol. XIV., chovaného v knihovně křižovnického řádu v Praze. Muž, ohřívající sobě nohu (obr. č. 52.), má na hlavě čepici nenepodobnou **pokrývce hlavy**, vyobrazené na skupině vyňaté z **passionálu Kunhutina**.

Staročeské názvy technické byly utvořeny jako všude jinde z latinských: Ze slova »cappa« vzniklo »kápě«. Z názvu latinského »cuculla« rovněž jako všude jinde slova příbuzná — pochodí staročeská »kukla«.

Obrázky současné shodují se s doklady památek písemných. Posel ve Velislavově bibli (viz obr. č. 53.) i jiný muž tamtéž (viz obr. č. 54.) mají zahalenou hlavu kuklicí. Že prostý lid český nosil ve století XIV. jakožto oděv ochranný proti zimě a nepohodě kápě, pláště opatřené kapucí, souhlasně dokazují kresby **přstýřů** v **passionálu Kunhutině** (obr. č. 55.) a v rukopisu knihovny musejní »Liber viaticus« ze druhé polovice

století XIV. (obr. č. 56.). Malíř nakreslil udivené pastuchy v šatě prostém, kromě jiného v plášťku s kuklou. Také mlatec v kalendářovém obrázku žaltáře křižovnického má hlavu pokrytou asi podobně (viz obr. č. 57.). Z kreseb vysvítá, že prostý lid český tak a podobně tehda si chodíval. Konečně dlužno připomenouti, že rázovitá čepice slovanská s obrubou, někdy na předu vykrojenou klínovitě, v kroji českém vedle všech jiných pokrývek hlavy dále se udržovala v tomto období, ve druhé

Obr. č. 47. Z Velislavovy bible.

polovici století XIII. a v první třetině století XIV. Nasvědčují tomu náhrobky ze století XIII. Jitislava z Chlumu a Hrona z Pacova (obr. č. 58.).

Vyrozumí čtoucí snadno, proč si ženy upravovaly kštice za doby rytířského mravu pečlivě, skvostně. Vlasy sobě kadeřily, ozdobnými sítkami je zastíraly, na hlavu si přikládaly vínky, obroučky rozmanité podoby a ovazovaly kolem drahocenné závoje. Nasvědčují tomu četná vyobrazení a kromě toho souhlasně potvrzují hlasy horlivých mravokárců, kteří nešetrně prozrazují, jak marnivé byly souvěké ženy, pokud se týče výzdoby kštice a hlavy vůbec. Vyžadovala toho doba, ve které ženy žily. V nákladné úpravě vlasů ženských zračí se světle opět duch tehdejší doby. Do zemí českých zanesl všeobecný

proud tehda vládnoucí, se všemi novotinami krojovými také pečlivější úpravu hlavy ženské, chystanou uměle a nákladně. Vidíme zde německé vlasové ozdoby ženské »gepent« (gebende). Z Německa rovněž ozdobné pokrývky hlavy „hârpânt“ (Haarband), z toho český »harban«. Často se objevuje název »vitta«, kteréžto slovo vykládá se po česku souznačným slovem »závoj«. Později vedle názvu ryze českého objevují se jména z cizí řeči upravená, pochodící hlavně z němčiny. Za doby Štítného zdomácněl již u českých žen »pentlík«, název ozdoby vlasové. Aby kadeře vlasové do obličeje nepadaly, zadržovaly je ženy obroučkem, loubkem, který býval skvostně a bohatě ozdobován, posázen hvězdicemi, drahokamy a pod.

Názorný obrázek, jak si dlužno představití vyličené ozdoby hlavy ženské v zemích českých, podává skupina z Velislavovy bible (obr. č. 59.).

Ženy vdané ovinovaly si, jako v dobách starších, hlavu »rouchou«, šlojířem, rozmanitě upravenou, »peplum«. Mnich fürstenfeldský, který asi v letech 1284—1287 dlel v Praze, vypravuje na př., jak prý Závíš z Falkenštejna poslal královně Jitce darem rouchu, napuštěnou kouzlem. Jitka z obavy hodila ji do plamenů.

Jakou takou představu, jak nosily ženy prosté na hlavách rouchy, podává vyobrazení žen z antifonáře sedleckého (obr. č. 60.), kdež se malíř snažil znázorniti pokrývku hlavy ženské z doby souvěké, t. j. ve století XIII.

Ženy vznešenější nosily rouchy čili šlojíř úpravnější, cípatý a naškrobený. Někdy na způsob čepce, nakladly si ženy různobarevných šlojířů takto upravených, cípatých, na sebe několik a všechny souměrně vlnkovitě načeřily. (Obr. č. 61., 62. a 63.)

Kromě toho strojily si ženy staročeské pokrývku hlavy podle módy, nakladly několik cípatých a pak souměrně načeřených, vroubkovaných šlojířů na sebe, takže vznikla čepcovitá pokrývka s okrajem kolem obličeje rozvlněným (obr. č. 64.).

Ženy bohaté, vznešenější měšťanky nosily šlojíře-úpravnější. Vymyslily si u nás později zvláštní její úpravu, pro kraj český tak rázovitou, že pode jménem »české kukly« rozšířena byla i po zemích sousedních. Doklad velmi zajímavý zachoval budoucí paměti cizí letopisec, jenž touží po nošení »českých kuklí«, řka v ten rozum, že prý ženy v nich chodí, jako by měly kolem hlavy diadem, zář, s jakou svatí bývají malováni.

Od příchodu Karla IV. do Čech až po války husitské.¹²³⁾
Snímek iniciálky z rukopisu Štítného v universitní knihovně pražské (obr. č. 65) podává názor, kterak dlužno si představití úpravu kšticе ženské a pokrývku hlavy ve druhé polovici věku XIV.

Panny mají v témž rukopisu vesměs vlasy rozpuštěné. Kadeře vínou se dolů po šíji. Kolem skrání a přes čelo svírá kadeře loubek, vínek (srv. účes dívek při oltáři na obr. č. 66., 67., 68.).

Ženy mají hlavu někdy zahalenu, obyčejně »rouchou«, »šlojieřem«, závojem rozmanitě upraveným, na př. viz krajní ženu na levo v rukopisu Štítného (obr. č. 65.) nebo z téhož rukopisu skupinu žen nábožně se modlících v pozadí při slibu panenském (obr. č. 66.) a úpravu hlavy u žen, které jsou kmotry při biřmování, při čemž zejména je zajímavá páska, která na způsob šatky rouchu přes čelo víže (obr. č. 67.). Pozornosti také

Obr. č. 48. Z ruk. knih. kapit. u sv. Vítu *Speculum humanee salvationis* z 2. pol. 13. věku.

zasluhuje způsob, jak si ovinula a pokryla hlavu žnečka (obr. č. 69.). Poněvadž podle tendence malířovy je tu vyobrazena žena prostá, robotící na poli, nechybíme snad pravdy, prohlašující znázorněný tu způsob zavítí hlavy ženské za rázovitý pro poznání pokrývky prostých žen tehdejších. Mimo to odívaly si ženy vdané hlavu čepcem, bohatě lemovaným, na př. na vyobrazení prostřední ženy v inicialce (obr. č. 65.) a ženy se sepjatýma rukama (obr. č. 66.). Někdy kladly ženy ještě na zavítí obyčejně čepicí, obroubenou kožešinami. Čepice ta podobá se čepicím mužským téhož druhu.

Úprava kšice a pokrývka hlavy řídila se tím, byla-li žena svobodná či vdaná a že podle toho nosila buď kadeře nepokryté, zdobené rozmanitě, s vrkoči, splývajícími po šíji, nebo hlavu zahalenu závojem nebo pokrytou čepcem, někdy také čepicí.

Úpravě vlasů věnovaly ženy české tehda péči velikou. Svědkem toho je Štítný, jenž často brojí proti pečlivému účesu žen vrstevnic. Kárá je, napomíná,¹²⁵⁾ aby upustily »od žádosti

rúcha prieliš krojom lepým, od klizení pilného svých vlasův«. Zmiňuje se vedle jiného, že nerada zbavuje se panna svých vrkočů »vlasův sa nechce ustříhnouti« (t. j. při vstupu do kláštera, srv. obr. č. 66.).

Jinde ostře tepe úzkostlivou péčí při strojení, kárá umělé kroucení kadeří.¹²⁶⁾ Píše s pohrůzkou: »Skoroť jim mine ta útěcha, kterůž mají snad v hrdosti aneb v lehkosti myslee světské, sveličujíc se v svých přípravách svú ozdobú, svú krásu, svú bujností, svá těla s velikú pilností připravujíc a své tváři k hrdosti, k freji, vlasy krútíec a rozličně je připravujíc, ulízajíc se, ano snad smiech na myslí nenie, jedné že v zrcadle opatřiti, že jim to k líbeznoti dobře slušie, hlavy vzvedše, chrbet zkřepčívše, s velikú paměti klanějíc se neb kráčejić . . .« Jinde hrozí, že Bůh marnivost a pýchu potrestá; budou mítí pyšné ženy »místo zkrútílych vlasův holice«.¹²⁷⁾ Také Hus kárá uměle kadeření vlasů. Nakroucené kadeře, kučery, sluly »lilíky«. Zná jej také Štítný, vytýkaje »světským helmbrechticím«, že si pyšně chodí, »lilíky strojiec, vlasův chovajíc . . .«¹²⁸⁾ Rovněž u Husa je zmínka o lilících¹²⁹⁾ a v Belialu, kde je výslovně psáno o umělem kadeření »lilíků«.¹³⁰⁾

Vlasy okrašlovaly si panny v tomto období nejčastěji ozdobou, jež slula »věneček«, »věnec« nebo »vienek«, čili dle názvu německého »kranec«. Mívaly vínky upravené z perel, »perlovce«, a někdy ozdobené drahokamy. Moda ta byla oblíbená. Mravokárci tepali nošení vínků nádherných. Přihodilo se, že známý kazatel Milič z Kroměříže, vida při kázání pannu s vínkem, přistoupil k ní, strhl vínek s hlavy přede všemi a roztrhal i zahodil.¹³¹⁾

Vdané ženy, zahalovaly si hlavu »rouchou« či »šlojieřem«. Zdá se, že prosté ženy nosily rouchy jen z látek prostých, bohaté měšťanky však ovínovaly si hlavu šlojiřem obyčejně hedvábným. Podle Husovy Postilly nosily ženy »šlojieř tělný« (t. j.: barvy tělné), bavlnný neb hedvábný.¹³²⁾

»Feflík«. »Redimiculum« ve středověké latině značilo okrasu hlavy ženské. Značí tedy »feflík« cosi podobného. Původně znamená »stužku na přilbici«, pak přívěsek k šlojiři ženskému, k pokrývce hlavy vůbec.

Mezi výstřelky módy západoevropské ve věku XIV. dlužno čítati podivnou úpravu pokrývky hlavy ženské. Ženy vznešené kladly si na hlavu vysoký úbor podoby kůželovité, vybíhající v ostrý hrot, nebo také často úbor zvláštní, rozvětvený ve dva výběžky po stranách hlavy. Základní forma byla zhotovena z tenkého dřeva, pak otáčena látkou drahocennou buď hladce nebo řasovitě a posléze ovinuta jemným šlojiřem, jenž buď po celé délce kůželovitého výběžku, nebo teprve z konce jeho, s hrotu visel a vlál dolů. Moda ta — někteří historikové kroje

ji pokládají za »burgundskou« — rychle se ujala po západní Evropě.

Vyobrazení manželky Karla IV. Anny Svídnické (obr. č. 70.) ukazuje, jak po obou stranách pokrývky vyčnívají výběžky, jimž podle jejich podoby pozdější mravokárci čeští ve věku XV. přezdívali »chomůty«. Podobně viz obraz Blanky z Valois (obr. č. 71.). Moda tato těšila se vlastně největší oblibě

Obr. č. 49. Z rukop. kapit. knih. svatovítské *Speculum humanee salvationis* z 2. pol. 13. věku.

teprve ve století XV., avšak již kolem sklonku věku XIV. zalíbilo se v ní českým ženám. Mravokárci XV. věku pojmenovali úbor ten »chomouty«, lidový název »roskopij«. Zdá se, že Čechové pak nazývaly onen úbor podle jeho podoby k rohatině na chomoutu »roskop« podle německého »Rosskopf«.

Z pokrývek hlavy, jaké muži nosili, všimněme si nejdříve čepic. Vedle názvu »čepec« totožného s latinským »mitra« čili »čepice«. ¹³³⁾ Rázovitá čepice s obrubou, na předu obyčejně klínovitě vykrojenou (srv. obr. č. 58., 56.) i v této době se udržuje. Názorné obrázky: Dělník, jenž pracuje rýčem, má hlavu oděnu čepicí kulatou, která kolem vroubena je pásovitou

obrúbou, opatřenou nad prostředkem obličeje výkrojkem (obr. č. 72.). Podobnou čepicí oděna je hlava osoby, zahřívající se při ohnisku (obr. č. 73.) a na malbě okenní (viz obr. č. 74.).

Někdy bývala ovinuta hlava »točenkou« (srv. obr. č. 50.). Jindy mívali muži na hlavách klobúky. Pěkné vyobrazení staročeského klobouku ze století XIV. (viz obr. č. 56.). Pastýř, pasoucí stáda u Betléma, nosí klobouk.

Klobouk této podoby mají na hlavách i jiné osoby (obr. č. 75.). Vedle toho nosívali muži na hlavě biret. Ve století XIV. a XV. často byla kukla nošena (obr. č. 51. a 52.). Byl to úbor oblíbený v kroji tehdejšího (obr. č. 76. a 77.). Mívali někdy Čechové kukličky malé, pramalou pokrývku hlavy (obr. č. 80.).

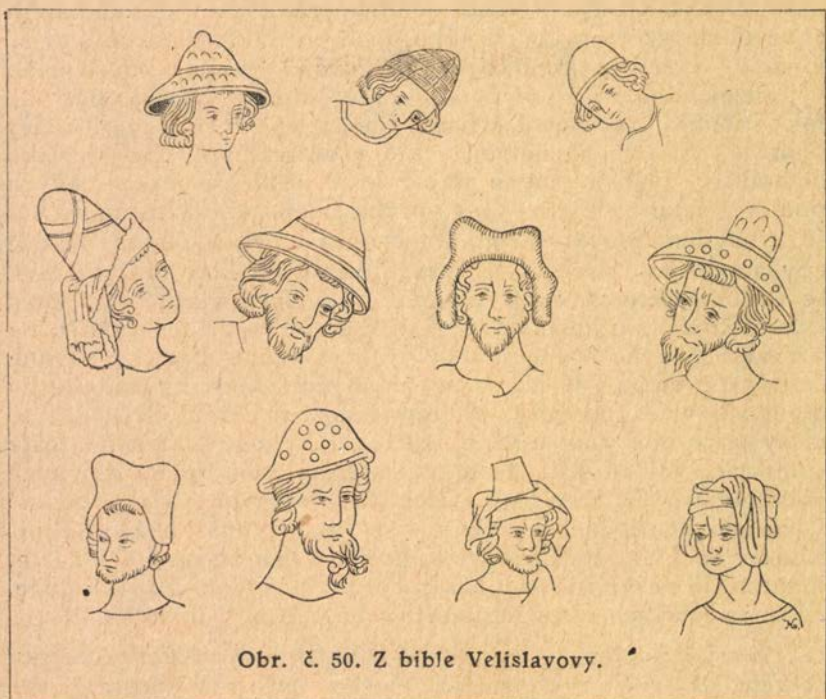
Kukla bývala někdy přehnuta a upravena na hlavě v pokrývku tvaru čepicovitěho (obr. č. 79. a 80.). Čechové mívali v tomto období rozmanité pokrývky hlavy. Moda západoevropská zanesla ve století XIV. do českých zemí plno podivných zjevů. (Srv. na př. muže, vedoucího psa na obrázku č. 81.).

Vlas a vous stol. XV. Patnáctý věk byla doba bez pevné povahy. Středověká romantika, která ovládala století předchozí, pobledla a povadla tak tuze, že do XV. století jen zbytečky její vešly; nové myšlenky, zvěstující dobu novou a konec středověku, občas prodraly se na povrch a přeletěly Evropu, onde jsouce násilně tlumeny, onde vřele vítány; ve všem všudy byla nestálost, a život kulturní opanovaly podivné protivy: zbožnost a zhýralost. Do XV. věku vběhlo s oběma sdruženými protivami tehdejšího života — s přepjatou zbožností a s převelikou bujností — všecko všudy modní bláznovstvo i elegantní šviháctvo, kteréž jevílo se v kroji a stroji věku předchozího a s ním spolu moda klášterským šatům podobná.¹³⁵⁾

K těm bujnostem krojovým, na nichž jistá mělkost, zženilost zcela světle patrna, hodil se způsob, jímž upravovali muži svoji hlavu.¹³⁶⁾ Po vši západní Evropě i v Němcích bylo od XIII. věku pravidlem, že se mužové po příkladě rytířů, dámám sloužících, holili na bradě. Jen starci, mniši a poutníci byli bradatí pořád. Tu býval ráz zženilý ještě patrnější. Ale touž dobou na východě mívali muži rádi bradu plnou. Od nich na počátku XIV. století přijali Čechové mrav plnovousu, způsobu to »barbarského« a »uherského«; některým zalíbil se místo plné brady knír pod nosem čili frňousy, což vykládá se tolikéž za mrav východu. Avšak ke konci XIV. století patrně zase mizí plná brada v Čechách, a Čechové začnou opět holiti se (obr. č. 82.) po modě západnické, a zůstávají tak celé XV. století, třeba ne tou výlučnou měrou jako jinde bylo obvyklo; neboť u nás vždy najdeš podle většiny holobradých také počet lidí s bradou, obyčejně krátkou a s frňousy. Věk XV. nenávidí mužské brady; zvláště u pánů a na dvorech evropských panovníků až do let osmdesátých ne-

nalezneš snadno plnovousu. Vímet, že Táboři r. 1420 pohoršovali se nad rozličnýmiousy pražských mužů.

Porůznu vyskytne se knír pod nosem i při rytířích českých v plné zbroji; naposled najdeš u nás i tu vzácnost, že socha Václava IV. na mostní věži pražské má i sličnou kozí bradku již v XV. století, kterýž modní vynález datuje se obyčejně teprve z časů o sto let pozdějších. (Viz obr. č. 83.)

Obr. č. 50. Z bible Velislavovy.

Dlouhé vlasy při mužích oblibovány všude na západě i u nás rytířským mravem. V těch dobách romantického rytířství také jiní mužové nerytířští oblíbili si delší vlas, krátké vlasy zanechávajíce sluhům. Tak to zůstávalo až do počátku XIV. století. Tu najednou začali muži nádhernější a fintiví v dlouhosti svých vlasů přepínati, kadeřili je a strojili uměle.

U nás touží do té mody kronikáři na počátku XIV. století, zovouce ji »ženským způsobem«. Od té doby hojné kučery při mužích mladých oblibovány napařád. U Štítného mají skoro všickni mužové kučeravé, hojné vlasy, a právě ten způsob přechází pak i do věku XV. I lidé nižších stavů u nás tou dobou rádi nechávali sobě vlasy růsti dlouze, byť jich sobě nepřipra-

vovali do kučerava jako páni, kteří na takové věci mívají víc prázdně. Někteří selští mužové po starodávnu a jen místem strojili a pletli sobě vlasy v copy. Po vojnách husitských kučeravý vlas do prstenců svíjený až k ramenům oblíben byl od panstva českého i za krále Ladislava a Jiřího. Ladislav sám měl »dlouhé rusé vlasy, až na ramena spuštěné«. Ať už to byl obyčej uherský čili nic, pravda to, že zůstaly kadeře až na ramena spuštěné obyčejem českého národa v téže době, kdy jiní národové, zvláště Vlaši a Francouzi, dlouhých vlasů už nekadeřili aneb podle vzoru burgundského, jenž po r. 1460 leckde stal se modou, vlas na krátko přistříhovali. Sami kněží mají v Chelčického Síti víry kadeřavé dlouhé vlasy, byť ne tak dlouhé jako páni, jimž Chelčický vyčítá, že »vlasy dlůhé až na ramena odívají a klobúček chlupatý na to jako homoli, i vyhlédají z něho jako z krbu, ješto již nevědí, jakých potvor z sebe nadělati.«¹³⁶⁾ A vytýká Chelčický všem všudy hešovním lidem, že vlasy strojí, aby kadeřavé byly a spletené vrkoče aby až do pat visely. Dle zpráv uherských král Matyáš divil se Čechům, kterak dbají krásných, dlouhých vlasů¹³⁷⁾; a když Lev z Rožmitálu cestoval po západní Evropě (1465—1467) dle zprávy Šaška z Mezihoří, podívovali se všude dlouhým vlasům českým, říkajíce, že nikdy nevidáno lidí, kteří by nad Čechy dlouhostí vlasů předčili; při tom mnozí nechtěli věriti, že to vlasy přirozené jsou, tvrdíce, že si je Čechové nalepili. Ještě v prvních letech XVI. věku, v kteréž době jinde dlouhých vlasů téměř již zanechali, Čechové oblibovali »vlasy dělané obyčejem ženským«, přidržující se »toho způsobu ženského«. Kdo by se divil, kde Čechové tolik vlasů nabrali na podiv světa, tomu nelze nesvěřiti, že u nás bezpochyby rovně tak jako jinde, kdo neměl svých vlasů, připůjčil sobě cizích s dostatek.¹³⁸⁾

Ženské pohlaví vstoupilo do XV. století co do zevnějšku celkem střízlivěji nežli mužští. Ovšem byly také dcerami své doby, a poněvadž ta doba — rozhraní století XIV. a XV. charakterisuje se přepjatou zbožností a přepjatou rozpustilostí, pozorujeme tyto dva kontrasty také na vnějšku ženském po vší západní a střední Evropě: jedny šatí se krojem ne nepodobným kroji nynějších jeptišek, zahalovaly sobě zbytečně i vlasy, nejkrásnější a nejpřirozenější zdobu ženského těla (viz obr. č. 85.).

»Co do úpravy vlasů a brady nebyla při selském lidu v XV. století pravidla bez výjimky. Holobradost zdá se býti u nich pravidlem, ale snadno shledáš vousy všech tvarů. Někteří naši mužové selští dlouhý svůj vlas splétali v copy.«¹³⁹⁾

Vlasy česány a klizeny byly hřebeny, jichž starodávné doby jsou tytéž, jako vidíme dnes při dvojitém hřebenu. Zuby jejich po jedné straně řidší, po druhé hustější, a pojítka mezi

oběma bývalo už za stara pěkně vyřezáváno, srdíčky, figurkami, květy ozdobováno.

Vlasy dlouhé, aby se v prstence svíjely, panny potíraly vejci, sírou a jinými věcmi, jichž zevrubnější recepty, známe teprve ze století následujícího, nebo pálily je železem horkým

Obr. č. 51. Z *passionalu* Kunhutina.

čili jehlicí, roubíkem, jako dosavad činívají a jako dělávaly Římanky, zajisté po vzorech východních paní.

U nás má panna vlasy prostě dolů spuštěné, a za ozdobu hlavy prostý pásek náčelný barvy černé. V XV. století udržel se ten způsob panenský napořád, ale to leckdy postřehujeme, že vlasy po předu po obou stranách uší spuštěné někdy bývají kratčeji přistřiženy a načechrány, za to vrkoče a copy visí na zad svou přirozenou délkou (obr. č. 86.). Některá panna stuhami tak byla nemírná, že hedbávem nebo sametem pokryla cop všecek, jenž pak tkvěl v pouzdře. Jak jest na panenský cop propletený sametem pěkné podívání, tak nepěkný jest pohled na vycpané pouzdro, byť barvou strakaté a bohaté látkou.

Co do účesu ženské hlavy a její zdoby i pokryté pozorujeme na prahu XV. věku rozmanitost touž všecku, jako bývala u nás i jinde již od půlky století předchozího; při tom hned oznamujeme, že století patnácté, vymýšlejíc tou příčinou k starým formám nové, dospělo na konec v anarchii.¹¹⁰⁾

Děvčata vešla do XV. věku rozprostovlasena (obr. č. 87). Hojné kadeře v prstencích pannám splývaly až na ramena i dále, kam dosáhly. Aby pohled byl vděčný a vlasů se zdálo být více, uměle si je děvce kroužily v lilíky. Jiné dívky zase naopak splétaly vlasy v copy, proplétajíce je vrkoči malovanými. Choditi prostovlasa a bez krytí, to směla a měla od XV. století jenom panna. V předchozích stoletích sic to bývalo také zvykem po vši Evropě, ale nevedlo si v tom ženské pohlaví důsledně ani

přísně. Aspoň vznešené dámy chtěly mít i po té straně volnost. Známe z obrázků vlašských ještě z rozhraní století XIV. švarné donzelly, které mají vlas jen po předu nekrytý, za to zadní část hlavy halí se v hustý závoj a víme o našich českých královnách manželkách Karla IV. a Václava, syna jeho, že všecku hojnost vlasů volně spouštěly až k nadrům. Rovněž tak r. 1458 i manželka Jiřího z Poděbrad, Johanna, při svém korunování na královnu vedena jest Prahou v slavném oděvu s vlasy krásnými, rozčesanými. Ale to jsou výminky. Od XV. věku a zvláště v století XVI. voláno za děvčetem zmařeným, aby »raději roušku vzala«. Na vlasy vpravovaly sobě panny i ve století patnáctém »věnce a vínky« jménem »crinale«, také »crinale seu sertum«. Vínky jsouce zhusta pouhou stužkou nebo páskem kolem čela a hlavy, byly modou prastarou, aniž třeba jich původ vykládati z diademů a z čelenek antických, neboť je to zdoba příliš přirozená a při své prostotě sličná.¹⁴¹⁾

Na obraze č. 86. jsou dvě panny rozprostovlasené, druhé dvě mají »vínky«, a to bílé. Ale na prostém vínku nepřestaly všechny panny naše. V XV. věku prostý pásek s čela mizí, panny vstavovaly na hlavu mohutnější věnce. Bohatší obkládaly věnce perlami — povstávaly perlovce. Vdané ženy měly sobě hlavu haliti. V XV. věku přísněji nežli před tím dbáno pravidla, jež čteme v století následujícím, že přikrytí hlavy ženské znamená poddannost k muži. »Nemá býti žena bez studu zavítá jako nějaký blázen střeštěný z Famfrlína; — panny mají svobodu s odkrytou hlavou a prostovlasé mezi lidmi choditi.« To byl tedy princip.

Ale což byla rozmanitost v tom, kterak hlavu příkrývati a co s vlasy působiti. Naše paní přinesly si do XV. věku všechny způsoby svého zavítí nebo čepení z věku předchozího. Čepily se zavítím, jež zvaly rouškou, závojem, šlojířem, feflíkem, podvijkou, čechlíkem (»čechlík« jest obyčejně košile, ale někdy i »prostěradlo«), rozdíl činice v těch kusech co do délky a jemnosti: první tři kusy bývaly obyčejně jemnější a delší; čechlíky, podvijky byly ono zavítí, jemuž říkají na Slovensku dosavade šatka. Nejjemnější šlojíře zvány paučníky (pavučina, jemnější hedvábí).

Jináče nebylo by správně domnívati se, že svrchu psaná zavítí bývala — mimo paučníky — z látek některak zvláště jemných. Vždyť bývaly roušky i čechlíky škrobeny! Všecka zavítí bývala z látek hustých — z plátna, z hedvábí, a to již od starodávna.

Na roušku stavěla mnohá čepici i zvláštní samostatný čepec.

Vznešené paní dvořské a šlechtické vešly do XV. století s čepcem rohatým — byl to čepec o dvou rozích, způsobený na

drátěném podstavci a obložený látkou všelijakou, nejspíš hedvábnou. Ale nepanovaly tehda v západní a jižní Evropě jenom rohy. Vzácné dámy braly na sebe tou dobou čepce daleko nepo-

Obr. č. 52. Ze Žaltáře knih. řádu křižovníků v Praze.

Obr. č. 53. Z Velislavovy bible.

Obr. č. 54. Z Velislavovy bible.

dobnější, ohyzdnější nežli byl čepce dvourohý. Ten, nebyl-li veliký, dámě naposled i velmi pěkně slušel. Však francouzské a vlašské paní vstavovaly si tenkrát na hlavu čepce, jichž profil podobá se koňskému sedlu, čepce valné, pod nimiž tvářička mizí. Ty ohyzdy čepcovité potloukají se v Itálii už v době Petrarkově.

K čepcům i prostým »pentlíkům« přibude v XV. století peří. Co do vlasů vdaných žen byla v XV. století pravidla, že nemá býti vlasu viděti, zhusta tak úzkostlivě poslouchána, že i tu, kde ženy vykrojily sukni, aby nahotou se pochlubily, vzdvihován vlas se šije nahoru všelijak svinut, stočen, a když ne pod čepec vsunut, tedy aspoň do neprůhledných sítěk vpraven, jen aby ho nebylo viděti.

Hlavu zavíjely české ženy doby husitské počestně do plachetek bezpochyby víc než druhdy. Obrázek č. 88. ukazuje vzory pěti paní, jak se v XV. století zahalovaly co nejužší.¹⁴²⁾ Ale že by šlojírů aneb roušek a věnců perlových a čepců hedvábných a jiných ubylo v inventářích doby husitské, toho říci nelze. Při mnohé měšťance najdeš čepce »paldekýnový« neb atlasový, také i čepce s perlami. A takž mnohá husitská dáma měla přípravu skvostnou na hlavu za důkaz, že dosti bylo těch, které si řezbu Táborů, v Praze na paních a pannách provedenou, málo k srdci připouštěly.

V druhé periodě XV. století oblibovali si muži napořád *vlasy dlouhé*, ale zdá se nám, že mužové stavu městského, selského a zemanského nemívali vlasů nikoli po ramena, ani kučeravých, poněvadž vážní lidé nemívají chuti páratí se s přípravou kučer, a hejskové v době vážné snad se ostýchali.¹⁴³⁾ Demokratická domobrana, lid, nabyl v husitské době převahy a s ním střízlivost i v přípravách krojových i vlasových. Vlasy, ne právě krátké, scísнутy jsou na obě strany k uším; uprostřed cestička. Na některém obrázku, době husitské velmi blízkém, postřehneš i hlavu s pačesem do čela rovně přistřiženým; na jiné hlavě spatříš rulík uprostřed čela (obr. č. 89.). Jakož svrchu praveno, přinesla si moda ze XIV. věku do století XV. nelásku k bradě mužské. Divná věc, že ani našim Táborům, kteří jsou přece vzor hrdinské mužnosti, úhrnem souzeno, nelíbil se vous ani pod nosem ani na bradě. Nám je plná brada znakem mužnosti; Táborita viděl v bradatém muži člověka boje ne mnoho schopného nebo vůbec nebojovného. Starci a knězi sluší brada; bojovníkovi překáží.

Největší a zároveň nejrozmanitější *parádu ženskou v pohusitské době* až do konce věku najdeš u nás na hlavě ženské. Jen dívčí hlava ještě pořád byla prostovlasa a — úhrnem souzeno — ozdobena prostě. Některá obepjala prostovlasé kučery své lehčím šlojírem, jenž jí visel všelijak zdobně dolu. (Obr. č. 90.).¹⁴⁴⁾

Za to velikou rozmanitost v krytí hlavy pozorujeme ke konci XV. století při paních. I ty, které hlavu halily po starodávnu a počestně do roušek a šatek nebo plachetek, činily to s jakýms přepychem. Pravda, najdeš zavítí prostnější též (viz obr. č. 91.). Ale obyejnější zavítí oněch starých dob nebývalo

prosté přehození a převázání vyšivané šátky neboli roušky, alebrž bylo umělé skládání do mnohých záhybů a forem na drátek. Rouška brala na sebe úkol čepce (obr. č. 92.) Tu klečí tři paní. První má na hlavě roušku obšírnou, ale prostou, druhá je v zlatém čepci, třetí má na hlavě ono umělé skládání na drátek, s nímž dámy vstupují do XVI. století. Tou dobou vznikly z umělého zavíjení bílých šatek ony čepce a podvívky, které pospolu nevypadají nic jináče nežli veliké helmice, kryjící leb až do čela, kryjící podbradek, hrdlo a na temeni vypínající se jako na přilbicích hřeben. Jsou to ony podivné a nepěkné čepce, které udržely se u nás za několik desátků let v století šestnáctém. Co do zavíjení vyvinula se u nás tedy veliká libovůle

Obr. č. 55. Z *passionalu* Kunhutina.

a rozmanitost, při kteréž některá dáma zašla až do podivínství, bezpochyby i vrstevníkům směšného. Paní učesala si podložkami totiž vlasy tak, že tvoří dva nevysoké rohy, podobné tykadlům hlemýžďovým; ty rohy, aby pěkně vypadala, obalila něčím zlatým. Okolo těch rohů ovinula šatku fialovou, kteráž i bradu jako podvívka přikryla. Však byla-li rozmanitost v tom, kterak se paní čepily škrobenými rouškami, kdož vypíše onu pestrou rozmanitost a libovůli, která se jeví v tehdejších samostatných čepcích a kloboucích na vlasy i na roušky vstavovaných! Byly veliké, malé, nejmenší. O něco vkusnější bylo podívání, vpravila-li paní nebo dívka pletence vlasů v obaly obdloužené, jimž říkali *fulfasy* (obr. č. 93.). Velikých čepců nebo klobouků tehdejší formy velmi nesnadno jest vypsati. Měly podobu špičatých čepic, hrnců kůželových i baňatých (obr. č. 92.), turbanů mohamedánských (obr. č. 94.), měly podobu nadívaných bachorů, byly jako ošitky tříkráte širší nežli tvář ženská, slovem, byla

v nich fantasie bujná, nezkrocená. Zvláště pozoruhodny jsou ony ženské čepce jako melouny, kteréž oblíbeny byly od západních končin evropských až do dalekého východu. Nosily je paní ve Francii, v Němcích, měly je na hlavách Polky, měly je naše české paní. Těm cizinským čepcům, podle nichž u nás pořáde těšily se oblíbené domácí ohromné perlovce, posmívaly se mravokárce, zovouce kulatou a velikou jich formu kolečkem (trakařem).¹⁴⁵⁾ Z té příčiny zove Rokycana paní »chomoutnicemi«. Volá: »Proč na to nedbají, aby na těch hlavách těch drdolů nenosily, neboť jsou ďáblova hnízda?!¹⁴⁶⁾ Jindy zase praví: »Ó, vy ženy, vy chomoutnice mnohé, šiflovné!« a vyčítá, že mají hlavu »jako poplužní kolečko nebo čápí hnízdo«. ¹⁴⁷⁾ V druhé půlce XV. století konečně dostal se k nám do Čech i onen všech čepců nejpodivnější čepce, kterýž jest rázovitou známkou celého století. Francouzi mu říkali hennin, Čechové roh.¹⁴⁸⁾ Jako zobáky do délky natáhl hlavu. Byl to kůželovitý kus, ostrým hrotem zakončený, zhotovený z lepenky nebo jiné lehké podložky a potažený hedvábím nebo jinou dražší látkou. Dle toho, kterak šlojír na něm byl upraven, rozděluje se roh ve dva druhy. S jednoho visí šlojír dolů přímo po celé jeho délce, s druhého šlojír nevisí zhola, nýbrž obaluje ho a bývá upraven v malebnou draperii (obr. č. 95., 96.). Takž vstoupily románské dámy s rohem do věku patnáctého. Hned počátkem patnáctého věku šířila se tato moda ze země románských dále na východ a sever.

Nejvíce touží do nich Rokycana¹⁴⁹⁾ a Chelčický. Rokycana při drdolech vždy také dorážel na »rohy veliké«, ale upřímně pověděl jedenkrát, kterak se chápe takové kázání oněch rozkošnických, nádherných žen. Prý se pro taková kázání »hněvají, bouří a řeknou, nevěrný pop.« Chelčický ve své Síti víry také touží na tu ženskou bujnost, že mají — zvláště šlechticny — »hlavy široké a nahoru vysoké s rohem.¹⁵⁰⁾ (viz obr. č. 97.). Naše paní nádherné ovšem nemusily choditi daleko pro vzory té divné parády. Roh nosily u nás tou dobou nejspíše dámy vyšších stavů, jakož to kromě jiného dosvědčuje přítomný obrázek č. 98, představující královskou dcerku s dvorními dámami. Na tom obrázku ráčiž čtoucí spolu ohledati rozmanitost tehdejších čepců. Čtyři ženy a každá jiný крой! Jedna z dvorských dam má roh, jiná klobouk se štíty, třetí má cudné zavítky. Princezna má na hlavě ohromný čepce perlový.

Za celý věk patnáctý muži oblíbovali si vlasy nositi dlouhé, což dědictví věků předchozích. Kdož byli světáci, snažili se dlouhým svým vlasům dáti podobu prstenců a kučer. Proto křtící svou jako ženské leccím mazávali a železem (calamistrum) pálili.¹⁵¹⁾ (Obr. č. 99.) Že mužové vlasy bílkem z vejce¹⁵²⁾ poklízují a upravují, to jim vyčítá v době krále Jiřího Rokycana v postille svojí.¹⁵³⁾ I sprostší lidé naši, kteří neměli chuti ani pokdy kli-

dití ani strojiti vlasy, přece jich nechávali růsti do délky. Dlouhé vlasy naši předkové všech stavů, pokud nebyli světáci, buď česali prostě na zad, nebo rozdělovali je cestičkou na dvě nebo konečně upravovali je v rulík a selští mužové v cop. Zdá se, podle obrázků, že mnozí, zvláště stavu vyššího, oblibovali si sčísati vlasy do čela a přes čelo, kdež je pak do rovnosti přistříhovali.

I kněží klášterní většinou holívali si bradu, aby odlišili se od bradatých konvršů nebo laikův. Stříhání brady dělo se v klášteřích s jistou slavností a ceremonií, ale jenom několikráte do roka dle řeholních zákonův; z toho plyne, že kněží řeholní,

Obr. č. 56. Z rukop knih. zem. čes. musea „Liber viaticus“.

neholil-li se který sám o své ujmě a čekal-li na obřadní rasuru sedmkrát, desetkrát za rok od opata nebo biskupa konanou, zajisté chodili o bradě aspoň poněkud strništěm vousatým obrostlé. Jenom některý přísný řád nechával svým členům i potom vždy růsti vlasy a bradu.¹⁵¹⁾ Pravidlo tedy bylo, že kněží světští i řeholní mají býti na bradě holí. Ale výjimky byly. V našich rukopisech a na obrazech karlštejských najdeš obojí kněze, bradaté i bez brady. Naši Táboři, kteří se strhli cirkve římské docela a po nich bratří čeští, rovněž tak docela odtržení, mívali své kněze bradaté, aby se lišili od římských a husitských nebo kališnických kněží, kteří od cirkve se odtrhnouti nemínili.

Ve století XVI. na hlavu mužskou a ženskou přišel bilet, birýt (francouzsky barette), jenž tím způsobem také stal se rázovitým znakem dotčeného věku. Jsa původně na prostředku mezi kloboukem a čepicí, bilet byl nejprve obšírný, ale dlením doby

zmenšoval se, až ustanul na malé čepičce všelijak zdobené. Biret XVI. století byla pokrývka hlavy z tvrdého plátna sukнем, aksamitem, hedvábím potaženého. Byl o širokém dně a štorcem či okrajem schlípeným, nebo zdviženým. Prvotně byl mužů, ale dámy ujalý ho také brzy, neboť pání rozhodly se v první polovici XVI. věku nepokrývati sobě vlasů tou měrou, jako bývalo u věku předešlém — a na to hodil se biret výborně. (Srv. obr. č. 100.) Náš lid, trváme, o byrýt nestál. Bílejovský hněvá se na ženské pohlaví, že »napořád téměř mužského roucha používá v oděvu v birýtích« — jen prý chudší nosí klobouky.¹⁵⁵⁾ Pod birýtem nosívala obě pohlaví často karkule sítkové (obr. č. 101.). Moda prvních biretů přišla k nám z Němec. Rovněž takový biret, v jakémž na obrázku našem představen jest pod č. 103. některý z rodiny Trčků, vyskytuje se často na dřevorytech Albrechta Dürera.¹⁵⁶⁾

Na posledku zmíniti jest, že k znamením nové mody XVI. století náleží mužská brada. Ale zápasila mužská brada a »frňousy« s holobradou XV. věku dlouho.¹⁵⁷⁾ Mužnější té modě nechtěl odvyknouti český letopisec, který r. 1518 píše: »Ty brady a frňousy nemotorné a mrzké co nějací Turci aby nenosily«. Prý je má ouřad kázati srpem řezati.¹⁵⁸⁾

Co do stroje vlasů oblibovali mužové v XVI. stol. na rozdíl od mnohovlasých kadeřávků století předešlého vlas mítí dle západních vzorů buď krátký zhola nebo obyčejněji s pačesy do čela i při uších přistřiženými. Ten způsob pačesový zanikl u vyšších stavů po r. 1540 modou španělskou. Měšťané ho podrželi na časy dlouhé.

Děvčata za celé století, jako druhdy od věků bývalo, ráda chodívala prostovlasa.

Vdané paní vlas pokrývaly všelijakými klobouky, čepci nového rázu renaissančního a kromě toho i starodávnými plachetkami, o nichž viz v části zevrubné. Která si vstavila na hlavu po švihácku birýtek, nemohla ovšem vlasů pokrytí (obr. č. 100.).

Nejobyčejnější zavítí ženské hlavy v první půli XVI. věku podává obrázek z díla Hádání pravdy a lži, r. 1539 robený a pod č. 102. položený.

Na kloboucích a biretech mužských i ženských při románských modách nešetřilo se nikterak peřím, čím více, tím větší paráda.¹⁵⁹⁾ Jestli se vyrojila druhou polovicí XVI. století mužských všelijakých klobouků tak rozmanitých síla, že nesnadno je vypisovati, tož ještě větší rozmanitost byla co do krytí ženské hlavy. Volá Štelcar¹⁶⁰⁾ kněz: »Co pak na hlavě, jaké čepce panny nyní mají, buďto zlaté, aneb s dřívými barvami vázané, jiné po španělsku aneb po francouzsku vlasy zapletené na strunách nosí, vrkoče s dřívokými třapci. Ženy po španělsku na hlavách zavítí nosí, vyhlídnajíce z toho co kukly. Některé mají na

hlavách kloboučky se záponami pod peřím; jiné širokými tkanicemi obtažené s divnými šmelci a štefťy zlatými; čepičky, kar-kule s perlami, dřívě špendlíky.« (Obr. 103).

Šatky na hlavu, hrubé i jemnější, prosté i vyšívané, zůstávaly v lidovém kroji ženském pořáde. Spíše je mívaly vdané ženy nežli děvčata. Ženy je měly i při čepci a přes čepce vázané. Obyčejnější jméno šatkám bývá roušky nebo rouchy, ke kterýmž jménům nově přibyl chrbol i chrbolka. Byly vždy z plátna. ¹⁶¹⁾

Z téhož věku přijaly selky zlaté a stříbrné čepce, jakž je vídávaly na měštankách, přijaly asi také leckterý klobouk i čepici podivnou, kterou honosily se stavovské paní. ¹⁶²⁾ Připomínají se zlaté čepce i čepice ženské, obzvláště čepice popelíčí, ba i modní

Obr. č. 57. Ze žaltáře knih. řádu křižovníků v Praze.

»husárky hedvábné«. Také Sadeler na své mapě Čech z r. 1620 vyryl obrázek české selky, jež na hlavě má čepici kulatou. Jinak má na sobě »rustica«, ta kajdu šněrovací s puntem a široký fěrtoch. (Obraz č. 104.)

Selská děvčata proplétávala sobě vlasy »vrkoč« hedvábnými a jinými barevnými, stejně jako měštské panny. Také přivazovaly sobě venkovské děvice pentlíky a hedvábné tkanice na hlavu. Když v pozdějších letech tuto pěknou modu měštky zavrhly, zůstal vrkoč a pentlík nebo vínek selským krojem vlastním. ¹⁶³⁾

Účes ženské hlavy v XVI. věku řídil se tím, čím ženské pohlaví chtělo sobě hlavu pokrýti. ¹⁶⁴⁾ Principem zůstávalo i v tom věku, jako bývalo za stara, že děvče má hlavu odkrytou, žena zavitou. Křesťanské ženě tak uložil už hned v prvních dnech křesťanských svatý Pavel, aby hlavu zavíjela a kryla — »pro anděly«. Vida kolem sebe, že ne všechny paničky tak činí, kněz žalanský r. 1613 obrací slovo geniálního apoštola křesťanského řka, že paní nekryjí se pro ďábla. I v svatých shromážděních prý odkrytou hlavou a příslušným ustrojením »zlou žádost druhému pohlaví v musí vstřelují«. ¹⁶⁵⁾ Míti hlavu odkrytou, bylo panen

právo, chloubá; bylo to znamení jich nevinnosti. Proto řekl roku 1512 jakýs štiplavý Polívka, soused pražský, panně Dorotě, bečvářově dceři, kteráž na své cti panenské se zmařila: »Panno Dorno, coť ti to pěkně sluší! Neškodilo by, by roušku měla a vrkoč přikryla.« Ústroj vlasů panenských býval tedy obyčejný. Panenka je prostovlasá, nic na čele, nic na hlavě, nic v ouškách. Prosté rozvlněné vlasy její zdoba. Právě tak o prostých dlouhých vlasech obyčejně bývaly děti. Vlasy visely buď všecky na zad, buď dvě kštice odhrnula panenka do předu. Dívka na vlasech má vínek, pentlík. Také mívaly panny vlasy v copech uvité a jehlicemi spevněné. Veliká okružní koncem století XVI. však zapuzovala namnoze cony i prosté rozvlněné vlasy. Ve vlasy zaplétaly děvice všelijaké ozdobné kusy, jakožto bourové a jiné vrkoče čili tkanice zavěšovaly; perly na čelo visuté, věnce perlové čili perlovce, koruny a naposled i »panenské bíryty« na hlavu vstavovaly. Tafat byl k vrkočům asi obzvláštní sorty a barev nejjasnějších. Aksamitové vrkoče shledali jsme i pozlacené. Na krámech »šmejdiřských a kramářských« po všech českých městech na prodej bývaly vrkoče »dvojné, trojné, čtverné, paterné, šesterné«, nejhustěji červené, poněvadž červená barva zdobí vlas všeliký. Ale sou i vrkoče z boury zelené. Vrkoče z boury nejhrubší prodávány po málu denárech na pražských trzích; zvláště pod kotcemi s nimi sedaly ženy. Prodávány »na páry«. Kromě vrkočů vpravovaly české panny do vlasů také »tkanice zlaté«, »tkanice bílé vyšívané«, »pentlíky nitěné«, »tkanice děravé«, »kadeřavé«, »točenice perlové«, »stříbrné a zlaté kadeře« (bezpochyby třásně), rozličné »cetky« lesklé na tkanicích; ke konci století nalézáme na krámech i »kytičky panenské«, což byly kytičky z peří, z tracounů, ze šmelce. Věnce vstavovaly panny na hlavu buď jako prosté loubky či obroučky nebo i sličně spletené vínky dvojité i trojné nebo konečně jako hmotné obšírné turbany. (Obr. č. 106.) Že panenka má vlasy široce rozvlněné, to padá na vrub naivního umělce kameníka. Věnce byly ze všelikterakých látek; byly tafatové, aksamitové, zlaté, stříbrné; nejobyčejnější i v tomto věku u bohatých pannen městských a šlechtických byly věnce perlové čili »perlovce«. Druhé věnce ukládaly panny do škatulí a do skřínek zvláštních i cypřišových. Perlové věnce i v tomto věku zhusta vyskytují se dvojité: spodní a svrchní. Spodnímu říkali také »spodníček«. Při takovém spodníčku bývaly těž »zlaté uši«. Svrchní perlovec brával na se druhdy i podobu korunky, a proto týmž jménem byl zván. Ty korunky byly oblíbeny po celé XVI. století a navěšeno na ně kde co. »Letníčky« jsou věnce panenské na léto. Bezpochyby letníčky zvláště chudších dívek byly ony něžné laciné věnečky, o nichž mluví Martinovský v pobočné knížce své r. 1581 vydané. Prý panny na

hlavu dávají sobě věnce z malovaných, litých, řezaných, papírových nebo voskových květů. Ale nade všechno něžnější věnečky bývaly ony, které uvíjely sobě dívky z květů čerstvých

Obr. č. 58. Náhrobek Hrona z Pacova.

a nikoli strojených. Týž Martinovský vydává svědectví totiž, že »panny na hlavu co den si věnec dávají, a když zvadne, od sebe jej zamítají nebo z loubku odvíjí. Loubku, na něž byliny vázány, říkáno též oblouček. Švihácké panny vstavovaly sobě

už brzy od počátku XVI. věku na hlavu birěty a bůrytky, zprvu nízké to klobouky o širokém svršku a nešíroké střeše, které později braly na sebe po španělsku formu vysokou. Také čepce a karkulky brávaly panny na hlavu, ale při nich zhusta býval věneček jakožto panenský znak. Kterak urozené slečně karkulka slušela, to vizte na obrázku č. 107. Díme-li na konec, že panny všecku hlavu někdy také paučníkem čili průhledným šlojřem pokrývaly, lze nám pak již zanechatí hlavy panenské a ličiti »přípravu« českých paní.

Vedle mínění kněze Matouše Konečného r. 1612 neměly české manželky »vlasů strojiti sobě ani nekšaltovati zlatem nebo perlami nebo s potvornými pentlíky, stuhami neb třapci visutým, neb zavíjením rohatým, kusým a nenáležitým, což jest již na vrch v světě zmohlo se«. České paní měly se zavíjeti »pocitivě«. Zavíjení a čepení bylo právo a povinnost vdaných paní. I padlá děvčata měla se zavíjeti. Zavíjení hlavy bylo v XVI. věku rozmanité. Paní zavíjely se rouchami a rouškami, šlojři, loktušemi nebo lochtušemi, zavíječi a zavíječkami, plenami či plachetkami, chrboalkami, facounky, fačánky i šátky, náčelníky, hedbávníky; které se nechtěly zavíjeti, pokrývaly hlavu čepci a čepícemi i karkulemi, nebo vstavovaly na hlavu klobouky a birety. A přemnohé naproti tomu daly si na hlavu čepce nebo čepce s rouškami zároveň. Ale byly i »klobouky se širokou stříškou proti slunci« a »klobouky okrouhlé pro díšť«. Rouchy, zavíječky, chrboalky čili šátky bývaly co do látky obyčejně z plátna nebo kmentu; hedbávníčky byly z tykyty nebo i jiného hedvábí; šlojře a paučníky byly jemné; mnohý i z prohlédacího hedvábí. Které zavítí ženské pokládáno r. 1539 za ctné, to nechť ohledá čtoucí na obr. 108. Jsou to zavítí čtverá. Jedno, z něhož viseliny větrem vlahí, jest i oku vděčné. Ostatní zavítí nedocházejí naší záliby. Že jsou všechna na obálkách neboli formách, toť zřemě patrné.

V druhé půli století brávalo zavítí našich paní na sebe formy cizí, nebývalé. Vyčítáť Stelcar r. 1588, že nosí ženy zavítí po španělsku, vyhlídajice z toho co z kukly; vyčítáť i Zámorský roku 1590 ženám cizinské zavítí, zova je proto ochechule. Na pomoc umělého strojení byla »jehla k čepení«. Prosté ženy mívaly zavítí vždy prosté, a mnohá i urozená paní i na konci století vila a halíla se jako jeptiška. Na rouchy vyšíván všelijaký ornament modní, ptáci, rostliny i figury. Kromě vyšívaných rouch mívaly paní také loktuškv či šátkv aksamitové se stříbrnými nebo zlatými haklíky. Ke konci století vyskytní se »rouchy a náčelníky slezské s krajky«, rouchv »žíhané« všelijakých barev, nejčastěji červené neb modré, rouchv »s tkaníci mřížovcu v prostředku«: rouchy »prohlídací«, což bude asi totéž jako mřežované, nebo »rouchy na sífce stříbrem nebo barvami vyšívané«.

Druhá kategorie pokrývek ženských byly čepce. Čepce obyčejně kryly skoro všechny vlasy. V první půli století XVI. přes tu chvíli v knihách vyskytují se čepce atlasové. Na obraze č. 109 jest reprodukce malované tabule náhrobní z kostela sv. Michala v Chrudimi. Obě paní mají čepce, jejich základní barva je na-

Obr. č. 59. Z bible Velislavovy.

Obr. č. 60. Z antifonáře sedleckého, rukop. univ. knihovny pražské ze XIII. stol.

modralá, vyšívání bílé; jakž se domníváme, jeden z čepců jest perlami českými vyšit. Kromě perlových čepců nosily naše paní jiné čepce drahé, všelijakým dílem a perlami zdobené (obr. č. 110), jak vidíme na Vecelllově nádherné Slezce.

Ale z drahých čepců nad jiné nejhustěji objevují se za celé století čepce zlaté; ty byly tak oblíbeným krojem, že i dětem je na hlavu dávali, a to nejen matinky urozené. Zvláštní druh čepců tuze uzavřených byly čepičky, jimž říkáno karkule (středo-

latinské caracalla). Měly sice podobu čepiček našich nemluvnat, ale nebyly tak prostíčky. Karkule objevují se také se zvláštními »štorci« a »předky«, to jest s ohrnutým okrajem, jenž býval nej-ozdobnější. Pod karkulí nosívaly paní malé čepčky. Jiného řádu pokrývkou ženské hlavy byly čepice, plstky a biryty. Všecko jeden rod, tři druhy. Čepice a plstky podobou nelišily se mnoho od kulatých čepic, které nyní se nosí, jen že kožešin-ným štorcem některá čepice byla nadutější, obsírnější, nežli si nyní ženské oblibují.

Také štorc byl všelijak zdobně upraven; byl v předu, v zad, po straně vyřezán, byl vyšší nebo nižší nežli vrch čepice, nebo byl s vrchem zároveň. Biryty paní českých nelišily se od biritů panenských. Pokrývaly temeno z počátku okrouhlíkem velikým, placatým, o střeše všelijak stříhané, vyvlačované a peřím zdo-bené. Od polou století zmenšují se birity víc a více, až ustrnou v čepičky a stojaté nepěkné španělské hrníčky se střechou pra-malínkou. První čas cíhalo peří z biretu do předu, později klá-tilo se na zad.

Biryty příbuzný byl klobouk. Lišil se tím, že byl tvrdší, podstatnější a o střeše valnější. Z té příčiny také se vešlo naň »šmuku« přerozmanitého více nežli na biret. Klobouk se pod bradou zavazoval šňůrou. Obojí podle sebe, biret i klobouky, viz obr. č. 100 a č. 111. Co do látky byly klobouky obyčejné hedvábné — z cendelinu, harasu, tykyty — a byly také aksami-tové a kožešinné. Pro úplnost oznamujeme, že od r. 1580 leckdy se v knihách vyskytují klobouky do lázně.

Poněvadž klobouky, birety, čepice vlasů nepokrývaly do-cela, musíme sobě na tomto místě zvláště všimnouti účesu, jenž k těm pokrývkám býval.

Dámy české, byly-li jen poněkud z možnějších a nádhernějších, tu část vlasů, která zůstávala nepokryta, zdobily nej-raději buď zlatými, stříbrnými a barevnými tkanicemi, kteréž do copů vplétaly, nebo pletence vpravovaly do síték tolikéž stříbr-ných nebo zlatých, neb aspoň z kovu falešného. Na hraně XVI. a XVII. století prodávána v Praze libra síték nebo tkanic z ne-pravého zlata za 3 rýnské zlaté, libra uncového dobrého zlata cenila se 17 zlatými rýnskými, libra zlatých síték a tkanic 32 zla-tými. Té sítky, která vejčitou nevkusnou formou objímala vlasy při uších po obou stranách tváře, říkalo se »záušky« i »naušky« a také »naušnice« a »naušníky«. Bývaly záušky i při perlovcích.

Od let šedesátých rozmnožily se v Čechách ústroje vlasů po cizinsku »na strunách«. Jiří Netolický, kazatel kostela praž-ského, r. 1568 praví, že nyní sobě Češky vlasy »divně strojí a točí«.

Století XVI. zapudilo bývalou oblibu urozených a švi-háckých mužů nositi dlouhé kučeravé vlasy po rameni rozložené.

Ale rádi mívali mužové všech stavů až přes polovinu XVI. věku přece jen hodně vlasů, třebaže tedy kratších. I venkované tak.¹¹⁶⁾ Měšťané oblíbili sobě brzy zvláštní formu vlasového účesu, pačesy totiž, ustřižené přes čelo rovně a v zadu urovnané od ucha k uchu. Němci tomu říkali »kolbe«, a jakkoli ten účes není právě sličný, pokládají ho Němci přece za vynález svůj. Ale po pravdě oznámíť jest, že už v století XV. leckterý muž jiného národa nežli německého stříhal si vlas do pačesů, ovšem o něco del-

Obr. č. 61.
Z bible
Vladislavovy.

Obr. č. 62.
Z passionálu
Kunhutina.

Obr. č. 63.
Z Velislavovy bible.

ších a sličnějších. Krátký pačes, jenž panoval v Němcích do let třicátých, i u nás líbil se některým měšťanům a udržel se ještě v té době, když v Němcích již byl dávno pohynul. Ale ještě r. 1599 na tabuli náhrobní v Chrudimi je vytesán měšténin Mládek se svým synem. Uprostřed obou vznáší se buclatý andělíček kladá ruce na obě hlavy. (Obr. č. 112.) Tať má patrný pačes, vinkem umrlčím zdobený. Podle pravdy říci jest, že pačes u nás nebyl obecný.

V době převládajících mod španělských při velkém okruží pozorujeme, že se vlasy mužské častěji než druhdy bývalo přistřihují při samé kůži po celé hlavě, ale celkem panuje napořád co do vlasů mužských úplná volnost a nepravdělnost.

I co do brady mužské jest oznámiti, že v XVI. věku zavládla u nás nejširší volnost a největší rozmanitost. Dlouho nechtěli bradě odvyknouti! Ale od let čtyřicátých heslem se stalo nezabavovati se vousů! Aspoň ne docela! Odtud až po dobu velikého okruží velmi oblíbenou stala se brada plná, kulatá, ale kratičká (obr. č. 113). Byla to ona brada, která u sousedů platila za českou, ačkoli už v předešlém století nařídil podobnou bradu Filip dobrý r. 1460 svému dvořstvu. Někteří v polou věku jali se plnou bradu na lících poněkud holiti a obmezovati ji jen na

Obr. č. 64. Z bible Velislavovy.

dolení část, kterouž část rovnou čarou sestříhli, takže kolem úst povstal vousatý trojec o dosti široké základnici s vrcholem u nosu. Od té formy ke »kozí bradě« byl už jen krůček, k němuž přinutilo muže veliké okruží. S okružím dovedla se shodnouti opravdu jen špičatá brada »kozí«, kterou v XVI. věku někdy také zvali »frňousy«. Ke konci XVI. věku zase všelijak bradu po francouzsku a po španělsku pozměňovali. Španělský vous koncem XVI. století mnozí našinci nosívali dosti široký. (Obr. č. 114.) Lidé městští, kterým nezalíbilo se okruží, podrželi na pořád plnou bradu a některý tak dlouhou, že až na podiv byla.

Že si mužové vousy mazali všelijakými sádly, to již vysvitá z toho, že šel v Hře jeden měšťan špírkfous.

Hlavu pokrývali mužští v tom století čepicemi, biryty, klobouky. Vysoké červené čepice s třapci zvány — aspoň v Trutnově — českými. Na přiloženém obraze č. 115 zřítí dvě čepice sprostých lidí a čepici rychtáře vyšetřujícího. Asi kolem polovice XVI. věku začali u nás v Praze i na venkově nositi „husárky“ (sarmatici pilei), kteréž prameny jednou zovou klobouky, po druhé čepicemi: byly to asi černé vysoké čepice, které v Uhrách se nosily dávno. Husárky dostaly se do řádu kloboučníků německobrodských již r. 1544. Zovou se tu „klobouky husarské“; tovaryši se ukládá, aby čtyři „jakékolivěk barvy“ udělal za den. Na obraze č. 116 má poslední Rožmberk Petr Vok na hlavě husárek.

Obr. č. 65. Z rukopisu Štitného v univ. knih. pražs. Sign. 17. A. 6.

tejnou dobou s husárky začali nositi naši předkové „veliké černé čepice nidrlantské“; koncem století tu a tam přitrousí se v inventáři také „aksamitová malá čepička turecká“, které snad u veřejnosti ne-nošeno. Bezpochyby sloužila za čepičku domácí jako aksamitové karkule a jiné, jež touž dobou vyskytují se jako čepice a „lebky“ k noci. Některou karkuli čili čepec brávali muži i pod klobouk. V Trutnově mívali muži zelené karkule, kteréhož zvyku sedláci kol Trutnova drží se dosavad.¹⁶⁷⁾

Malé čepice s pérem, jimž říkali plstky, i v tomto věku neustále se naskytují. V letech sedmdesátých zhusta čteš o „plstkách vlaských s pérem“; později tu nosili „moravské plstky mužské“.

Jakož svrchu praveno, rázovitá hlavy pokrývka v XVI. věku byl biret. Byl pořízen z tvrdého plátna a potažen některou látkou.

Biret německého rázu prý vymyslili ve Švábích, a Weiler, jenž psal koncem XVII. století, ví určitě, kdy ho vymyslili. Prý léta Páně 1518.¹⁶⁸⁾ Pod bryt brávali karkuli na lepší ochranu lbi své, neboť bryt nepokrýval zadního kusu hlavy; seděltě spíš po předku. Do první půlky věku zhusta nosívali šviháci péra do předu skloněná; potom je vzpřímili a naposled obrátili na zad. Co do původu převládaly v první půli XVI. věku u nás birety placaté,

nápodobné německým a srovněj obrazy čís. 103., čís. 116a, v druhé půli vyskytne se řídko kdy nějaký okrouhlý nebo »rohatý bryt německý«, naproti tomu plničky knihy už od let třicátých bryty španělskými, vyššími, z nichž některý nebyl nepodoben obrácenému hrněčku. První »biret malý hyšpanský« našlijsme r. 1537 u Pavla apatykáře pražského. Španělské bryty ustrnulé nepěkné formy tak potom u nás pevně zdomácněly, že se r. 1629 dostaly až do mistrovského kusu punčochářů v Mšeně. Tento kus zkušebný ukládá, aby zhotovíl kandidát »španělský bílý bryt z vlny«.

Obr. č. 66.
Z rukopisu Štítného v univ. knih. pražs., sign. 17. A. 6.

Klobouky přešly z XV. století do věku následujícího. Ale záhy jest patrný zápas mezi kloboukem a čepicí, již statečně pomáhá bryt. Z první části XVI. věku klobouků pořídka. Jsou potlačeny. Teprve v druhé polovici století zvítězí klobouk tou měrou, že drží odtud rovnou váhu s bryty; v poslední dvacíce XVI. století zatlačí klobouk aspoň u panstva birety skoro do čista.

Jako druhdy i v tomto století bylo pravidlem při kněžích katolických a podobojích, aby se lišili od laiků zevnějškem. Hlavu měl mít kněz proholenou pleší.

Než v povědomých náboženských zmatcích, jimiž stonala naše vlast za celý XVI. věk, schválně z rozličných osobních příčin nechávali sobě nejen světští kněží než i nepořádní mniši hlavy dobře obrůstati, takže ouřad církevní ani světský nestačili

Obr. č. 67. Z rukopisu Štítného v univ. knih. pražs. 17. A. 6.

Obr. č. 68. Z rukopisu Štítného v univ. knih. pražs. Sign. 17. A. 6.

Obr. č. 69. Z ruk. univ. knih. pražské sign. 15. C. 1.

káratí. Mních měl mítí hlavu prohlenou až k uším¹⁶⁹⁾, světští kněží mohli mítí pleš menší. Když se od r. 1517 začalo u nás protestanství rozšiřovati, vznikali noví kněží, kteří pokládali pleš za nemoudrou věc.¹⁷⁰⁾ Odtud pak i ti kněží, kteří, zevně hlásíce se k staré »české víře«, čili ke kališnictví husitskému, nebo k podobojím, u sebe však mezi vyznáními v Čechách kolí-

sali, mívali nebo nemívali pleše podle osobní náklonnosti nebo prospěchu.

Stran brady mívali kněží XVI. věku všickni vsudy od papeže až po nejposlednějšího jistou volnost. I protož valnou většinou i katolcké kněze nacházíme bradaté, aniž jest kněz evangelický vždy vousatý. Synoda pražská r. 1605 sic doporučuje holení, ale připouští bradu; jen to zakazuje, aby kněží nemívali vousů dlouhých po vojansku, ani valousů; radí spolu, aby

Obr. č. 70. Obraz Anny Svidnické, choti Karla IV.

na hořejším rtu měli vous krátce střižený pro přijímání krve Páně. Kněží bratrství bývali bradatí všichni, jako druhdy jich zvyk.

Ale děti z rodin zámožnějších měly vlasy hladce česané obyčejně do čela (obr. č. 117a) a strojíly se vším tím přepychem, který byl zvykem u starých. Na hlavě mívaly malé drobné dívčíčky perlovce, zlaté věnce, birýtky a čepičky ozdobné. Soukenné birety dětinské připomínají se v Praze už r. 1512, »vínky dětinské« z červeného a jiného hedvábí, »vínky dětinské se zlatými křížky a z drobných koralů svázaných«, dětinské čepčky vyskytují se »s růžemí zlatými« a čepice »popelíci«. ¹⁷¹⁾

A nyní, prohlédnuvše až do nejchoulostivějších spodin paní modu od její nejprostší jednoduchosti až po nejzáluďnější úskoky její rafinovanosti a i slabiny mužů ohledavše, poslyšme co nám povídají medikusové suchoparým svým úsudkem od hlavy až do pat:

Čistota hlavy byla u našich praotců v nemalé vážnosti, poučujet starý autor: Netíková voda (capillus veneris) hojí

Obr. č. 71. Obraz Blanky z Valois.

Alopiciam, to jest prašivau neb strupovitau hlavu, od čehož vlasy z hlavy scházejí a prší, a jest také dobrá proti šupinám na hlavě a utvrzuje vlasy, aby se jí napíjel každý den po dvou aneb třech lotech. — Vodocibule obecní zahání hnojení hlavy, táž voda činí, že vlasy rostau, aby jí studenau hlavu natíral, bude zase vlasy ozdobena.¹⁷⁰⁾ Aneb: Vezmi diviznové koření či omanové koření, balšánovou zelínu, stluč to vše spolu a vezmi těch jahod, jako slovou vraní voko a roste jahódka na čtyřech listech. Vezmi jich dvanácte, neb což jich můžeš mítí, vařiž to všechno v starém pívě a nebo v starém sádle, mažiž dvakrát neb třikrát hlavu. Prve oman vaře dlouho, mež hlavu a potom

když uschne, maž tím často a budeť hlava čistá.¹⁷¹⁾ Zvláště u lidu nižšího měli medikusové dosti práce s očišťováním hlavy, mnoho a mnoho našli jsme rad, jak pro upotřebením vnější, tak vnitřní, sám tělesný lékař panovníčí Matthioli povídá: Chtějí tomu, že kdož mnoho kaštanů jí, plodí vši v hlavě i v šatech. Proti těmto vším: Vezmi prach z květu levandule a posajpaj ním hlavy a šatuov a zbudeš jich. Též syrový česnek pítý s traňkem dobrémysli vši a hnidy moří.¹⁷²⁾ Plesnivec v lauhu vařený zkrze mytí vyčišťuje hlavu od molův a hnid a vši moří. Černá kýchavka moří také i vši v hlavě. Bílá pak kýchavka v louhu vařená, aby tím hlavu myl, moří vši i hnidy ve vlasích. Těže moci jest i masť z ní udělaná. Kořen a semeno všivé byliny zetřeny a s olejem smíseny, aby jako masť byla, moří a zahání vši a hnidy.¹⁷³⁾

Vředování prašivosti hlavy z něhožto jako med prýští, hojí bylina manholt.¹⁷⁴⁾

Hlava vlasatá. A pochopitelno, že nejen u těch vyšších a zámožnějších, ale i středních pozvící dbali, aby hlavu udrželi vlasatou a to o vlasech nejen z míry hojných, ale i znamenitě kučeravých! O mazání vejci, by vlas držel v hromadě o kučerách a prstencích kadeřavých a jich pálení, nechal jsem již nahoře mluvití Zíbrta s Wintrem. Na všechny účely, na hojné kudrnaté a barvené vlasy vyskytuje se ve spisech XVI. věku až podivná síla prostředků, v nichž už tehdá pro vzrůst vlasů neposlední místo drží cibule. Podle ní k vlasům také výborně pomáhá myrrha, dubový list, víno, succus tiliae, vařené jedlové šišky zelené a celý arsenál přírody a herbářů.

Kučeravé vlasy způsobuje kromě jiných prostředků vařené »jmejlí, na nový měsíc natrhané«, jímž musela sobě parádnice hlavu mýti.¹⁷⁵⁾ Ještě jistější prostředek mívaly naše dámy na kučeravění vlasů ten, že nabíraly sobě vlasy na dřívka¹⁷⁶⁾ nebo je pálili jehlou.¹⁷⁷⁾

Vlasy aby byly pěkné. Vořech léskový s nedvězím sádlem ztlučeny vlasy opravuje a šlechtí.¹⁷⁸⁾ Vezmi roh od bílého berana a ten roh na kusy zsekaj na malé. Potom vezmi dva hrnce. Jeden zakopaj a druhý naň vstav s díerú na dně a vsyp tam do svrchního ten roh a zahraď dobře hrnec a učin okolo něho oheň dobrý, ať shoří na prach. A když chceš komu kadeře dělati, obal mu hlavu a zmaž mu tím olejem, který jest z rohu vytekl. A když málo vlasy odrostú, tehdy opět zhol a maž tak dlúho vlasy, dokavadž nezrostú a pak-li po desetkrát zholíš vždy budú rusé a čisté.¹⁷⁹⁾ — Vlasy pěkné a krásné umeyváním vodou vrbového květu (salix), a štětkau v ní omocnou česáním, a to za den dvakrát neb třikrát ji se česati neb hladiti, a od sebe tak samé dáti uschnouti.¹⁸⁰⁾ Nebo užívají toplových pupenuov mladistvých také mnoho ženy pro ozdobu

vlasuov, dělajice sobě z nich mast tímto zpuosobem: Nakladou již dotčených poupat do nového másla a nechají tak státi v sklepe vlhkém sedm dní. Potom vstaví na povlovný oheň, až se jen

Obr.'č. 72. Z rukop. univ. knih. pražské, sign. 13. C. 1.

Obr. č. 73. Z ruk. univ. knih. pražské, sign. 13. C. 1.

Obr. č. 74. Malba na skle v kapli sv. Kateřiny na Karlově Týně

máslo rozpustí, kteréž procedíce schovají k potřebě. Takové máslo netoliko světlé a jasné vlasy činí, ale také i zrost jim dávají.¹⁸¹⁾ Kdo chce kadeřavé vlasy mítí, ohol hlavu, a kořenem kopíčku královského často potíraj.¹⁸²⁾

Vlasy množí a utvrzuje lazaur (lapis lazuli) když jest pravý,

nepravý má moc chlupy anebo vlasy odjímati.¹⁸³⁾ Rovněž myší lajno v octě rozpuštěné vzrost vlasům dává.¹⁸⁴⁾ Vlasy rostou, promývá-li hlavu vodou z kořene modrého lilium.¹⁸⁵⁾ Tři cibulí lysá místa, porostou vlasy, věc jistá.¹⁸⁶⁾ Popel z pálených vořechnov s nedvědím sádlem smíšený, vlasuom zrost dává, ale bývají obyčejně šedivé. Aneb vezmi jader léskových coť se dá a rozetra směs s sádlem vepřovým a nedvědím, učiň mast, a pomazuj ní lysiny, aneb kde chceš, aby vlasy rostly.¹⁸⁷⁾ Kořen obojího lekna v louhu močený, dává dlouhý zrůst vlasům, což i pannám dobře známé jest: Pročež ji německy jměnují Haarwurtz. Vlas ženský do louhu daný, aby tím hlavy myl, shání lupy a dává zase zrůst vlasům. Proti oplchavosti: Vezmi tuto bylinu, ladanu, oleje mirtového, s vínem natírej sobě hlavu a vodou z byliny často umývej; brání oplchavosti a vlasům zrůst dává i lupy shání.¹⁸⁸⁾ Aby vlasy rostly: Layno psie suchu horčici v jedné míře zetřenú a octem rozpuštěné, pomaz hlavu a ruchou obíh hlavu a budou zase vlasy růsti.¹⁸⁹⁾

Lupy z hlavy odstraňovati jest nejlépe z assou foetidou (čertovo lejno), které má býti smíšeno s octem, vínem, a pepřem, tím mazati lupy i lepení vlasův.¹⁹⁰⁾ Šlemovatost řeckého sena vlasuom zrost dává, lupy shání a prašivou hlavu a příliš kysavou vyčišťuje pomazáním. Item, lauhem z kaviasu a z škrkavičného hrachu hlavu majti, aneb zvařiti manholt v vodě a tau vodau hlavu majti, lupy a hnidy shání.¹⁹¹⁾

Pršení vlasův a lupův opravuje manholt, vařený s mandlovým mlékem a vlasy navrácuje.¹⁹²⁾ Dr. z Klauzenburku radí dobrou vodu z Losyna na Moravě, když vlasy dolů padají.¹⁹³⁾ Podobně oplchavosti vlasů brání řeřicha, jejíž mizka s medem smíchána, kdež potřeba příkládána¹⁹⁴⁾ aneb potu též i lezení vlasům brání (olej z lesních olivek), lupy hlavní a prašivinu hojí a vyčišťuje, nedopouští šedin, kdožby sobě ním hlavu každý den pomazoval. Vodnatostí brotanovou hlavy pomazati, oplchavosti brání. Nebo: vezmi vína, v kterémž listí myrtové zvařeno, přičiň mirrhy a laudanum a tím pomazuj hlavy, toť vlasy zachová a jim doluov lézti nedopustí.¹⁹⁵⁾ Aby vlasy »nepršely«, kromě jinou pomoc dobře bylo mazati hlavu pijavicí na popel spálenou a s octem zetřenou; též radily knihy a lidové lékařství potírati hlavu vlaštovičím lejnem, beraní žluči.

Lysiny vlasův. Když se vlasy již odpršely, radí mistr Křišťan z Prachatic:¹⁹⁶⁾ vezmi popel z trusu kozího, t. j. bobky kozí. Smišej s olejem dřevěným a tím maž hlavu. Nebo: nejprve to místo voplchalé nebo lysinu zetři až do krve, potom vezmi včely i s plástem zmrlé a stlukaje, zetři to místo. Aby vlasy rostly, vezmi suchý trus holubí a učiň z něho luh a maž hlavu často a rozvolníť se vlasy a budú ruost.¹⁹⁷⁾ A jiný medicus bere lék pořízený z roztlučeného ořechu vlašského a smíšeného se

starým sádlem¹⁸⁸⁾ a opět jiný mudruje o léku ze zelených šišek.

Vlasy cizí. Nedopustil-li Bůh, by vlasy narostly, byl-li všecek rozum medikusů krátký a i ta moudrá matka příroda se svými

Obr. č. 75. Z rukop. knih. čes. nár. mus. „Liber viaticus“.

Obr. č. 76. Z rukop. univ. knih. pražské 17. A.34.

Obr. č. 77.
Z ruk. univ. knih. pražs.
Sign. 13. C. 1.

Obr. č. 78.
Ze žaltáře knih. řádu Křižovn.
v Praze.

bylinkami nic neposkytla a apotekář nevěděl si rady, — a vlasy býti musili, — vzala se paruka.

Že i falešné vlasy kučeravé na sebe mladí i starší šviháci sázeli, toť bez zvláštních důkazů pochopitelno. Nevyhynuly paruky od dob perských. Bůh je marně zapovídal židům, hrdinský Hannibal, mstítel nad Římany, nosil paruku, císař Caligula

a Nero také chtívali býti v parukách pěknějšími, křesťanští theologové — od Řehoře Nazianského a Tertuliana počínaje — hněvají se na cizí vlasy, jimiž se šviháčtí lidé strojivali na pochlebu svou. Kontinuitu paruk od dob starověkých až po XVII. století, v němž paruka stala se vítěznou modou, lze snadno stopovati a dokázati.¹⁹⁹⁾ Vlasy cizí brány byly dosti často, nedostávalo-li se přirozených a velela-li to tak moda, což bylo přechasté. Vlasy za tím účelem i mrtvým stříhány.²⁰⁰⁾

Pomáhaly si ženy uměle, když jim kštice prořídla. Opatřily si vlasy cizí a z nich upravovaly sobě vrkoče padělané. Prozrazuje to štitný výčítka, že je věc nehezka »cizie vlasy na se cpáti²⁰¹⁾ a že pyšná žena majíc vlasy krátké, »nafalsujeť je vacúnem dlouhým«, t. j. svítkem vlasů spletených.²⁰²⁾ Také Hus varuje ženu, která »vlasy sobě cizie strojí, neb jest jích pilna více, aby se jimi více lidu než Bohu líbila.²⁰³⁾ Z výroku mravokárců staročeských je patrné nade vši pochybu, že moda nosití vlasy cizí, uměle připojené ke kšticí, byla mezi ženami rozšířena z míry hojně. Nebyli by jí mravokárci souhlasně kárali. Lomnický několikrátě durdí se na ženy, že v jeho době »těchto let jest zkušení, že cizími vlasy mnohé ženy a panny nestydí se ozdobovati, od jiných i mrtvých vlasů sobě vypůjčovati a v nich pejchati.«²⁰⁴⁾ Jinde čteme: »vlasy cizí kradou, berou a ozdobují se touž měrou.« Dále vykládá o jisté paní na výstrahu, která dala mrtvé mladici její pěkné copy uřezati; kterýmiž když se okrášlila a pyšně na processí šla, v tom opice z jednoho domu na ni vyskočila a s hlavy její zavítí i ty vlasy strhla, takže ona oholená jako vrána oškubaná zůstala a hanbu velikou přede všemi lidmi z toho měla.²⁰⁵⁾ Ještě na počátku XVI. století styděl se mužové za pleše; i protož zhusta vstavovali si na hlavu nepravé »pačesy«, aby lysinu zakryli.²⁰⁶⁾ Erasmus takové muže tepe; podle nich posmívají se těm starcům, kteří si šediny barví, dí: »Lidé staří tak velmi mladě blázní, že z nich některý barví sobě šediny, jiný vlasy cizími kryje své lysiny.«²⁰⁷⁾ Později přestává stud, a tu a tam spíš najdeš na obrázku muže s lysinou. Plešatí asi mohli těšiti se slovy Synesia Cyrenejského na česko přeloženými (r. 1634) a často opakovanými, že při nerozumných živočiších jest vlasů nejvíce, největshlasnější mužové že jsou lysí, a hlava lysá že »chrám boží jest«, a lysina »dozralé ovoce rozumu.«²⁰⁸⁾

Pleše. Jestliže tedy v XV. věku, kdy modou bylo mítí dlouhé vlasy, leckdo kryl se falešnými, nesmíme zamlčeti, že v misále harrachovském z r. 1480 přec našli se poctiví rytíři, kteří podle svých kučeravých druhů nestyděl se — za pleše. Aspoň malíř je s nimi zobrazil.²⁰⁹⁾ Pleše (corona) mívali kněží od šestého věku počínajíc; v XIV. století měli pleše velmi veliké, tak že všechno téměř bylo holo. Ale víme zajisté, že sobě mnozí

nechávali pleše zarůstati, chtějíce vypadati po světsku. Všichni arcibiskupové až na prah XV. století byli nuceni světáckým kněžím pleše nařizovati. Ještě r. 1406 synoda pražská tak poroučí. Také kněží husitští (pod obojí), ba i kněží při vojště Žižkově mívali pleše. Proti tomu kněží táborští pleš zřejmě zavrhovali. Kněz s pleší byl jim nevěstka okrášlená. To byla starost lidí polovlasatých.

Barvení vlasů. Leč lidé obdaření kšticí přehojnou pýchali modou hnání mnoze spokojeni s vlasem nebyli a ho barvili. Nebyly ale mnohé paní naše s barvou vlasu svého spokojeny.²¹⁰⁾ Vlasy sobě barvily dámy i přes to, že šlo tu o zdraví. »Nemůžet vod, olejů ani flastrů se vymysleti, by ony nimi z vlasů nitek zlatých dělati se nepo-

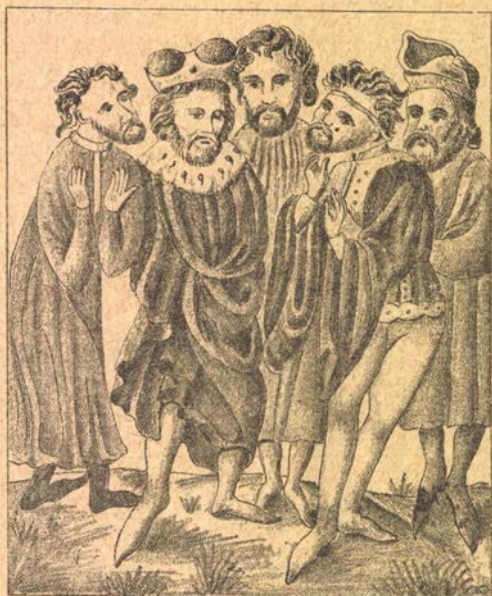
Obr. č. 79. Z rukop. univ. knih. pražské 17. A. 34.

kusily; z nichžto mnohé o hrdlo i zdraví se připravily. Nicméně tak jsou v tom opovážlivé, že, byť dnes cítily pro to barvení vlasů bolest hlavy, toho nepřestanou.« Kromě vody, olejů a flastrů také slunce bezděky sloužovalo našim paním k tomu, aby vlasy ozlatěly nebo staly se rusé, což bývalo barvou nejoblíbenější. Benátčankám na takové bělidlo slunečné dobře vhod bývaly italské rovné střechy domovité, kamž paničky hbitě ležávaly; kde bělily sobě vlasy nespokojené Češky za nebytí plochých střech, toho nevíme. Bezpochyby lezly do vikýřů. A u našich předků nalezlo barvení vlasů hojně uživatelů. Již záhy ve snářích z doby Karla IV. postihujeme přebarvování kštic. A zajímavě, že již tehdy takovýto snář vidí v obarveném vlase znaky lži, faleš a neupřímnosti.²¹¹⁾

A medikusové radí:

Šedivění vlasů zabraňuje a je posiluje olej z kostu²¹²⁾ podobně kdo myje hlavu šalvějí, nebo vodnatostí její potírá vlasův, ten dlouho nesešediví a hustot vlasův trvalivě zachovává.²¹³⁾

A kdož by olejem z hořčice žluté aneb červené vlasy mazal, nebudou mu šedivěti.²¹⁴⁾ Podobně voda z royovníku či včelníku (melissa) nedopustí člověku šedivěti, dvakrát za den po dvou letech pítá a k tomu jí vlasy namáčeje a od sebe nechati uschnuti.²¹⁵⁾ Barvení vlasů vůbec u našich předků nalézalo hojného užívání. A již v době Karla IV. snáše tyto práce připomínají. A zajímavě, že již tehdy²¹⁶⁾ přetvořují se a to tak, »které mají vlasy černé, chtějí míti vlasy rusé, které mají rovné, dělají sobě kučeravé.« Kdo chtěl míti vlasy krásné barvy, potíral je

Obr. č. 80. Ze zlaté bully; rukop. dřív. dvor. knih. ve Vídni.

všelijakými louhy. Receptů, jak to dělati, bylo za všechen čas dosti. Jeden z mnohých:

Vlasy černé kdož chceš míti, vezmi kulek gallesových (gallae = duběnky), tlustých, těžkých a neděravých. Zvař je v oleji a ten potom proced skrz šat a nech, ať na slunci vyschne. Potom takový prach vař u vodě dešťové, promývej sobě vlasy nebo vousy, a budou černé.²¹⁷⁾ Aneb: močiti jádra (šešelínek žaludových) v vodě aneb v octě a tím vlasy smáčeti, černé učiníš.²¹⁸⁾ Saft aneb mizka plané lebedy dělá černé vlasy, kdožby je tím často po lázni mazal aneb smáčel.²¹⁹⁾ »Vezmi kořen zlatohlávka zkrájej dobře a na večer vlož v lůh a ráno tiem mej hlavu, a budeš míti krásné vlasy. Nebo vezmi léskové

listie, pupence, než se otevřou, setří mezi rukama, spi (nasyp) v pytlík a vlož na noc v lůh a ráno mej tiem hlavu.« — Všeli-jaké mazy a oleje byly na to zbarviti červené vlasy v černé.²²⁰⁾

Barvy žluté neb ryšavé chceš-li, aby vlasy měly, rozetří listí ptačího zobu, moč je u vodě neb šťávě ze šupin nových vlaských ořešků a po zmytí hlavy smáčeš vlasy. Listí stromu přišpánového vařené s louhem, činí vlasy ryšavé.²²¹⁾ Item, hluché kopřivy kořen do louhu vložený, vlasy žluté činí.²²²⁾ Z květů diviznových strojí se i olej takto: vezmi toho květu skleničku plnou, zahrad' ji dobře, vystav na horké slunce, udělá se olej. Ten olej dobrý, vlasům dává pěknou barvu žlutou a dlouhý zrost, skrze česání hřebenem aneb štětkou.²²³⁾ Vlasy

Obr. č. 81. Z rukop. knih. nár. čes. musea „Liber viaticus“.

někdy počaly více prokvétati do běla, a těžce šly barviti na hnědo neb ruse, pak majitel raději volil důstojně sestárnouti a nalézáme rovněž i recepty na barvu vlasů bílou. Ženy je (listí zeměžluči menší) vaří s louhem k mytí hlavy: nebo divně po něm vlasy bělejí.²²⁴⁾

Líčení tváří, rtů, obočí a řas přišlo s proudem, kterým vnikala kultura západoevropská do zemí českých, jako nezbytný příměsek rozmanitých výstřelků, které za příznivých poměrů vypučely nejdříve u národů románských a odtud za-nášeny k Němcům, jich sousedům. Uhlazený mrav za vlády rytířských řádů přinášel zároveň tam, kde se ujímal, rozmanitost, přetvářku, ba titěrnost, před nimiž prostota starodávná ustupovala, mizela. Než nebyly jenom naše dámy tím provinilé, tvář svou líčily také přemnohé paní jiných národů, pokud jdou zprávy už v XIII. století v době romantického rytířství. Němkyně již v Nibelunkách šidily mazanými tváření (verniz =

firnis) muže. Nejdovednějšími umělkyněmi v této malbě byly prý z Vlašek Florentanky. Mazaly se smíšeninou kamence, floris crystalli, boracis praeparatů, destilovaného octa a vody z kraviho lejna.²²⁵⁾ Ze sídel panských vnikal dvorský mrav níže do okolí. Ženy staročeské seznámily se ze strojenými okrasami, o nichž neměly jejich pramáteře ani potuchy v dobách starších. Již ve stol. XIII. bylo z ciziny do Čech zaneseno umělé šlechtění a barvení tváří — líčení, a záhy zde zdomácnělo. Tvář svou české paní a panny líčivaly.²²⁶⁾ Je v tom hodný kus neupřímnosti ženské, spojené se snahou zalíbiti se. **Mravokárci záhy mrav tento tepou. Nalíčená žena** budí podezření, hříchem jest, by nalíčená žena šla na mši, líčidlo jest »vařnrokem ďáblovým«, krášlí sice obličej, ale duši škodí.²²⁶⁾

Uhledné tváře, byly nejen u dívek, ale i u paní věci ne málo pěstěnou. O tváři ulíčené mluví již rukopis hradecký ze XIII. stol.²²⁷⁾ a náš staročeský »Mastičkář« nabízí pannám masti »na líčka a brady.²²⁸⁾ Záhy doporučí se gařat (jantar), který dobrý jest na tváře v ten čas, kteréž paní děti mívají.^{228a)} Mrzká tvář spravována byla letkváří zvanou diacurcuma magna, a často ženy maží tváře své olejem vinštířovým a ten jim tváře čistí.²²⁹⁾ V XV. věku Hus²³⁰⁾ tepe naše ženy »ulíčené« a po něm silněji káže kněz Rokycana: »Ti všichni pejchají na těle, ježto nad to, co jim Bůh dal, krásy polepšují a opravují; ženy, ježto se líčí, ježto tváří natahují. Bude drchta stará, ana vytahuje čelo, vrásky, aby nebyly ve tváři.«²³¹⁾ Kultus tento ovšem se šíří a stoupá v rozkvětu do stol. XIV. a XV. Mravokárci mluví o mazadlech a barvičkách na tváři. Štítný připomíná: »Řkuť o líčidle, že jest to věc velmi stydká, s těmi se mazadly působiti; a k temu, kteráž působí se těmi líčidly, ztratit barvu přirození a buďť jako vařená, vytáhnúc barvu z lící přirozenú.« Šim. Valecius hartusí o dívkách našich, že »že mnohá se k tanci ufíluje, obliže, a přifermežuje.²³²⁾ Bilovský prozrazuje: »Hanácké děvečky ve svátek se syrovátkou myjí, aby se v hospodách pacholkům blýštily.« A kněz Fabricius káže: »Mnohá se často meje, jako hastrman ve vodě šplouchá, maže, líčí, fefluje a přece pro ni leda nějaký vobdankovaný voják přichází... Zda pán Bůh ženské utvořil, aby se jako nějaká opička nebo kočička stále lízaly, hladily, třely a šperkovaly? Snad si' myslí, že zrcadlo dlouhý nos učiní kratší, že širokou hubu učiní užší, že vrásky vyhladí, pihy vyčistí, zuby obílí... ?« Tváře z míry byly »přetvořovány.«²³³⁾ Kazatel pražský Jiří Netolický r. 1568 horlí, aby paní a panny místo fermeží líčily se raději ctnostmi. Štelcaru **Želetavskému** jest líčidlo »šlecht« ďáblův,²³⁴⁾ a Vodňanský r. 1605 naříká, kterak matky učí dcery své líčidlem a podobnými fermežemi barviti, šlechtiti a oči plevejsem natíráti.²³⁵⁾

A Havlík z Varvažova²³⁶⁾ hubuje: »Mělit by se jistě takové s těmi tvářemi zmazanými, uličenými, se stydět, že se jim lidé smějí, výborně rozumějící té jejich uličené kráse.« Neboť takováto »fermez na tvář nalepená nemůže z Hekuby udělati Helenu. Znal jsem jednu, že byla tak líčidlem zmazaná, až sobě od toho zápalu na hrdle skálela.« A přeje takovýmto ženám osud jich vlašských družek, které kdysi pozvány byly na nějakém panketě a hrálo se »na krále«. Co rozkáže a učiní král, že musí ostatní soustolovníci též učiniti. Králem stala se rozšafná matrona, která chutě, hbitě a důkladně se myla v teplé vodě,

Obr. č. 82. Z bibl: kutnohorské.

schválně k tomu účeli přinesené. A namazané krasotinky chtějí nechť musily činiti totéž. Prý »hanbou to krásné jejich mazadlo po tváři dolů teklo.« A jakž teprve Šimon Lomnický hartusil na ženy nalíčené, když byl oznámil, že »jsou neníčky lidé, kteří, mažíce tváře bledé, chtějí sobě udělati bílé a červené,« a proto se fermezují, a když jim na to vynadal, že jsou přepotvoření, přivedl na ně nejprv sv. Ambrože vytýkajícího takovým líčeným, že obraz boží snaží se přemalovati, pak přivedl na ně průpověď starých Čechů: »že tvář třikráte líčená, tváří boží nikda neuhlídá« a naposledy pohrozil hrozbou samého Pána Boha, že »všichni obličejové obrátí se v hrnce a že nikdy žádný kotel nebyl tak černý, jako budou tváře těch, kteří se líčí«²³⁷⁾ a ženské, které se malují »v starosti mrzuté, šeredné, žluté a škaredé bývají.« A vypravuje Havlík o mladici, která mívá tvář obílenou, vydynchovanou — a hrdlo jako mazanou botu, a když se nešetří a hlavou na stranu pohne, tu viděti to černé hrdlo od tváře rozdílné, jakoby hlava byla odňata Nydrlandce a přistrčena k hrdlu Mouřeninky²³⁸⁾ A neomaleně vtipem svým bičuje Guarinoni, že by muži a otcové laciněji a jináče mohli

ženy své a dcery bledšími učiniti.²³⁹⁾ Jen ženy českých bratří nelíčívaly sobě tváří: »U nás toho není!« s pýchou sebevědomou praví Blahoslav r. 1550.²⁴⁰⁾ A poslechněme náрек další: Dle Havlíka měli mužové o povaze malovaných žen totéž mínění, jako máme dnes: malba na tváři ukazuje povahu neupřímnou. Dít Havlík pravdivě: Ját ne mnoho co dobrého o takových ženách držím, anobrž pravím, že jak po tváři zličené barvy nosí, taková mají v svých srdcích mrzká myšlení, aniž může co dobrého a upřímného při nich nalezeno býti. Prostá láska nemiluje takového fermežování.²⁴¹⁾

Z čeho skládaly naše paní mazadla k barvení tváře, toho recepty zevrubné známe ze století následujícího, ale to víme dobře, kterak snažily se zaháněti nečistotu, uhřivost, trudovitost z tváře, pihy a »fleky«. Skoro všechna mazadla proti těmto poskvárnám sličné tváře byla z mastnot; buď ze sádla vepřového, húserového, kačerového, neb z mléka i sviňského, nebo z olejů. K těm mastnotám přičiniti bylo siru, někdy nevinné rostlinky — kopřivu, libček, kopr, cibuli. Některý recept radil jakožto dobře zkušený ke krvi býčí, jiný ke krvi hadí. Touto krví zvláště prý rty zčervenají jako rubín.²⁴²⁾

Ujasnění tváře. Kdo chce míti tvář barevnou, vezmi vejce a ztluc je s močem svým a tiem zmyješ svú tvář a budeš míti velmi barevnú a jasnú.²⁴³⁾ Chcešli mieti dobrú barvu na tváři, kamandrian vaříš v silném víně a to pi a myj se tiem.²⁴⁴⁾ Anebo: vezmi myši trus a moč jej u víně bílém, rozdělej, až bude jako k íše řidká a tím maž tvář za tři dni a budeš míti jasnou tvář.²⁴⁵⁾ Bob, který se na zahradách a polí seje má moc stírající, trpkost s ce v kůře své má, a odtud má moc tvář nebo tělo čistiti a s íratí pihy, fleky i jiné šeredství a barvu pěknú uvoditi.²⁴⁶⁾ Fedrníkovou vodou umývati tvář a ruce a tak sama od sebe čáti uschnouti a tak činiti ráno a večer po několik dní, budou čisté a pěkné. Tvář pobledavou a životní barvy činí voda z polní routy, bílou, čistou, pěknou a jasnou činí umeývati vodou líbečkovou.²⁴⁷⁾ Voda březová stírá fleky, a krásnou tvář činí. Máli se také voda proti loštické tváři velmi užitečná tímto způsobem: Vezmi vody vypálené z koňského šfovíku, melounové, každé dva žejdlíky, vajec laštovičích deset, sanýtru jeden lot, vinštíře čtyři loty, zetří, což má býti zetřino, směs spolu, a daj do alembíku, a pal z toho vodu. Tou vodou ráno umývaj sobě tvář a na noc pomazuj olejem vinštířovým a mandlovým spolu. Voda z mízky limounové in balneo Mariae v skleněných kolbách pálená, mimo to, že tvář jasnou činí, stírá také doluov všechny poškvorny a povlaky na tváři, lišeje též a uhry. Proti uhřivé tváři, zsinalé červenosti a svrablivosti toto lékařství jest dobré: Vezmi vodnatosti měsíčkové a jitrocélové, oleje ruzového, jeleního loje a kozelčího, dragakantu, gummi ara-

bikum, bolum armenum, škrobu, zetři to spolu a udělej mast, a maž sobě ní tvář.²⁴⁸⁾

Znamenité mazadlo aneb lícidlo pro škaredý fraucimor (nebo krásný od přirození toho nepotřebuje) uděláš takto: Vezmi melounů, limounů, kořene aronového, posedového, jed-

Obr. č. 83. Socha Václava IV. na věži Mostecké v Praze.

noho jako druhého, zkrájej všecko spolu na kusy, dej do skleně holby, nalej na to kozího mléka, až by všecko přikrylo, distiluj in Balneo Mariae a vypal z toho vodu. Tou pálenou vodou mohou paní i panny tvář sobě mejti a bude pěkná. — Aneb: Vezmi bílých fazeolův, střidy od bílého chleba aneb žemličky, každého jednu libru, jednu dlouhou mladistvou tykvici, zkrájej ji, a vlož ty kusy všecky do kozího mléka a nech ať se v něm

močí přes noc. Potom vezmi melounových jader deset lotův, jader břeškvových vyloupaných šest lotů, jader borových přespolních (*Pistacia*) půl libry. Zetři to, aneb ztluc každé zvlášť v kamenném moždíři palicí dřevěnou. K tomu všemu přidej jedno holoubě domácí, ssekej je spolu i s peřím na drobné kousky, zavrha toliko střeva od něho. Smíchej v hromadu všecky svrchu jmenované kusy, dej do sklenné holby aneb alembiku a distiluj v kotle plném horké vody, per balneum Marie. Tu pálenou vodu schovej, kteroužto kdožby tvář, ruce i všecko tělo umýval, bude je míti velmi bílé, mladistvé a jako axamit měkké.²⁵⁰⁾

Svráskatou tvář zlepšiti a hladkou kůži obličej docíliti, radí jiný pramen: Vezmi železný, nový rendlík aneb pánvici, vstav do ohně, až se rozpálí, potom nabeř plná ústa vína, a vyprskni je všecko najednou na tu ohnivou nádobu a majic hlavu šatem obalenou, dým ten aneb páru z toho rendlíka pod tvář zapouštěj. Potom zase ten rendlík aneb pánvici rozpál a uvrhni na ní kousek dobré myrrhy, pod šatem dým ten kouřem na tvář pouštěj, šatem tím tvář sobě až do úst obvaž a na to jdi spát. Když tak měsíc to dvakrát uděláš, netřebať se bude obávati, aby se tvář měla zdrsnatiti a svráštiti.²⁵¹⁾ Ženy strojí sobě také z bukvice líčidlo tímto způsobem: Berou kvítí této byliny a kořen líčidla, to obé močí v víně a vodu vypalují. Potom tou vodou ráno se umývají a tak mívají tvář laskavou. Jestliže by pak něco vody limaunové k tomu přidal, velmi čistě všecky vrásky a zběhlíny vyšlechtí a vyhladí, že by pak mnoho pomněla, bude se zdáti mladá.²⁵¹⁾ Voda pálená z těchto šíšek borovičných borových, vyhlazuje zvraskalou tvář, aby lněné šátky v ní smáčeje, často přikládál podobně i kořen ztlučeny a pomazaný poněkud vrásky shání a kůži vyhlazuje.²⁵²⁾ Olej z myrrhy vyhlazuje šrámy a svraskalou tvář, aby se jím často pomazoval. — Ladánium ve víně uvařené a na šrámy pomazané, zase je vyrovnává. — Z břechfanových zrn a granátových jablek, kůry s růžovým olejem vaří se a strojí olej, kterýž dobrý jest šrámy ran a vředů vykořeniti a zase k přirozené prvnější barvě je přivésti. — Štáva bílého zvonečku a zelina bílé hořčice smísená, aby jen šrámů pomazoval, kůži jednu s druhou srovnává.²⁵³⁾

Kůži měkkou činí, kdož se vodou z bobového květu omývá.²⁵⁴⁾

Kdo jest barvy bledé, ta bledost pomíne a pěkná červená se barva navrátí, když vodu bukvice brunátné jest pít po tři aneb čtyři téhodny, každý den ráno a večer po každé tři loty.²⁵⁵⁾

Šeredná červenost tváře, jež morphea rubra slove, která z krve bývá a muož býti uléčena skrze puštění krve a jiné věci, ješto čistie krev, jakožto syrop z zemižluče, z tuku borá-

kového. Tento sirup z zemižlučí spomáhať chrastavým z porušené krve, nebo čistí krev.²⁵⁶⁾ Proti šeredné červenosti tváře, kteráž by byla jako málomocná, dobrá jest voda z krtičníku většího (scrophularia), aby sobě jí tvář umýval. Proti bílé ne-

Obr. č. 84.
Z bible kutnohorské.

Obr. č. 85.
Zrcadlo spasení fol. 177.

Obr. č. 86. Zrcadlo spasení fol. 92. Obr. č. 87. Zrcadlo spasení fol. 107.

čistotě kuože, jež slove morphea alba jest leknínová voda dobrá či ze stulíku (nymphæa). Ale v pravdě jesti lepší proti červené nečistotě kuože, kteráž slove morphea rubra.²⁵⁷⁾ Vezmi masti té z apatěky ježto slove unguentum citrinum, rozpustiti ji s kapouním sádlem, smísiti s boraxem a tím tvář mazati, bude piekna, biela. Leč zavádí se někdy pro krásu ženy k úhoně, nebot

plejvajsem (bělobou olovnatou) ženy léčí se, tvář mažúc pro pěknot. Z toho potom bolest zubuov, vypadávání jich, počernalostí i smradem z úst palání.²⁵⁸⁾

Kořen lilium domácího čistí, pihy stírá, tvář okrašluje a vrásky odjímá a to ztlúci s jelením lojem a s kafrem. Tím mazati tvář. Červenosti to také uhřívě stírá.²⁵⁹⁾ Melauni také mají moc vyčistující, když nečistau kůži jimi třeš, tedy jí vyčistí, a tak stírají pihy z opálení od slunce i jiné na tváři fleky, když v kůži hluboce nevězejí.²⁶⁰⁾

Fleky a pihy na tváři a zlitiny čistí layno ještěřčino. Aneb zvař prve u vodnatosti celidony a skočce, vápno nehašené, dětinské vody k nim přileje, až by zhustlo se, toho vezmi šest lotův, auripigmentu dva loty prachu, vsyp do toho vápna, a vtěliti spolu míseje dobře, aby husté dobře bylo, nadělej trocíškův z něho a usuš. K potřebě rozetři jeden a prach syp. Divného a prospěšného jest dělání, velmi lišeje, fleky hrubé čistí a ruší. Když po porodu ženám fleky na tváři zuostávají, kafru dvě čtvrtce, sanytru tři zetřítí s medem. Po třech dnech tvář tím mazati. Také syrovátka užitečná jest poskvěrnám kuože, svrabu a osutinám, prašivínám suchým, lyšejovitým, flekovitým, zlitinám z horka zpřipáleno a slano vlhkostí pošlým. Proti všelijakým flekům a nečistotám na těle jest dobrá voda z koňského kopyta (tussilago), když jí omývá a tak samému od sebe uschnouti dá. Proti flekům mezi vočima dobrá jest voda žluté fioly (cheiri) a činí tvář bílou a jasnou.²⁶¹⁾ Na fleky a pihy časté omejvání vodou z dnavé byliny či bukvíce bílé neboli kropáčku, též činí kuoži jasnou.²⁶²⁾

Na pihavou tvář: Vezmi hlemýždě s jeho skořepkou a skořepku žabí a alun (kamenec) a akštýn a ztluc ty věci v hromadu a vlož v nový třep a spal dobře a ten prach směsej s luhem z révy vinné a tím tvář myj ráno a večer. Vař hrách škrkavičný v dešťové vodě až se zpuká a zhustne, náramně tvář vyčisťuje a stírá všechny fleky. K témuž silnější jest toto: Vezmi mouky tohoto hráchu, směs s koží žlučí a s vodnatostí limau-novou, přidada maličko kamence, a tím tváři na noc potíraj. Kdož by koření koziho cecka ztloukl a s medem smísil, přidal také nětco sanýtru a koláčkuov malých nadělal, všechny fleky na těle doluov stírá. Vodnatost paličkového koření bílé fleky vykořeňuje. A proti nim tato mast jest výborná: Vezmi vodnatosti paličkové, pryskyřníku, ocounu, kamence spáleného, s octem a starým sádlem, učin mast, a tím se maž. Proti flekuom, lišejům a osutí, kořením černým či sv. Ducha s octem potírati výborné jest. Ítem, prach z kosatce s elleborem bílým, to jest s kejhavkou a s dvěma díly medu rozdělaný, pihy a jiné fleky na tváři i od slunce obhořením, kdožby tím sobě tvář potíral, čistí a stírá. Podobně prach z kořene tykvíce plané, s me-

dem smíšený. Galbánem, potíráním pihy stírá, ale musíš je prvé octem a vínem sobě potříti, a potom teprv galbánem.²⁶³⁾ Skořice na prach stlučená a s medem smíchaná, pomazováním pihy a jiné poškrvny na tváři stírá a zahání. Ječná mouka s medem a octem smíšená pihy na tváři shání. Řetkev s medem ztlučená a přiložená shání a zapuzuje všechny pihy a fleky na tváři.²⁶⁴⁾

Obr. č. 88. Kopie votivního obrazu ze zámku švihovského
nyní v kostele chuděnickém.

Líšeje a chrásty v obličejí, často bývají i na hrdle. Lék takový jest: na počátku ten nemocný pomazuj místa svými slinami postními. A k témuž buď třeno místo kořenem štěvika koňského a solí v lázni nebo kromě lázně; také octem a mýdlem buď třeno. A k témuž sítě hořčice vlož do octa, až i změkne, a to ztluč s máslem česenu, a tiem maž místo; a jest-liť hrubý líšej, přikládej to ztlučený na místo a dobře' uvaž. K témuž spomáhá masť z litargyru, olibami, octa, tuku, posedu nebo tykvý

lesné; všecko to dobře smíšej. A k témuž vezmi kořen štěvílka koňského, ztlučíš a scel dobře s máslem a solí, a přilij málo octa litého (silného) a nech tak za tři dni, a potom zvař to všecko u slabého ohně a potom zced' a ku potřebě zachovaj; ta mast ve třech dnech uzdraví.²⁶⁵⁾ Mízka, která ze syrových zapálených ratolestí dřínkového stromu ven přístí, puštěna na rozpálené železo kapáním, působí, aby zezravělo, kteráž to zezravost vystrouhaná užitečna jest lyšejům, aby je pomazoval. Pryskyřice neb gummi z mandlového stromu s octem rozdělaná, lyšeje a k tomu podobné neřesti hojí. Divné a rychle zkušéné, kterýmž všelicy zlí, prašiví a hrozní lyšejové na všem těle, kdežkoli jsau, v brzkých dnech vykořeniti se mohou a v tom velice předčí před vinštířovým olejem, kteréhož to také proti tomu užívají, jakž jsem často sám y viděl y toho skusil: vezmi lněný, suchý šátek, vstrč jej na špic nože, a zapal nad měděnau medenicý, a když tak bude hořeti, znenáhla spust na spodek medenice, a když plamen všecken šátek přejde, že již spálený na medenicy leží: Zdvihni jej zase nožem vzhůru, a najdeš pod ním, co jest na spodku medenice, jakausy mastnau vlhkost oleji nápodobnau: tím olejem pomaž lyšeje, z počátku kauše, ale nedlauho. To za několik dnův pořád tak dělej, každého dne jednau. Neb kdyžkoliv chceš, můžeš to nově na medenicy takový olej sobě udělati. Od toho oleje ti lyšejové do cela zažlutnau, uschnau a v krátkých dnech spadnou.²⁶⁶⁾ — Jiný rozum: Krev hadová je mnoho ušlechtilější než balsám a to jest častokrát od tajných mistrů shledáno neb kterýžkoli člověk tvář svú ji pomaže, jako sluší, ten bude míti tvář čistú a ušlechtilú bez nedostatku až do smrti.²⁶⁷⁾ — Nebo vezmi krev z bílé slepice, pomaž tvář a nechej oschnouti. Oplachuj to zas a to odejme všechny fleky z tváře.²⁶⁸⁾ Která paní nebo panna má žluté fleky na tváři, ta učin takto: Vezmi bielú hořčici a zetři ji dobře a prosej zkrze sítko. Vezmi bielek od vajce a medu a ztluc to vše v hromadu a maž se na noc tiem a zítra umyj to doluov řiečnú vodú. Kto má piehavú tvář, ten vař múku ovesnú a múku z bobú, u zvař u vodě a maž tiem tvář sobě. Někteří dadie skořici mělně ztlúci a smiešejíce s litým octem, kladú na tvář.²⁶⁹⁾

Proti flekům na životě, kteříž od nepřírozené horkosti přicházejí, dobrá jest voda černohlávková (prunella), často se jí potírati a samému od sebe dáti uschnouti.²⁷⁰⁾ Mauka hrachu škrkavičného sama i také s medem smíšená, potíráním všelijaké fleky na těle shání jakož i kořen posedový ztlučný s múkou vlčího hrachu a s řeckým senem potíráním tělo po svrchu čistí, stírá fleky, poškvrný černé i šrámy shlazuje.²⁷¹⁾ Někdy dávali jen vodu šťovíkovou, když se jí omývá nebo šat v ní močený přikládá.²⁷²⁾ — Aneb vezmi mízky z koňského šťovíku, směs

s tímto gummi (břeskvoým) a potři míst, zdráv budeš. Také chléb v láku novém močený zastaralé lišeje uzdravuje, aneb směs roulu s kamencem a s medem a tím potíraj.²⁷³⁾

Obr. č. 89. Zrcadlo spasení.

Obr. č. 90. Z bohdanecké monstrance.

Obr. č. 91. Z kancionálu mladoboleslavského.

Kto chce uhrův nemieti, vezmi babky, zozžij je velmi dobře, zmaziž sobě tiem tvář. ležiž v teple, neb v lázni, zavieže tu rúchu, ležiž tak, až se upotiš a tak uhři zminú.²⁷⁴⁾ Také kdož libštěk u wienie warzy a s wapenym luhem smiesy, wsieczku czerwenost z obliczege wytahne a trudowatu twarz vezisti ktoz se gym czasto myge.²⁷⁵⁾ Jinde praví staročeský rozum: Dáti

zabití kozlátka, které jest v stáří tři dnů, a tou horkou krví namaž celou tvář, nech tak přes noc, ráno se umej a minou uhry s tváří. Toť jest zkušené na jedné slečně Kolovratce, která hrozné uhry měla; potom jich vic neměla.²⁷⁶⁾ Kdo trudovatou tvář by měl, ten vodou jahodovou ji umejvati, pomine, zkušen jest zkrze Jakuba hrabě z Lichtenberku. Kdo spadanou neb trudovatou ráno a večer omejvati vodou z bzového květu (Sambucus); podobně působí voda z reví.²⁷⁷⁾ Proti trudovatosti obličej popisuje Quirik větší pilulky z foetidy dle arabského lékaře Mesue.²⁷⁸⁾ Jindy praví se, že popel česnekový smíšený s strdí jest dobrý.²⁷⁹⁾

Obr. č. 92. Život sv. Františka.

O neštovicích na tváři vysutých. Vezmi sádlo vepřové staré a terebentinu, a rozdělaj s tukem koňského števíka, a přilož rtutu umrtvěného slinami. A k tomuž spomáhá mazání mýdla vlaského, a přičiň bielú masť: masticis, litargyru, volova spáleného, cerusae, a ty všecky věci zetři a učin takto: málo octa viného pokropiž na ten prach v moždíři a všecko směš spolu, a potom přilí oleje dřevěného brzo, a brzo octa, ústavně klekce kopistkou, až se dobře smiešejí. Znamení dobrého uvaření jestiř, když dobře se spolu drží a jednostajně plove.²⁸⁰⁾ Jindy čteme obklady s vodou plané štetky (dipsacum). Ty dobré jsou i na horké vředy, jež erisipela slovou a flegma, k nežitom a vředom k kterýmž vlhkosti tekou. Horké neštovice, pryskeyře a vředy na hlavě chladí voda z tykve, voda rozchodníková, z psího vína.²⁸¹⁾ Aneb: Vezma prachu bobkového a medu, smísiti spolu, a tím v lázni se potíratí. Místo medu muože se dáti žluči, budeť silnější. Nebo: Víno z jahod, aby ním sobě tvář umýval: Protož loštické tváři dobře se hodí.²⁸²⁾ Proti horkým vředům šat na-

močený ve vodě z jitrocelu širokého často přikládati; nečistí vředové dobře se vyčistují vymýváním ráno a večer vodou z kořene mokrého lilium. Toutéž třikráte denně vymývají se suché prašiviny, chrásty, fleky a nečistá kůže. Horké vředy, kteréž slovou dobré neštovice i jiné červené fleky, uhašuje vodnatost či mizka jitrocelová a locyková, ztlučené s bílkem vaječným a růžovým olejem, může je také smísiti s řeckým vínem aneb s medem aneb chlebovou kaší. Podobně voda ze zeliny i se nene koliandru vředy a nežity propouští. Dobrá jest voda z polní routy proti všelijakému svrabu, prašivostem a chrástám na těle, ty vysušuje a hojí, zvláště pak kdyby se vzalo nemnoho

Obr. č. 93. Z ornátu měst. musea vysokomýtského.

na těle, ty vysušuje a hojí, zvláště pak kdyby se vzalo nemnoho dryaku a vypilo s tou vodou truňk dobrý, vypotí se z člověka mnoho zlých, jedovatých vlhkostí, kteréž v sobě má. A nemá se také slékati ani umeyvati, leč se dobře vypotí. Nebt zahání všecky strupy a prašiviny z života, jestliže se jí kdo třítí neb meyti bude. Kozlíkového kořene a zeliny voda dobrá jest píti čtyři loty proti vředům a votokům, kteříž velmi bolí. Podobně voda z kopru zahradního, trojníku (jacea), přítržného koření (veronica).²⁸³⁾ Podobně: Semeno locyky zahradní a lesní stlučené s octem, kásterská chvojka s medem smíšená, mandly (hořké) zetřené a s medem smíšené, lep (z jmelí) s bílým kadidlem, prach z kořene rutky polní. Někdy přikládají kopřivy. Prach z kořene i z listí čípkové byliny, rozetřené listí pastnáku s medem neb mízku z růží s medem.²⁸⁴⁾

Proti svrabu a prašivosti popisuje Quirik pilulky z t. zv. fumoterrae dle předpisu slavného arabského lékaře Avicenny. Hadi, zvláště samec, s obú koncuov na čtyři prsty uťatý, ve

víně močený a potom stlučený s anyzem a myrhou a s fíky, z něho pokrutek nadělati a vysušiti. Prach udielati a s dřívkem smíseti. To dávati u víně pítí při svítání nemocným zlých vlhkostí, rozličného a mrzského osutíe,²⁸⁶⁾ aneb ráno a večer omeývati vodou kaviašovou (scabiosa).²⁸⁷⁾ Také Aloe vešky moří, kteréž svrab mezi prsty a na dlani dělají, takto přistrojené: Vezmi octa, zvař v něm koňský štovík a přidaj k tomu aloe a tím sobě potíraj. Muožeš také maličko soli k tomu přiložiti. Jindy: Vezmi mouky z řeckého sena a čtvrtý díl semena řeřichového zetřeného, směs s octem a tím pomazuj. Též listí z vličího lýka s octem a s medem smísiti, anebo v samém octě, a tím potírají.²⁸⁸⁾ Proti všechněm neřestem na kůži bude užitečná voda hranická z Moravy, jako proti svrabu, vředům odporným a prašivosti hlavy. Nebo stírají bude nečistotu a zrůstu masa v hlubokých vředích napomáhati bude a mocí svů vysušující synně zžírati bude vlhkosti, z kterých vředové pocházejí. Kteríž mají tvář trudovatou a jako nějakých bradavic neb neštovic plnou, ti ať tvář často tou vodou umývají. Když se ve vodě wirovanské na Moravě kdo dvakrát neb třikrát zmyl, tu prašivost suchá na kůži jako šupky nějaké dolů se loupila, podobně voda bochořská, zvláště tam, kde hnojnata a lepká nečistota ven se prejšti. A zdaleka chodiu k vodě petrovské u Strážnice, sídla to pánů z Žirotínů, lidé, lečící se z vyrážek, podobně kyselý pramen sucholazský. Proti prašivosti mrzuté téměř jeden rytíř usvadlý, když se ve vodě jezera čejčského na Hoďonínsku za deset dní myl, se zhojil a kůže hladké a celé dosáhl. Voda losynská na Moravě vředy neb hlízy k sežrání přivodí. Všechněm nežitům nebo poškrvnám na kůži spomáhá, jako prašivosti, flekům, nebo žábě, lupům neb lišeějům bílým, neštovicem zlým a jizlivým, malomocenství, kterémuž Řekové Elephantiasis říkají, svrabu, vředům lupovatým a nehojitedlným, kteří častokrát zahcřice se zase se zjitří, též i těm, kteří od slaných vlhkostí pocházejíce někdy se zahojují.²⁸⁹⁾

Vředy krotiti, k sebrání věsti, aneb rozháněti. Rmen vařený s vodau a bílými otrubami, příčině k tomu svinského sádla, aby z toho flastr byl: ten flastr na lidské vředy aneb otoky přiložený, měkčí a krotí bolesti, a tálów ven vytahuje.²⁹⁰⁾ Sv. Kunygundy traňk s polní rutkou vařený a pítý čistí krev zákožní, odjímá svraby a prašivost. Saft z listí, s octem a solí smíchaný, aby se jim po lázni mazal aneb třel, uzdravuje svrab a prašivinu. Kořen syrový s octem ztlučený a natřený uzdravuje všeliké osutiny, prašiviny, strupy a nečistotu těla. Týž kořen vařený, kdožby se nad ním pařil, dobrý jest proti svrabu.²⁹¹⁾

Jízvy, šrámy a staré rány, mízka horčice bílé, smíšená

s žlučí volovou a pomazaná, vyšlechťuje je a jednostajnost barvy s jinou kůže činí.²⁹²⁾

Komu kůže zedřena jest, ten ať se ve vlažné vodě ve dne y v noci často myje, pětkrát, šestkrát neb častěji, však ať tam nedlouho se mešká, potom také do studené vody ať sedne a to ať činí po dva nebo tři dni, tehdy kůže, když ta horkost uhasne, hned zase sama od sebe k celosti přivedera bude.²⁹³⁾

Obr. č. 94. Freska z kutnohorského chrámu Panny Barbory.

Bradavice rušiti zná staročeský receptář takto: Vezmi krávé moč, umývaj teplým často a bradavice sprchnú doluov a žádna nezuostane. Proti bradavici na tváři vezmi vína páleného, mej tím vínem často tváře. Vezmi octa i soli, triž tím až do krve, ihned nebude růsti, skúšeno.²⁹⁴⁾ Assa dulcis má moc rozplývati, přitahovati a leptati, bradavic sráží a tvrdosti měkčí,²⁹⁵⁾ podobně působila masť apostolicon z terpentýnu, vosku a prystkyřic.²⁹⁶⁾ Jistotně věz, že ve čtyřech dnech zažene bradavice ač jestli žeby příliš zastaralé nebylv, čistou šatku ve vodě z modré fioly omočiti a na to přikládati ráno

a večer a uschlo-li by opět též činiti. Dobré potírati vodou z plané stětky (dipsacum). Aneb proti bradavicým na rukách i nohách přimísejíc do vody ržedkevného listí drobet soli a v ní namáčetí neb pařiti dva nebo tři dni každéy den dvě hodiny; jednou před polednem a podruhé po polední, opadnou a zhojí se.²⁹⁷⁾ A veršuje moudrost salernská o vrbě: Máť i kůra moci více, shání štíra, bradavice. Když jest v octě uvařena, na to místo přiložena. A s octem a smolou smíšené kadidlo, samým pomazáním shání.²⁹⁸⁾ Ryzmpach v lidové Apatéce přesvědčivě povídá: K zahnání bradavic jich jištější a lepší věci nevím, než aby rozpálenau metličkau ráno i u večer se jich dotýkal, tak vlhkost, z kteréž roste i bradavice do gruntu vyschne, a brzo vypadne. Tím způsobem více než-li sto bradavic při jedné osobě jsem sehnal. Mohau se y pavaučiny okolo dřívka obtočiti a zapáliti, a tím bradavice připalovati.²⁹⁹⁾ Také bradavice, kteréž počínají růsti, kadidlo s octem a smolou pomazání smývá. Listí fíkové vařené se sanytrem a ječnou moukou shání bradavice. Mořská cibule upečená a přiložená vysuté bradavice zahání. Bradavice častěji pomazané šťávou listí celidonie větší uschnou a upadají. Semeno z bazaliky na prach spálené a na bradavice (kdežkoli na těle jsou) posypané, s kořene je ven vyvrací, že žádná více na tom místě vyrostati nemůže. Ale takové bradavice musíš prvé nožičkem drobet podřezati.³⁰⁰⁾ I Winter připomíná šlehání rozpálenou metličkou.³⁰¹⁾ Item: Wezmi layno psie a zemie na kteréž močí a směs v hromadu a zvaž ve vlastních slinách a učiní flastr.³⁰²⁾

Nedobré chloupky a vlasy odstraniti. »Kdožby chtiel vlasy na kterémkoli miestie sweho tiela zatratiti a také vyplniti korzenie wlasuow, ten wczin sobie toto lekarzstwie czasto zkussene. Wezmi nehassene wapno a wysuss ge vohnie przez nocz a pak wezmi auripigment oleg drzewieny a malo wody a smiss to spolu. A chcessli zwiedieti gestli dobrze wczin tam pero wtu smiessicz y opalilit se w tom pero tehdyt gest dobrze. Paklt neoplcha tehdy warz azt y dobrze bude. A kdyz chcess wcziniti pohrzege miesta toho wlasiteho a wezme toho lekarzstwie pomazig poplti a kdyz bude swietiti tehdy smy doluow y s vlasy. Aneb zahrzege to miesto kostnate wytrhay vlasy z korzen a yhned pomaz krwi žabky zelene iako na drzewi bywa neb netopyrzowu (krví). Aneb wezmi popel zkosztiala z kapustoweho s octem sylnym a myg to miesto wyrwaneho miesta. Aneb wezmi mleko od psiczky, gessto sstiencze chowa a pomaz miesta toho wyrwaneho a nezrostu wicz vlasy na niem. Anebo tuto masti pomaz miesta wyrwaneho. Wezmi wageczka mrawenczowa a ztlucz s olegem drzewienym. Take niekterzy chtie tomu ze kdyzby powytrhanie to miesto bylo mazano sadlem hadowym ze neda ruosti giny wlasom.³⁰³⁾

Aneb mleko z listí vytlačiti, s olejem smísiti a na slunci vlasuov potírati, shání je a činí, že ryšavé a drobné ruosti budou. Pakli často těch míst potírati budeš, všechny vlasy vymoříš i kořen jich, tak, že místo všecko lysé bude.³⁰⁴⁾ Aneb chceš-li vlasů kdežkoli pozbyti, vezmi malé myšky, spal je na prach a z toho prachu aneb popela a z vinného octa udělej louch, pomazuj tím místa prve oholeného a takť vlasové aneb docela nepórostou aneb skromě a nespěšně.³⁰⁵⁾ Auripigment s olejem blenovým neb jak vodnatosti blenovou smíšený vlasy každého místa smítá, tak že zase nikdy nezrostou, a aby vlasy z tváře

Obr. č. 95. Obr. č. 96.
Z Falkeovy publikace. Z Falkeovy publikace.

sehnal a pieknu a bielu tvář měl: Řecké pryskyřice (= kolo-
phonia) vezmi šest lotův, mastix dva loty, amoniaku čistého
jednu čtvrtci, auripigmentum půl čtvrtce, vosku přičiň, roz-
pusť amoniak u víně i vlij a s voskem směs, odstavě pro-
chlad, míseje, naposledy vespi prachy a směs, do vody vlij a
mezi prsty stlačuj, a když by měl potřebovati, ohřieti, aby
změkčelo a teplé na tvář vložití a po dvě hodiny nechati, potom
i s vlasy odejmeš. A to za dvě léte muož se chovati.³⁰⁶⁾ Anebo:
Prach z lupin aneb z kuorky bobové, šťávou bohlavovou
smíšený a na ta místa přiložený, kdež jsi vlasy vytrhal, nedo-
pouští na témž místě jim znovu ruosti: Pakli vyrostou, budou
tak tenké a mdlé, že vyškubávajice je po druhé aneb po třetí

a příložíce jako prvé, potom nikdá víc neporostou. Jindy čteme. Chcešli pak aťby vlasy nikdá nerostly: Vezmi vodnatost břechanovou a blénovou, směs s krví netopýrovou a po vytrhání vlasuov toho místa pomazuj.³⁰⁷⁾

Nálepky v obličejí, to jest černé hvězdičky, obloučky, půlměsíce, křížky, mušky, broučky, květy, listy a jiné podobné drobnůstky lepití, dostalo se k nám s modou francouzskou.³⁰⁸⁾ Někteří dokazují, že přizdobování toto pochodí ze starého Egypta.³⁰⁹⁾ Jako černé »mouches«, »Schönpflaster«, nalepovány do tváře bíle naličené jako ozdoba, neb zakrývány jímí jízvy, neštovičky a vřidky. V přehýřelé koketerii francouzských krasavic dob Ludvíků překypěl pohár rozmaru v užívání mušek až ve fantastickou symboliku. Tvarem a polohou mušky vyznačovala dáma svoji náladu a náklonnost. Měla-li ozdobu uprostřed čela »la majestueuse«, činila nároky na poklony a lichotky. Ozdůbku ve tváři, kde při smíchu důlek se tvoří, dáma »l'enjouée« byla v dobré náladě a páni mohli baviti krasavici bezstarostně, vesele. Nálepka uprostřed tváře slula »la galante«, v koutku úst »la baiseuse«, nad nosíkem »l'effrontée«, nad retem »la coquette«, a p. Právě tak, jako později květomluvou neb známkomluvou, tak zde vyznačovala rozmařilá Pařížanka touto »flastromluvou«, čeho žádá a jak se s ní má jednat.³¹⁰⁾ A jak ve Francii »mouches«, tak anglickým krasavicím seděly na tvářích »pathches«³¹¹⁾ a u Polaček »muzski«. U nás ujala se tato ořizdoba později. A i zde našla dosti kazatelů-mravokárců, jak čteme u Veselého, kde »nádhernost ženská na bílé tváře černé flíčky sobě lepí, aby krásnější byly.«³¹²⁾

Červené pysky staročeské panny a paní docilovaly dle lékařova návodu: kterýž člověk pysky sobě zmaže krví hadovů, červené budú jako rubin za dlůhý čas. I na tváři i na ruce i na všem životě zčistí, což je nelepého a nečistého.³¹³⁾ Někdy radí se krev býčí.³¹⁴⁾

Rozpadlost rtů, úst a dásní hojí tragacanthum, když se vaří ve vodě ječmenné. Komu se rty neb pysky spadají, dobré jest vodou swalnikovou aneb kostivalovou by umeyval. Aneb semenom bazalíkové přes noc u vodě růžové močené zahušfuje a lepkou ji činí, jako kdulová jádra, a tak hojí zpukané pysky i jazyk, skrze pomazování pérkem.

O vyčištění zubův zapuštěných, vezmi marrubium bílé a os sepiæ a sal gemmae, kadidlo s mastixem, ztluč to všecko v prach a vlož do pytlíka úzkého na prst a tři tiem zuby; toť bílí zuby a jich posilňuje. K témuž spomáhá prach z pumexa, sal gemmae, soli obecné, kadidla, mastixe, břechan. Promývají ústa vínem, v němž mastix vařena a cinamon a to pak spomuož i zubinám; a na posledy tři zuby suknem barveným granem, jímžto šarlat barvie.³¹⁵⁾ Zuby bílé, komuž žlútnú aneb černajú,

vezmi stred a tolikéž múky ječmenné a z toho učiň pokrutku a polož jí mezi uhlé, ať dobře sprahne a zdav to s vínem a tím tři zuby,³¹⁶⁾ aneb vezmi škřemeničko bielé a dobře rozpálené a uhas je u vodě, a potom prach výborný priprav a tím pra-

Obr. č. 97. Nádherné odění kněžny z XV. stol.
a její dvor. průvodkyň.

chem zuby vytierej a budú bielé a všecku nečistotu a shnilosť od zubuov odjímaj.³¹⁷⁾

Vezmi kořen slizový suchý, moč jej u vodě celý den, potom vyňmi a obal do papíru a vlož do horkého popela až vyschne, potiraj tím kořenem zubuov často a budeš mítí bílé.³¹⁸⁾ Aneb vezmi škořepiny ode tří vajec, korálů červených tři

čtvrtce, nitek hedvábných bílých v novém hrnci na prach spálených dvě čtvrtce, skořice dvě čtvrtce, hřebíčků jednu čtvrtci, peltramu dvě čtvrtce, to všecko stluc na nejdrobnější prášek, a tím každého dne ráno i u večer zuby své vytírej. Jiného prášku vypsání, kteréhož užívala císařovna Messilina, ex Scribonio Largo: Vezmi rohu jeleního v novém hrnci na prach spáleného tři loty, Mastixu tři loty, Soli Armoniacké šest čtvrtci. Udělej prach. Conserva aneb Lektvař, kterouž se bílí a čistí zuby, a před bolestí zachovávají, kteréžto jedna slavná kněžna užívala. Vezmi Aloes z Apatéky tři loty, Perel dva loty, Korálů bílých a červených, Dřeva Aloes, Sandalu červeného, každého zároveň dva loty, Krve drakovy, země bílé, z níž ty

Obr. č. 98. Biblí kutnohorská.

nádoby dělají, kteréž z Hišpanie do Andorffu přinášejí, tři loty, kamence zvláštního z Apatéky v čisté vodě tak dlouho mytého, až by jasný byl jako křišťál, dva loty, Mastixu, Ambry, Myrrhy, každého jeden lot, Skořepin od říčních rakuov půl lotu. Ty všechny věci stluc co nejdrobněji na prach, jednu každú zvlášť, až by prášek byl téměř nečitedlný. Potom vezmi medu růžového, dobře vypěněného a vyšumovaného půldruhého žejdlíka, smíchej s tím práškem, a nech ať znenáhla zevře při mírném ohni: však bez mastixu a myrrhy, neb to obé potom přimísiti se má. A když ku podobenství Lektvaře shustne, odstav od ohně. A netoliko dokudž se vaří, ale i když se od ohně odstaví, ustavičně dřevem míchej, až poustydne. Tehdáž přičiň k tomu myrrhy a mastixu, a potom dej do sklenné nádoby a chovej ku potřebě. Tou lektvaří kdož by ráno třel zuby šatem ostrým, velmi se zblíl a posilní.³¹⁹⁾ A chcešli zuby stvrditi,

čistiti, a bílé strojiti, tehdy vezmi podražec, granátových jablek lupiny, každého jeden kvěťík, popela spáleného, rozmarinu puol třetího kvěťíku, kamenité soli, páleného kamence, pražené soli, muškátového ořecha každého dvě třetině, jednoho kvěťíku, páleného jeleního rohu, paleny slepičích vajec skořepky, každého půl druhého kvěťíku, mastix třetinu jednoho kvěťíku, bílých koralův jeden kvěťík, udělej z toho prach a drhni zuby ráno na čitrobu tím prachem, jednu v témdni,

Obr. č. 99. Z majestátu Vladislava II. v pražs. měst. archivu z XV. stol.

aneb dvakrát, nebudeš míti bolesti zubův nikdy, anebo velmi řídko, a budeš také tím vonnější ústa míti.³²⁰⁾ Dobrámysl usušená s salpetrem a medem smíchaná, dělá bílé zuby, aby je tím vytíral.³²¹⁾ Bolestem zubův zpomáhá voda z bukvice brunátné (betonica), aby ji v ústech držel. Podobně voda z kořene modrého lilium. — Proti zkaženým a smrdutým zubům, aby sobě často ústa vodou z máty vodné vymýval. Proti zlým vlhkostem zubů dobrá jest voda z kopru zahradního dlouho v ústech držena.³²²⁾ Bolesti zubů odstraňuje voda sucholazská z Moravy, když se jí vymejvá a dlouho co nejhorčejší v ústech drží; zuby

utvrzuje a je dlouho v celosti nezkažené, totiž nevyjedené zachovává, otok dásní krotí.³²³⁾ Aneb vezmi prustvorcova kořene a jalovcových zrn, zvař to v vodě, přilejíc málo nětco octa, a proplakuj tím ústa, ukrotíš bolest zubuov. Jádru, kteréž se v prostředku šešelinek (žaludových) těch nachází, vložené do zubu zčervivělého, bolení jich ukrocuje. Vodnatost cibulná s medem smíšená do nosu vlitá, hlavu čistí od nečistot, které činívají bolest zubuov a v hrdle.³²⁴⁾ A: Takto zub nezdravý zhojíš, a bolest jeho spokojíš: Vezmi semeno blínové, v rovnosti a vošlejškové: Spal je, a tím dýmem zub svůj skrze trychtýřek podkuřuj.³²⁵⁾

Obr. č. 100.
Kniha „Hádání pravdy“ z r. 1539 od pana Tovačovského
z Cimburka.

Fermež suchá, má zvláštní moc proti zlému a litému zubu, tuto z ní čtvero lékařství. První: vezmi na pokličku dva aneb tři rezávé uhly, uvrz na ně suchou fermež a přilož ihned trychtýřík, aby skrze něj pára k zubu bolavému jíti mohla. Druhé: Suchou fermež u vinném octě zvař a teplým ústa proplakuj. Třetí: Vezmi červené růže, heřmánku a dobrémysli, každého půl hrstky, suché fermeže půl lotu: Všecky ty věci zvař v žejdlíku vína a v půl žejdlíku octa až do uvření třetího dílu: Potom procedě drž toho lžici jednu po druhé v ústech a do mědenice odplivej. Čtvrté: Vezmi dobrého malvazí, v němž by rozpálená ocel prvé uhašena byla, tak mnoho přidej k němu páleného vína a k tomu opět přiměs drobet suché fermeže na prach ztlučené,

Obr. č. 101. Trčka z Lipy. Paní z Lichtenburka. Z německobrodského kancionálu z r. 1506.

drž teplé na zubě: Pomine bolest. Ale když se dobrý olej z též fermeže připraví, nad tyto všecky již dotčené kusy proti bolení zubův lékařství bývá mocnější a lepší. Kořen z dobrémysli u vodě vařený, až by třetí díl uvřel, aby ten traňk teplý v ústech držel, polehčuje a ukládá bolení zubů. Vezmi celou kůru od granátového jablka, nalej na ní dobrého vinného octa, nechej tak za hodinu aneb dvě státi, přidej k tomu jednu čtvrtci rajského jablka, koloquintidy, zvaž to a vytlač. Tou jíchou teplou proplakuj ústa a podrž na bolavém zubu: pomůžeť nemomylně.³²⁸⁾

Diravé zuby. Item vlož semeno na uhlé s semenem blenovým a ten dým v ústa pouštěj, červy v zubích moří a bolesti umenšuje. Item, prach hadího kořene s kamencem a s peltramem smísiti a do štěrbivých zubuov naklásti, netoliko bolest ukládá, ale i toku k nim podati brání. Pomine bolest.³²⁷⁾

Viklavé zuby. Zvařený mech stromovní v víně s ruožovou vodou a tím často ústa proplakujícím, viklavé zuby stvrzuje aneb vaříti mirru v víně a tím ústa proplakovati, dásně a zuby stvrzuje.³²⁸⁾ Z rozmarinového dřevíčka dělají se užitečná paradka zubův. Z téhož dříví páli se uhlí, kteréhož malíři k rejsování potřebují. To uhlí do hedvábného šátku zavázati, a zuby tím potírati, činí je čerstvé a moří červy. Může se rozmarín y s octem a s kyselým vínem vaříti a tím ústa proplakovati, prospívá zubům i dásním.³²⁹⁾

Zub aby vypadl. Armoniacum směs s vodnatostí blenovou, který chceš aby zub vypadl, toho pomaž tím a vyvalí se;³³⁰⁾ rovněž štěrbivé zuby láme kořen černé pupavy, kdyžby rozpále jej, do toho zubu vložil.

O nepravých zubech ze slonové kosti padělaných a v dáseň uměle vsazených českých zpráv z XV. věku neznáme.³³¹⁾ Němkyním to vyčítá Geiler z Kaisersberku na konci XV. věku. Vyčítá jim to za faleš jako malbu na tváři. Jináče známo, že již Římanky mívaly zuby nepravé,³³²⁾ a ve Francii, že byli zhotovitelé umělých zubů hojní již v XIII. století.³³³⁾ S patrným rozhořčením napsal Erasmus na počátku XVI. věku,³³⁴⁾ že lidé užívají zubů »od některé svině snad vypůjčených«.³³⁵⁾

Shniliny a rozsedliny v ústech spravuje voda ržepíčková aneb starčeková, když by jí za den často ústa vymeyval. Jakož i všecky vředy a sprejštění v ústech hojí voda jitrocýle širokého kdo by jí často v ústech držel, podobně i voda, která v plané štětce (dipsacum) stojí, voda z levandule. Proti vředom okolo zubův často v ústech vodu z řetkve držeti. Squinantum, zámořská věc k trávě suché podobná, maso oteklé okolo zubov hojí a mokrosti z nich vysušuje.³³⁶⁾ Proti žírání a hynutí masa okolo zubuv. Nejprvé vymýti alunovou vodou. Potom smísiti prach koralu červeného s prachem růžovým a tím

posýpati, hojí, suší a svaluje rány. Též alaunová voda dobrá, tou ústa vymývati, zuby tvrdí, maso okolo zubuov hojí y dásní zvředování a jiti z nich krve brání.³³⁷⁾ Uzdravují neštovice rozjídavé v oustech, kdyžby prachem z toho kořenu zasejpány byly. Mízka vořechu svinského s medem rovně smíšená, osutí úst i jazyka zpražštění, pomazáním mocně uzdravuje a studenokrevnost lepkou vyvodí.³³⁸⁾ Komu okolo zubuov maso odvstalo s otokem a odtud krev pouští se, zuby vyklí, dásně jitrí i jiná místa v oustech, duch také smrdutý z oust páchne, najprv pouštěj pod jazykem, potom vezmi aloe jeden lot, mirrhy puol

Obr. č. 102. Z knihy „Hádání Pravdy a Lží“ pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova.

lotu, bílého kadidla dvě čtvrtce, alaunu jednu čtvrtci, vína červeného puol žejdlíka, ruožové vody a jitrocelové puol žejdlíka, vlij na to, k uhlí přistav, medu puol lžičky přilož, míchaj spolu až se rozpustí a všechno dobře stělí. Tím teplým ústa ráno vymývaj několikrát a na noc též. Šalvějovým listím čerstvým zubuov potírati, vyčistuje je a dásní posilňuje. Ítem, táž mízka výborné jest lékařství proti zvředování úst a když v nich hnije, též i proti dýmějuom. Listí rozkousati, osutí úst i jinde kdežkoli, uzdravuje: listí řepičku a starčika s octem a s medem vařití a tím ústa proplakovati, zvředování úst uzdravuje a viklavé zuby stvrzuje. Ítem, když v ústech hnije, zetrí pětulistek na prach a směs s cukrem a maž tím kdež hnije a vyčistí hnis, potom vymej ústa vodou, smíšenou s medem ruožovým.³³⁹⁾

Smrad z úst odjímá, kdo požívá lektváře z aromat dle Mesue. Naopak ústům vůni dodává muškátová aromatická lektvář, lektvář citronová dle Mesue a syrop z lupin jablek citrových,³¹⁰⁾ kdo v balšámové vodě vaří myrhu, storax calamitu a tím ústa vymývá.³¹¹⁾ Z borovice naší domáci listí vařiti u vodě, tím ústa vymývati, smrad, bolest zubův i v ústech sprýstění hojí.³¹²⁾ Smrdutý duch kdož mají, těm dobrá voda z jeteliny brunátné (trifolium). Kdožby měl smrdutý duch a zlé zuby, vymejvej sobě ústa často a zuby vodou z rojovníku (melissa).³¹³⁾ Aneb komu laje z úst a duch smrdí, užívaj tohoto oleje z jahodek jalovcových ráno a večer na topénce a napraviš sobě, že budeš mít duchy vonnější. Též dřevo aloes v oustech rozkusovati, aneb jím ústa prōplakovati, smrad úst odjímá a dobrou vuoni činí.³¹⁴⁾ Komu z aust smrad jde, pomazuj sobě topynku z chleba jalov-

Obr. č. 103. Dle obrazu z r. 1616.

covým olejem a jez ji ráno y na noc, maje na odpočinutí jíti.³¹⁵⁾ By z aust vonělo, praví Kopp: chciť dva zvláštní dobré kusy oznámiti a jmenovitě, lektvař a pilule; vezmi lochoc de pine tři loty trotiškov hřebičkuov, trotiškov diarodon řečených, každého puol kvěntiku, diadragantum frigidum, diapenidion, diarodon abbatis, každého půl lotu, dia iris salomonis, jeden loth, letificantis almansoris také jeden loth ruožového cukru, též také jeden loth, bílého kadidla sedm ječmených zrn stíží, červené ruože, kubeb, hřebičkuov, každého šestý díl jednoho kvěntiku, muškátového ořechu, květu, mastix, spice nardi, každého třetí díl jednoho kvěntiku, camffori šest ječných zrn stíží, alexandrského dobrého pižma, tři ječná zrna stíží, rozpust pižmo a camphoru jakž potřeba káže v ruožové vodě, potom vezmi k tomu kdulové šťávy co potřeba káže, a udelej z toho lektvař, však aby prvé všecko na prach stlučeno

bylo, přijímej málo polizuje, čím častěji to činiti budeš, tím lépeť bude.³⁴⁶⁾ Pakliby pillule mítí chtěl, tehdy vezmi hřebíčky, muškátový ořech, muškátový květ, skořici, kterážby nejvýbornější byla, každého tři kvěntíky, žlutého zandalu, červené ruože, každého puol třetího kvěntíku, kubeb půl druhého kvěntíku, galie muscate pět ječných zrn ztíží, storacis calamite, mastix, každého šestý díl jednoho kvěntíku, dobrého alexandrského pižma šestý díl jednoho kvěntíku, spica nardi třetinu od kvěntíku, camfori pět ječných zrn ztíží, ztluc ty všecky věci

Obr. č. 104. Z mapy Sadelerovy z r. 1620.

na prach, kromě pižma a camfori, ty rozpust ruožovou vodou, potom udělej z těch všech věci smíšeje je spolu piluli, přidada ruožové vody což k tomu potřebí, a drž kdy chceš jednu v austech. Však věz, milý synu, že v té věci na příčiny se vohledati musí. Ustuom vuoni dobrou dává, rozžvajkaný rozmarýn.³⁴⁷⁾ Nemalou úlohu myrha, cítvář a podobné aromatické specie hrály i v době morní jako ochranné prostředky.³⁴⁸⁾

Otoky žláz a vole léčili naši po rozumu veršů salernských: Hojí žlázy, otok, vole, fíkův flastr svrchu dole.³⁴⁹⁾

Aby prsy tvrdé byly neb když by která žena měkké prsy měla, aby do lázně šla a potom ven zase vejda, kdyžby woschla ať položí šatky namočené v vodě z husí nožky (alchimilla) na prsy, budú tvrdé a tuhé.³⁵⁰⁾

Aby prsy měkké byly: Zatvrdlé prsy změkčiti. Někteří vaří kořen bílého lilium v kozy syrovátce, a užívají ho proti tvrdým

a oteklym prsům, hrbolům i svalům. Klausenburk přikládá z Moravy vodu losynskou.³⁵¹⁾ Týmž způsobem na tvrdé a od přílišné hojnosti naběhlé prsy, když ženy malé děti odstavují, přiložená, rozhání máta sražené mléko, prsy obměkčuje, rozpouští a uzdravuje. Kaštany pečené s ječnou moukou a s octem přiložené tvrdost prsův rozděluje a rozhánějí, anebo. listí za čerstva potlouci a přikládati, lehčí a obměkčuje tvrdé prsy a rozhání sražené mléko.³⁵²⁾

Aby prsy malé byly tu prospívá mouka bobova rozpustěná se sádlem kočičím, zvláště zkažené mléko v nich, a podobně ztlúci ořechy vlašské, otok cecek obložití, to splaskuje.³⁵³⁾ Prsy oslábé a odvislé sužuje a utvrzuje, zvláště přidada přesličky, ruože, hypocystu a spolu zvaře v vodě prosté, v tom šátky smáčeti a na prsy přikládati.³⁵⁴⁾ Rovněž: »Ktera take diewka ztluce bohlav dobre a to wydawiecz (vymačka) y maze koneczky (prsů) bude malé mieti. — Také když žena která má prsy veliké, omaczey ruchu czasto w to czos se znieho wydawi. Maż prsy sobie zasussij gie.«³⁵⁵⁾ Voda pálená z šišek borových, prsům hrubě růsti nedá i aby lněné šátky v ní smáčeje často přikládal. Šátek v šťávě neb vodě bohlavové omáčený a přikládaný nedá prsům růsti aneb větším býti, a kojícím mléko jejich odjímá. V takové vodě šátek lněný omáčený a prsy ženské přikládaný, nedá jim růsti aby větší byly.³⁵⁶⁾ Šátek v saftu aneb vodě bohlavové omočený a přiložený nedá ženským prsům hrubě růsti, kazí a moří chůvám mléko jejich. Ale nemůže se bez nebezpečení užívatí, poněvadž příliš velice studí. Prsy oslábé a odvislé sužuje a stvrzuje, zvláště přidáš-li přesličky, růže, hypocystu a spolu zvaře u vodě prosté, aneb husinůžky, v tom šátky smáčeti a na prsy přikládati budeš.³⁵⁷⁾

Proti vředovitým prsům: Špalta s vínem a solí řečenou sal petrae vařená prospívá proti tekutým vředům prsů. Proti zvředovatělým prsům vezmi vlašského kopru kořen, zvař jej dobře ve vodě aneb ve víně až by změkkl, potom teplý aneb vlažný na prsy přikládej. Budou zdravé.³⁵⁸⁾

By ruce pěkné byly. Dubového listu voda činí bílé ruce aby se jí umeyval a tak od sebe uschnouti dal.³⁵⁹⁾ Mytí rukau po jídle hned, (Každý to zachovati hled). Tenť přináší užitek dvůj, čistí ruce, ostří zrak tvůj. Protož ten vždy obyčej měj, co nejčastěji ruce mej.³⁶⁰⁾ Kdož chce míti pěkné a hladké ruce, usuš hořčici, ztluc ji na prach a tím prachem a mejdlem tři a umývej sobě ruce. Aneb usuš obloupené mandly v peci, ztluc na prach, smíchej s předjmenovaným prachem z hořčice a tím ruce vytírej.³⁶¹⁾ Vezmi psiho sádla, mandlového oleje, bílého vosku, jeleního loje, rozpust to všechno na tichém uhlíčku a dáti do pěkné nádoby, tím ruce na noc namazovati, i rukavice

tou mastí namazovati a v nich líhati. Tamtéž doporučuje se: vzíti prostého mýdla, mandlů, špikanardového oleje, růžové vody, s citronu prostředek a to vše dáti do panvice a třítí čistě. Potom když to utřené bude, nechati v pánvici, aby se to málo

Obr. č. 105. Tabule v kostele sv. Michala v Chrudimi z r. 1397.

utvrdlo, a když se ztvrdne, dělati z toho kuličky, omáčet u vodě růžové ruce, když se ty kuličky dělají, jak kdo hrubé chce a nech jich, aby uschly.

Proti ostrým a nerovným nehtům v rukou. Nasypati pytlík lněného semene, vařiti u vodě a přikládati, upravuje nehty zle zlámané, štípané i příměty u nich.³⁶²⁾ Cypřišová kulka v octě

s maukau škrkavičného hráchu vařená a přiložená vykořeňuje ostré a nerovné nehty na rukau. Pryskyřníkové listí ze vnitř přiložené vykušují a vyžírají vrásky nehtův na prstech.³⁶³)

Oznobeniny. Alun (kamenec) s medem smísiti a na všeliké odznobení klásti.³⁶⁴) Vařiti vlčí hrách ve vodě a tím odznobení obkládati aneb vezmi řípu, udělej v ní špunt, a nalej do něho ruožového oleje, a málo vosku, zakuf do horkého popela, ať se usmaží, to jest velmi dobré na ta místa, kteráž jsou již od odznobení zjitřená, aby je tou řepou sobě obkládal. Někdy dělá se také z pšeničných zrn olej velmi užitečný proti zpukání rukou a noh od zimy a proti vrostlosti kůže.³⁶⁵) A komuž by se ruce aneb nohy zpukaly, zasypej je suchou fermeží a zhojí se zase. Jest také (olej pšeničný) užitečný proti rozsedlinám a zpukání na rukách i nohách, z veliké zimy poslým: k tomu i kůži ostrou vyhlazuje.³⁶⁶)

Obhoření od slunce. Dobrá jest z kvítí bzového voda, aby se ní umýval proti obhoření od slunce.³⁶⁷)

Modřiny a boule. I stávalo se ve staročesku, že občas povstávala hlučnější výměna názorů, kdy vzduchem ruce létaly, ba snad i hole, obušky a nešťastnou-li náhodou se připletla v to lidská hlava neb jiná těla část, pak ovšem pleť se stkvěle neměla a lecjakýs si odnosila šrám. I stalo se i že někdy utržil si náš staročeský švihák neb krasavice nepříjemnou a zmíry hyzdící bouli. I to jim staročeští medikusové spravovali. A povídá Dr. Huber: Ztluc vlašské ořechy a pilně přikládej, shánějit modřiny na těle. Hlavaté zeli protlučené zahání a ztravuje zalitou podkožní krev i jiné modřiny, aby šťávou z něho potíral. Podobně působí mouka z hořčice s medem smísená a pomazaná. — Kardamomum protlučené, s medem smíchané a pomazané zahání modrá místa od zbití. — Kořen kokoříkový jinak léčidla, protlučený a na modrá místa, kteráž se krví zalila přiložený, v krátkých dnech ji rozhání. Podobnou moc má pálená voda (kokoříková), aby v ní šátky omáčel a také přikládal. — Ocet s medem smíchaný a přiložený odjímá a zahání modřiny.³⁶⁸)

Spáleniny a opařeniny. Popel z spáleného ječmene na spáleninu užitečně se posajpá, i také když maso od kostí odpadá. Kořen i listí, každé zvláště rozetřené, suší a stírají střídme a zředují mírně. Protož všem spáleninám, buďto ohněm, železem, mědí, horkou vodou, užitečný jest: Nebo mocí svou vysušuje a vytírá. Kořen odpéci a ztlouci s olejem ruožovým dobré jest ustavičně přikládati na spáleninu až se všecka na místo zhojí. Proti spálenině a opařenině, když jiné lékařství nechce býti platno, toto jest zkušené lékařství: Vezmi mízku z kořene, přidaj k ní vody růžové a vody z kravských lajn, aneb z kvítí lípového a nemáš-li těch, vezmi prostou vodu studničnou, směs

spolu a proced', budeš míti z toho jakousi hustou šťávu, kteráž sama znamenitě všechny spáleniny hojí.³⁶⁹⁾

Proti potu rukou a nohou. Na mechu v obuvi kdožby chodil, smrduté páchnutí noh zahání mech stromovní.³⁷⁰⁾ Smrad podpažní styrax mirrha s kamencem pomazáním odjímá. Nebo kořen bodlákový u víně vařený a pitý zahání prk aneb smrad pod paždím i všeho těla. Touž moc má ztlučení a přiložení aneb pomazání.³⁷¹⁾

Tvrdé boule a mozoly. Fialový kořen měkce zvařený a přiložený změkčuje tvrdost a rozhání mozoly,³⁷²⁾ a tvrdé boule. Komuž se kuřinoha řeže, dobrá jest esulová voda z kolovratce a nebo pryskeřníku, třikrát neb čtyřikrát za den vymeyvají,

Obr. č. 106. Z kostela sv. Michala v Chrudimi.

a šátkami v ní omočenými obvazovati.³⁷³⁾ — Kura od vrby na popel spálená v octě močená a přiložení k sežrání přivodí — Kvas pšeničný se solí smísený a přiložení k sežrání přivodí a otvírá všeliké nežitky a obzvláště kuří nohy na nohách. — Kuří nohu vůkol nožičkem nařež aneb roztrhni a semenem černého koriandru prvé ve starém víně močeném oblož, táhne ji ven. — Bílého lilium kořen ve víně vařený a za tři dny ustavičně na kuří nohu přikládáný, zahání ji.³⁷⁴⁾

Odtlačené nohy. Předdotčená šťáva (cibulná mízka s octem smíšená) s slepičím sádlem smíšená a z toho mast udělaná užitečná jest těm, kteréž střevíc odhnětl. — Planý balsám u vodě vaření a kůži od chození aneb veliké práce a dila odtlačenou a odevstalou tím mýti, rychle hojí.³⁷⁵⁾

Tetovování vidíme pořádku, jako importovaný zjev za dob křížových válek.³⁷⁶⁾ I zde marnivost, tak stará jak člověčenství

samo, zde opanovala. I tím pídil se člověk po okrasách. Čím více tato byla neobyčejnější, tím lépe byla vhod. Tetovování prováděli Egypťané a Israelité. Dle Herodesa pokládalo se tetovování za věc vznešenou a ušlechtilou. Xenofontova Anabasis líčí děti přepestře na zádech tetovované. — U Řeků slovo tetovovati (= stizein) kryje se s pojmem bodati. Dle Herodiana tetovovali se Britanové, dle Artemidora a Luciana staří Thrakové a Gothové. Také slovuťný Cicero zaznamenává případ tetovování u otroka znamenáného thráckými znaménky. U Řeků a Římanů tetovování byli jen zajatí otroci a zločinci. Podobné modě marnivé podléhali i Sarmaté, Dákové, Illyrové a Agatyrsové. Jméno kmene Piktův odvozuje Claudian od lat. pingere, t. j. malovati, kmen lidí pomalovaných. — Tetovovati se dali ve středověku účastníci křížových výprav, kde tetuaže měly býti ochrannými amulety před onemocněním, smrtí neb upadnutím do otroctví. Tetovovati se dávali účastníci zbožných výprav do míst poutnických, jako je Loreta, Lourdes, svatý hrob v Jerusalemě, tu tetuaže bývají náboženské odznaky, kříže, věnce, srdce, kotva, značky víry, naděje a lásky a p.

Tetovování se u nás objevilo čteněji až v moderní době, ač není to zjevem z naší půdy vzrostlým. Jak sám již Niederle prohlašuje, nenalezl u Slovanů pražádného dokladu pro tetovování.³⁷⁷⁾ V Evropě nejvíce obliby nalezlo tetovování u lidí vrstev nižších, t. j. lodníků, vojáků, dělníků a nevěstek. Lombroso nejvíce tetovovaných našel mezi zločinci. Mezi prostitutkami, které jsou dle Dr. Bergha a Tarnovské, duchem zločincům příbuzné, napočteno tetovovaných 10 $\frac{7}{10}$.³⁷⁸⁾ Také se zhusta provádějí tetuaže na památku jistých událostí, milovaných osob a p. Jindy z popudu nápodobovacího, z dlouhé chvíle, z hrabivosti, zvláště u osob malého vzdělání, které žijí pospolu v těsném svazku, bez pilného zaměstnání, dochází k těmto manipulacím. Na příklad vojáci, vězňové, nevěstky. Vždy při tom kráčí s tetuáží ruku v ruce nízký stav duševní zdatnosti. Lombroso ohledal italské vojáky a shledal, že právě individua nejničernější a nejšpatnější jsou tetovována. Surový divoch, duševně nevyvinuté individuum z vrstev civilisovaných, zločinec, hluboce pokleslá ženština — vše to jeví nižší stupeň vývoje duševního. Třeba viděti v tetovování zvláštnosti nižších ras. Vyskytne-li se u příslušníka kulturního národa, jest to zpětný krok ve sféru nižšího vývoje duševního, neb aspoň zřejmý náběh k takovému kroku. Tetuaže častěji pozorovány v Bosně, zvláště u katolického obyvatelstva. Muži tetovují se tu na rameni a předloktí, ženy na prsou. Řidčeji bývá tetovováno čelo tečkami nebo malým křížkem. Zde vidíme tudíž zřejmý ráz náboženský a také proces ten provádí se téměř vždy v neděli a ve svátek po mši blíže kostela. Za dob francouzské revoluce tetovovali si někteří

slova »égalité, liberté, fraternité« nebo jen začáteční písmena jejich. Obvykle tetovují se u nás na přední ploše ramene, předloktí, na prstech, na prsou. Dr. Neuman postihl i tetuaže na hýždích, na přední ploše stehna, dolní části života a jinde. Obrazy tetovování u nás nalezené rozděluje Doc. Panýrek²⁷⁹⁾ asi v následovní skupiny:

Obr. č. 107. Mandalena z Hradce.

1. Kresby, týkající se lásky: srdce neporušené, nebo šípem probodené (obr. 118), s hořícím plamenem vzhůru šlehajícím, často označené písmenami, které jsou inicialkou tetovovaného neb jeho milenky neb obou. Někdy nalezneme celá jména, letopočty i den narození. Někdy kresba obdána jest ratolestmi, palmetami, věncem neb ve způsobě erbu provedena, Vedle tako-

výchto srdcí přidal tetovovanec i odznak svého zaměstnání; řemeslo neb vojenství.

2. Z míry četná jsou písmena. Obyčejně jich po více nalezeno, někdy samotné neb s letopočty, ozdobami neb různými jinými obrazy neb s vypodobením milenky (obr. č. 119 a 121).

3. Jindy patriotismus tetovovance hlásí erby zemské, státní, dvojhlavé orly, uherské koruny, půlměsíce s hvězdou, fantastické obrazce s iniciálkami nositele neb kresliče. Jindy tetovovanec projevuje vlastenectví vzpírajícím sokolem s činkou (obr. 120). Někdy v erbech zříš znaky živnosti, řemesel neb vojenské.

4. Život vojenský se svými dlouhými a prázdnými chvílemi a nepedagogickou nevšímavostí o duševní život vojákův hluboko zasáhl do bláhového tetovování. Zde bývá jméno majitelovo, jméno neb číslo jeho pluku a setniny, letopočet tetuaže, prápory, čáka, šavle, hlavy koňské, jezdec na koni, kopyta, biče, okřídlená kola, kanony, zkřížené pušky, medaile, záslužný kříž, ba i celé lodi (obr. čf 118, 122).

5. Trochu rozumnější podklad se hlásí v odznacích zaměstnání: Šípy, kladiva, klíče tu vidíš, hoblíky, kružidla, pravítka, sekery, palety, koně, koňské hlavy, zkřížené biče, podkovy, kladiva, lžice, kleště, perlíky, kovadliny, volské hlavy, zkřížené sekery, nůžky, vesla, kotvy, líru.

6. Jak shora podotknuto i mělkost nábožných dušiček nedala píchacímu pudu tetovovance spáti a předvádí nám značné náboženských připomínek: Kříž, kotva, srdce buď každé zvláště neb dohromady jako odznaky víry, naděje a lásky, kotva s korunou, růžový věnec a krucifix. (Obr. č. 123.) Někdy i rozjímavé memento na smrt, lebkou se skříženými hnáty.

7. A dopadneš i figury lidské a zvířecí, ženy, jež vyzvedáváním určitých částí tělesných povětšinou dostávají příchut laskivosti a erotiky, ženské poprsí spatříš tu, vojáky, bojovníky s výstrojí různou neb bez ní, náčelníka Indiánů, jihoslovana, athlet s činkama, plazí se tu hadi, ještěrky, sokol s mečem neb erbem, králíčky, motýli, orlíčky a fauna a p. (Obr. 118, 122, 124, a 125.)

8. Někdy polehtá tě nápad humorný se sklonem lascivním: Kočka oplodňuje myš.

7. I botanika hlásí se o svá práva. Květiny, žaludy, listy dubové, makovice, ovoce, jablka, hrušky, višně, hrozny, buď samotné neb ve spojení s obrazem milované osoby. (Obr. č. 119, 124, 125.)

8. Jindy postihneš zas pouze nápad rozmaru: mořskou pannu (obr. č. 120), nahodilý okopírovaný obraz ženy (obr. č. 124), vázu, prsten, náramek, závaží, fotografický aparát, dýmku, duhu, slunce, měsíc, hvězdy, tisknoucí se dvě ruce a p.

A nyní před ukončením tohoto odstavce zaskočíme ještě

do dílny tetovovací. Několik jehel (3—5) pohromadě svázaných zabodává se do kůže šikmo do hloubky asi 1 mm. Divocí národové užívají úlomků kostí, kostí albatrosů a p. Takovýto instrument se před vpichem namočí do barvy neb barva rozetírá se štětečkem po rozbodané kůži tak, že přijde do čerstvé rány. Barvy bývají z koptu, tuže, střelného prachu, indiga, cinobru a p.

A pozorují lékaři mnoho takovýchto »znamenanych«, že později nejen láska k tetuaži ochladla, ale za svůj »cejch« se stydí. Zvláště slabému pohlaví přihodí se osudný případ, změni milence za nového a starý ji zůstal pod kůží vybodán. Jest ne-

Obr. č. 108. Tovačovského Hádání z r. 1539.

sporno, že takovýto »památník« musí se světa, a nastává našim operatérům a jich pacientům cesta křížová. — Spolehlivých method pro všechny případy odstranění tetuáže dosud mnoho nemáme.

Na rozjídání na tajném ženském místě dobrá je voda čapiho nosku, vymejvati a šátky rozmočené přikládati. Proti rozsedlinám, svrabom, neštovicím a pryskýřem tajného audu ženského vymejvati a obklady vodou z vlčího máku dávatí.³⁸⁰⁾ — Čerstvá bylina plešková zevnitř přiložená aneb ve vodě její šátek smočený a obložený uhašuje všelikou horkost černých palčivých neštovic v lůně. Odtud také palčivé hlavní bolení pomíjí. — Voda pálená z koňského kopyta, byliny, jest v pravdě zkušena **proti palčivým** nedostatkům, kteréž mají ženy ve svých taj-

nostech. Tou se musí mýti a do vnitř šátky klásti, brzo té hořkosti pozbudou. — Štáva z byliny kokoškové potíráním prospívá proti horkým otokům lůna. — Divizna neb květ toliko ve vodě zvařený jest zvláštní jeden kus proti otokům všech tajných míst teplým obkládáním, aneb na ní se posazením a přikládáním.³⁸⁴⁾

Lůno ženské stahnouti. Když ženy vodou, v které že by husí nožka (alchemilla) zvařena byla, lůno své myjí, v hromadu je stahuje, nejinak než jako že by panny byly.³⁸²⁾

Vlka hojí odvar hruštičky smísený s alunem, když se tento omývá.³⁸³⁾ — Kůra z borového dřeva na prach ztlučená a zasypaná uzdravuje vlka v zadku, z chůze příslého, zvlášť aby s tou kůrou stříbrný klejt a kadidlo smíchal. Rozsedliny v zadku léčí drmkové semeno ve vodě vařené a na rány přikládané.³⁸⁴⁾

Šněrovačka. Nově v XVI. věku přibyla k lidovému kroji ženskému šněrovačka či živůtek. Živůtky to jsou, co zapuzují v knihách oplecka. Ony ženské šněrovačky a životky jako kruhově všecko pěkně oprýmkované i perlami zdobené, kteréž jsou dnes podstatnou a skoro nejpěknější částkou lidového kroje, měly beze vší pochybnosti první své vzory v století šestnáctém.³⁸⁵⁾ Na hraně k století XVII. vyskytují se jakožto poslední ovoce španělských mod v inventářích našich živůtky »s šosy«³⁸⁶⁾ a životky »vysoké«. Ale podle vysokých životků jiné již skrácují se až k paži a šněrují se. Brzy nastoupila tuhá šněrovačka, pěknými látkami obšitá, na místo životků (obr. č. 110). Živůtkové šněrovačky zůstaly pak v lidovém kroji až po tu chvíli.³⁸⁷⁾

Voňavky. Příroda se nedá předělati, tělo ať boháče či chudása, krasavce či ošklivého více méně potí se a vydechuje různá aromata dle čistoty jednotlivce. A i ty krasavice někdy zaváněly, leč chtěly jednak zápach krýti, o licoměrnosti lidská, — chtěly také voněti.

A mívaly ženy již ve XIII. stol. a za dob Karlových při sobě také již voňavky, »povoňky«,³⁸⁸⁾ na př. pižmo, jak dosvědčeno glossami k mravokárnému výkladu Miličovy Postilly.³⁸⁹⁾

O prvním jablíčku stříbrném, na páse visutém a vůní naplněném, jest zmínka v pražských popisech teprve r. 1486,³⁹⁰⁾ ač nelze na pochybách býti, že bývalé rolničky a zvonečky na pásech už v první půli XV. věku se vystřídaly s jablky vonnými. Roku svrchu řečeného Mikuláš Kelhuf odkazuje dcerám svým »pižmo v stříbrné okruhle a jablko stříbrné veliké k pižmu a dvě menší«. Od té doby potkáváš se s jablíčky vonnými na ženských pásech do omrzení zhusta. Vedle toho zámožné dámy napouštěly své facality (ruční jemné šátečky) různou vonnou specií, jako pižmem, skořicí, ambrou a pod. Obrázek č. 127, z Paprockého knihy, slove Panna. Je tu panna, nad níž nelze pomysleti sobě nádhernější, v jedné hrsti drží facalit vyší-

vaný, obroubený a s třapci, bezpochyby zlatými, na rozích obvěšený. V druhé ruce má oháňku.

Vedle toho nosena v rukou neb vkládána do šatů byla malá jablíčka, jež apatekář míval na krámci. Zde předpis specií:

Obr. č. 109. Z chrámu sv. Michala v Chrudimi.

»Wezmi ladanum, ambry, pižma, řebíčku, zandalového dřeva, paradysového dřeva, jednoho jako druhého, smíchej v hromadu a udělej z toho kuličku.³⁹¹⁾ Vedle toho zámožné třídy pro vůni a hlavně pro desinfekci v čas moru ruce a tvář myli si v octě karafiátovém.³⁹²⁾

Vonné rukavice strojiti. Ambra k mnohým vonným věcem se užívá, jako ku potírání rukavic y jiných podobných. Posyluje mozku y srdce, když se k ní voní, zahání morové povětrí.³⁸⁾ Ambry k mnohým vonným věcem užíváme, jako k natírání rukavic a jiných podobných.³⁹⁾

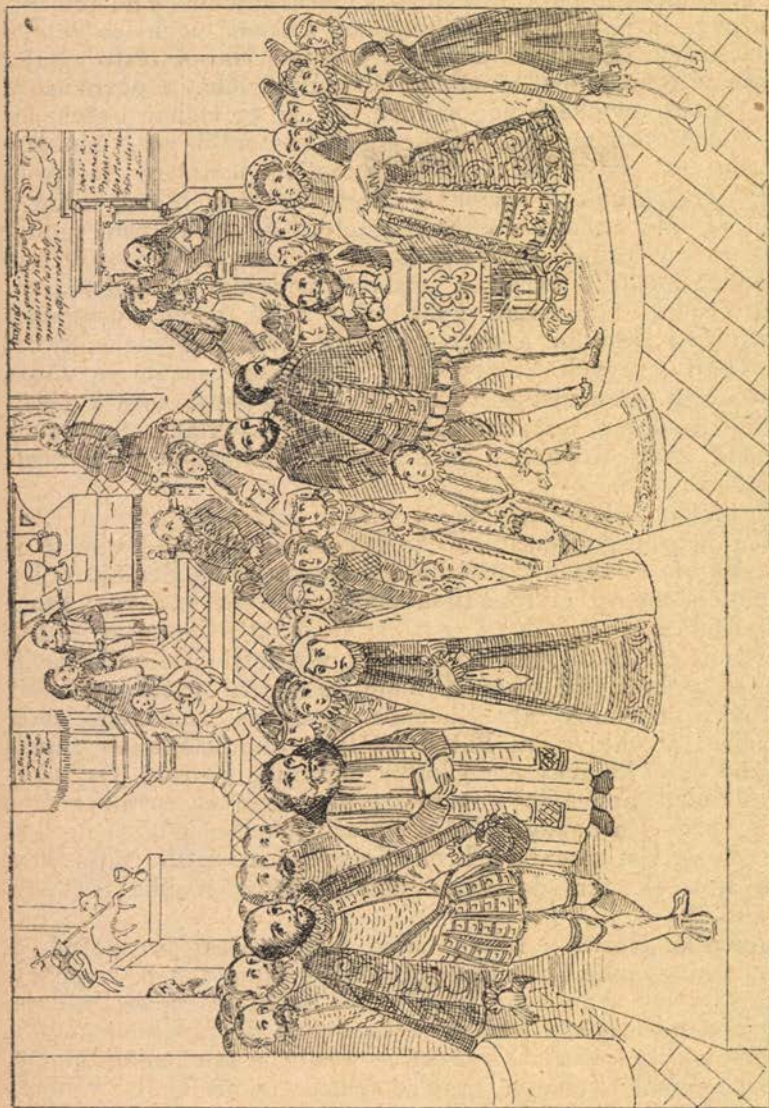
Vůně a desinfekce bytu: Ku přepychu jednak zámožných, jednak však v případech epidemických nemocí byl vzduch svět-

Obr. č. 110. Slezanka z díla Vecelliova. Venetia 1598.

nice ovoňován neb desinfikován. Bylo to v prvé řadě aromatickými vodami, pastilkami (= trocyšci), které buď rozpouštěly se ve vodě neb v plameni pálili, neb přímo desinfekčními svícemi.

Desinfekce a libá vůně obytných místností. Svíčky vonné proti jedu, nakažení a moru: Vezmi Ladanum šest lotů, Styracis calamitae deset quantů, Asae dulcis šest/quentiků, Kadidla tři loty,

Obr. č. 111. Kopie starého obrazu na Opočně.

Stoechas čtyry loty, Růží červených, Hřebíčkuo každých po šesti lotech, Kůry citrinové a zandalu žlutého, každého dva quentíky, Zrn jalovcových jeden lot, Ambry a pižma, každého šestý díl quentíku, Uhlí lípového půl druhé libry. Ty všechny věci s gummi tragakantovým a pálenou vodou růžovou smíšené nechť se zetrou teplým trdlem neb palicí, a potom v trupel jako v těsto nějaké shnětou. Z toho potom ať udělají se malé svíčky, a poznenáhlu suší. O těchto svíčkách napomínám vás, že ty mohou ovšem ku potřebám již oznámeným v pokojích a komorách rozsvěcovány býti: ale však vy nemáte vcházeti do těch pokojuov, leč prvé ten dým se rozejde a vyčichne, kterýžby sice hlavě, očím a plicem nemálo ublížiti a uškoditi mohl. A protož vám radím, abyste raději vonné trocyšky aneb koláčky do vody růžové v nádobce stříbrné uvrhli, a postavíc nádobku tu nad rozsvícenou svíčku, tau parau aneb vůni z té vody vystupující komoru vaši vykadili, a potom v sebe táhli, jakož i já obyčej mám činiti v svých komorách. Přihází se časem, že zholá všecken čich potracujeme, a hned nic voněti nemůžeme. V takové příhodě dobré jest proplakovati ústa kloktáčkou z rauty a hysopu, zvařic to obě v octě z cibule mořské, a často žvejkatí cicvár.

Způsob strojení koláčků vonných, kteréhož užívala Hrabinka z Arnsburgu: Vezmi, Růže bílé osm lotů, a oškubej s ní lístky. Potom ztluka ji v moždíři hliněném, přidej Benioin čtyry loty, močeného za čtyrmecitma hodin u vodě růžové. Item, přidej Ambry z tíží dvau zrn, a Muškum jednoho zrna, též i Zybetu za čtvrtý díl jednoho zrna. To vše zetří čistě na kameni, a potom spolu s růží stluc. K tomu ke všemu přičiň jeden lot výborného cukru. A tak stlučeného a dobře zacpaného nech v moždíři státi za dva dni. Potom udělej z toho plást aneb trupel, a z něho dělej koláčky aneb kůlky okrauhlé. Potřebí jest také, přidati nětco nemnoho gummi tragakantového, rozmočeného u vodě růžové, a každý koláček položiti na lžici gummi drakového, aby se tím mocněji v hromadu spojili a ztuzili. Naposledy každý koláček ten do dvau lístků růžových obaliti aneb zavinauti.³⁹⁵⁾

Voňadla. Nositi v rukau nětco voného, jest prospěšné, a ty věci jsau mnohé i rozličně strojené v appatékách, z ambry a z jiných věcí vonných, kteréž se bohatým dělají k času zimnímu nebo letnímu, jakž povětrí příčinu dává. Chudí mohau hřebíčky v octě vařiti, a zavázati je v šatu, a tak voněti, anebo jalovec, pelyněk, koliandr, aneb kozlík v víně anebo v octě, některé z těch namočiti a nositi v šátku, anebo v tom víně haubu vomočiti a voněti. Vocet smísiti s ruožovau vodau a a s rojovníkovau, v tom haubu vomočiti a voněti, též v Aqua vitae šátek vomočiti a voněti. Také sám pelyněk zelený nositi,

květ karaffijalový, bazaliku, tak jakže by čas slaužil, a povětří žádalo, to sobě vybrati, silná vůně, hlavě plné bolest zbuzuje, i musí prvé hlava vyčištěna i posilněna býti slušnou správau. Tělo také aby čisté držáno bylo. Po jídle ne ihned často voněti, nebo tudy se hlava velmi naplňuje, ale ráno a před večerí nejvíce voněti.³⁹⁰⁾

Prádlo. Na konec zmíněno buď stran praní všelikerakého vinutí čili prádla jen to, že proti XV. věku nic se podstatně nezměnilo. Pradlí špinavé prádlo tepaly či praly na březích vod. Tloukly je rukama o kámen, vodou pořád zalévající. V Praze tak činívaly nejvíce na ostrovech, zvláště nynějším Střeleckém. Pradleny sem převážel převozník. Prádlo bylo buď

Obr. č. 112. Náhrobní tabule v Chrudimi.

před tepáním, buď po něm vyvažováno. Na to mívala kde která domácnost jako druhdy »kotle prací«. Louh pomáhal čistiti. V létě nade všechny louhy a tepání pradlen pomohlo slunce k vybělení prádla. V zimě pověsila hospodyně vyprané vinutí na »šrák«, jenž mnohdy stával i v měšťanských domech pražských ve světnici podle kamen.

Usušené prádlo se všelijak mandlovalo. Podle prostičkých starodávných způsobů vyskytují se v XVI. věku již mandle »strojné«. V Praze je r. 1589 zmínka o jednom »strojném mandlu s instrumenty a potřebami«, při něm byl řetěz veliký a zděř železná. Ovšem takový veliký strojný mandl byl spíš na fabričné mandlování mnohých pláten, ale nepochybujeme, že si k mandlíři mnohá hospodyně donesla také prádlo své.

Na sušení a natahování jemného prádla, roušek, paučníkův a okruží mívaly naše pramateře »presy«, »prkna«, podušky, koule sklenné. Ke konci století XVI. objevují se v inventářích železné cihličky.³⁹⁶⁾

Mezi jiným nesmíme ku konci zapomenouti na metlu našich staročeských panen a paní, na havěť, kterou byly právě okusávány a ohryzovány tak, jak mnohá moderní Eva. Jest to existence blechy, vši, mola, mouchy a komára. — Nůž pojďme nyní na ně bez plácačky a hoňme nejdříve mouchy a zabíjejme komáry: Wezmi pryskyřici jedlovou na papíře tence rozraženou a polož ten papír v pokoji na stůl aneb na lavici, kdež mnoho much jest. Snadně je schytáš anebo na něm zváznou, jakž jen dosednou. — Bílá kýchavka v mléce vařená a mouchám představená, kterékoli z ní jísti budou, otekou a rozpukají se.³⁹⁷) — Houby červené muchomůrky mají se v mléce vařiti a muchám představití, mrou

Obr. č. 113. Český sedlák z mapy Sadelerovy.

po nich; však šetřiti musí, aby se jiným živočichům aneb dítkám toho nedostalo. — Vrbina zapálená dává ze sebe ostrý dým, kterýmž se komáři rozhánějí a kdež se ten dým dostane, do kteréhokoliv pokoje, tu mouchy zůstati nemohou.³⁹⁸)

Moly, blechy a vši a komáry ze šatů, prádla a peřin zahání staročeská moudrost následovně: Pelyněk v slané vodě vařený a v pokojích a komorách pokropený, moří a zahání blechy. — Brotan mezi šaty vložený do truhly zachovává je před moly a červy, aby jim neuškodili. — Pod peřinu do lože vložený zahání blechy a štěnice. — Krámský kmín u vodě vařený, aby tou vodou v pokoji aneb v komoře polil, zahání blechy. — Touž pelyňkovou vodou mejti postele a lože, zahání štěnice,

Škiců Světlo. 73 Zbyněk. 41.

Obr. č. 114. Z epitafia v kostele starobydžovském: Jindřich Kapoun ze Svojkova a syn jeho Zbyněk.

cimices. — Ve vlaších ten obyčej mají, že listí svalníku většího letním časem u večer do domů vnášejí a kladou okolo peřin aneb ustláni na postel', jeden podlé druhého: když tedy štěnice v noci nahoru lezou, zůstávají na tom vlasatém a chlupatém listí, ráno je zamítají přeč. Všivá bylina v octě vařená, aby tou jíchou šaty pokropoval, vyhání z nich vši.³⁹⁹⁾

V létě sbírá se volšové májoví aneb loubí ráno, dokud ještě vlhké od rosy jest a stele se do komor a pokojů. Váznou na něm blechy a potom se koštištěm smítají. — Potoční pepř ráno za rosy do komor a pokojů nastlaný moří blechy, ale musí se potom rychle koštištěm listí ven vymést. Listí z chebdí přes noc ve vodě močené neb vařené aby tím zdi a podlahy v komorách políval, zahání komáry a blechy. — Před štěničnou bylinou blechy a štěnice odevšad utíkají.⁴⁰⁰⁾

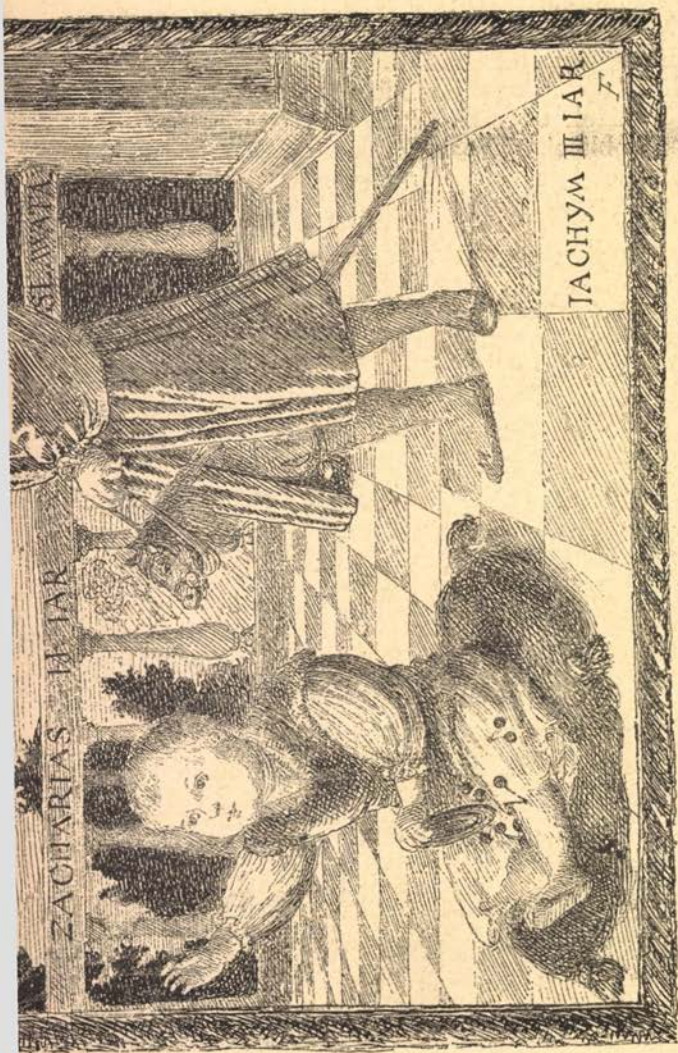
D O S L O V.

nyní na rozloučenou povíme si, dámy, jak na moderní kosmetiku dívá se moderní nestranný lékárník, jak zákonodárce a jak lékař.

Nechvalně jsem se vyjádřil v úvodě o provádění kosmetiky v době nynější, neboť to, co namnoze, ne všude, leč velice často u nás pod pláštěm kosmetiky se provádí, jest přímo vandalstvím na zdraví a pirátstvím na kapse bližního páchané. — A namnoze v té bezmezně chvástavosti, barnumské zaplacené reklamě našich časopisů a kalendářů vidíš přímo ty hrabivé ruce nenasytné zisťnosti, jak hledí vyrvati vám, lehkovážné duše, mozolně nastřádaný groš. Po válce vzniklo chemicko-kosmetických laboratoří a přípravků více než dosti. Každý tvrdí, že jeho vlastní přípravek je nejlepší, nejdokonalejší a poměrně nejlacinější! Tím přicházíte do rozpaků a nevíte, komu máte uvěřiti. Správný výběr je v kosmetice tvrdým oříškem! Nejchudší dělnice, jakož i mnohonásobná milionářka, každá chce odstraniti své vady a ta krásná chce býti ještě hezčí! Všechny přípravky nabízené jsou: nejlepší! Jste na rozpacích. Dnes vyrábí kosmetiku a kráslicí prostředky komu se zlíbí. Neuplatněný herec, vinárník, fotograf amateur, bývalý číšník, bývalý sanitní šikovatel, bývalý masér, holič, bývalý laborant, vdova po sluhovi z lékárny, vdova po lékárníkovi, vdova po lékaři, lékárníci, magistři, doktoři medicíny, doktoři chemie, inženýři chemie i anonymní společnosti, ti všichni pracují v oboru výroby kosmetických přípravků. Vyhýbejte se výrobkům, na nichž jméno výrobce uvedeno není a které se kryje značkou »X Y«, vyrábí B atd., poněvadž neuvedené jméno prozrazuje, že výrobce odborníkem není. Hledejte jméno výrobce a máte-li před sebou titul dr. medicíny, inž. chemie, lékárníka, magistra pharmacie atd., můžete přípravek ten s důvěrou použítí. Všichni ale kvalifikovaní chemikové, dři medicíny i mag. pharmacie nemusejí býti odborníky v kosmetice. Prohlédněte si proto doporučení z kruhů odborných, které mají zkušenosti v kosmetice a dbejte doporučení drů medicíny i dermatologů.

Obr. ž. 117. Starý obraz dětí pánů Hradeckých v zámku Chotském.

Lékař nad dnešními poměry s těžkou resignací krčí bezmocně rameny, hygienik povážlivě kroutí hlavou, zákonodárci mají více jak s dostatek práce ve stranicko-politických štvanicích, — a švindl špekulantství jako plevel bují utěšeně dál.

Co mohli by vyprávěti praktičtí lékaři o věcech těchto ze svých ordinací, — jistě historie přesmtné.

Nejsem medikus, jsem lékárník. Ale z praxe své potvrditi mohu, co po léta do ruky mi přišlo různých kosmetických obětí v podobě vyrážek od pudrů a krémů, s viklavými zuby od různých past na obličej, s vypadanou kšticí více méně velikou až lysinovatostí do týla, s poloobarvenými vlasy do všech

Obr. č. 115. Z traktátu „Pán rady“ v čes. nár. museu.

různých odstínů do duhova. Blednička, nechutenství, nervy porouchané, kruté bolesti hlavy, to často nebylo ničím, než výslednicí blahodárného působení moderních representantů kosmetiky.

Ne nezajímavá jest kapitola o názvech specialit kosmetických.

Při prvním pohledu zdá se, že jsou voleny názvy nazdařbůh, leč přece po většině více méně zde pozorovati lze určité vlivy, kterými se řídí jich názvosloví. Přirozeno, že v první řadě, zvláště u lidí více obchodem než zdravotnickou stránkou se obírajících, převládají názvy nápadné, nezvyklé, do očí bijící. Leč déle probírej tu pestrotu a rozškatulkuje se ti značně do přihrádek pravidelných.

Nuž, zajdeme si do podobného mezinárodního musea specialit. Nezalekneme se oné spousty lahviček, krabiček, různých obálek a lecjakých bizarních tvarů a vezměme zřetel jen k nápisům. A tu zříme, že jsou určité skupiny, které uvádějí:⁴⁰¹⁾

1. **Jména historická, zvláště osobností ženských**, krásou vynikajících, na př. Aida Seife, Anny Crème, Kateřiny carevny krem, Louise Crème, Lucrecia Savon, Maria Stuart Crème, Maryolaine de Trianon atd.

Obr. č. 116. Petr Vok z Rožmberka. Z Paprockého Diadochu.

2. **Jména mytická:** Adonis Savon, Apollo Glycerin, Diana Poudre, Libuše pasta, Loreley Haarwasser, Rübezahl Zahn-pasta atd.

3. **Jména místní:** Arkadia Seife, Lotion Athenienne, Eau de Cologne, Kamcsatkaer Frostbalsam, Savon Neapolitaine, Bain glycerin de Paris, Park-Club Puder, švédské mandlové otruby atd.

4. **Jména vynálezců:** Anny Czilagové pomáda na vlasy, Kummerfeld'sches Waschwasser, Eau de Quinine de Pinaud, Simon Crème, Williams Soap atd.

5. **Jména továrních značek.** Mýdlo s holoubky, s koníčkem, se sovou, pudr se supem atd.

6. **Jména, poukazující na složení přípravku:** Lanol Crème, mýdlo sírové, Hair Petrol, salicylová voda toaletní atd.

7. **Jména, vystihující účel, účinek medikace:** Helioderma crème (na sesvětlení pleti), hygiene et beauté poudre, rosaderma (na orůžování kůže) poudre, belladerma (krásná pleť), kaloderma (krásná kůže) gellée, Solvolith (rozpuštějící kámen) zubní pasta, Tablettes de Jouvence (mládí) atd.

8. **Jména, vyznačující určité třídy, pro které jest přípravek určen:** Baby cosmetique, bébé savon, mady soap, Studenten Mundwasser, Soubrette Puder, turistická náplast atd.

9. **Jména, vystihující vzhled přípravku:** Email Crème, Fayence Crème, Hermeline Puder, Porzellan Crème, Poudre rubis atd.

10. **Jména, vyznačující užívání přípravku:** Rasol Crème, Rasolin Seife atd.

11. **Jména označující částí těla, pro které jest přípravek určen.** Busen - Entwicklungspräparat, Büsten - Crème, Tao american hair cream, Kalodont (odus = zub), Kosmoderma (kosmeó = krášení, derma = kůže) atd.

12. **Jména projevující zdravotnický význam:** Sanitas (desinf. holící prostředek), Sanitor atd.

13. **Někdy jsou jména nesrozumitelná, náhodně volená, jichž obsahu jest těžko dosáhnouti:** Haar Pri-Pom-Ba, Irak-arabian, Nagelpulver Kyz, Rhodopis atd.

14. **Jména bombastická, z nichž čpí již často nereálnost dryáčnická, z pravidla to jsou výrobky, honící se čistě za popularitou a rychlou výdělností, bez ohledu na vážný ton vlastního účelu:** Brillantine Es ist erreicht, Dollar-Crème Americain, L'eau secrete jeunesse, Haar ewige Jugend, Javol Haarwasser, Moussquetaire Pomade, Nagel-Crème Hochglanz, Non plus ultra barvivo vlasů, Pèle Mêle Crème, Rapid holící mýdlo, Reine des crèmes (královna krémů), Sil' vous plaît mas sage (mazání „je-li líbo“ atd.

A tato skupina přivádí nás ku nakloněné ploše kosmetiky, kde fabrikaci uchopila ruka zlá jen za výdělkem se ženoucí, bez ohledu na kapsu a zdraví, seznávši slabost lidské fintivosti a libivosti, tu zužitkuje bezmilosrdně do poslední kapky lidské krve. Zde vyvolává si mysl má příklad z praxe. Přejde tovární dělnice — ne dnes, kdy dělník značným oplývá již penízem, leč léta před válkou, kde skutečně groš dělníkův byl »vymozolený« — matka tří malých dětí, vyhublá a vychrtlá, obraz bídy hladové. Žádá krém na bujná ňadra. Jsi zaražen z prvu, pak vysvětluješ, že to jen klamání lidstva, zde že lépe snad bylo by jíti k lékaři na poradu, ten že případně předepíše

nějaký vhodný sílivý prostředek. »Tam jsem byla, marně jsem vyhodila peníze, radil mi silné polévky, masitou stravu, v poledne a večer sklenici černého piva, dopoledne skleničku malaga, kam bych přišla, na to já tolik nemám, tohle bude lepší, to mi půjčila má známá.« A položí mi na stůl ušmudlanou brožurku. »Div světa. — To zde ještě nebylo. — Bujná ňadra. — Po týdenním použití ta nejplostší ňadra pilným užíváním — na večer řádně čtvrt hodiny kremem mazati a ráno krystalovým balsámem deset minut omývati — docílíte překvapujících, zázračných účinků. Prsa z počátku začnou nabíhati, pak lehce nalévati až pak se mohutně dmouti . . . Cena kelímku 35 Marek

Obr. č. 116a).
Z postilily dítěte z r. 1589.

a krystalového balsámu 15 Marek. Prodává se jen pohromadě, proti předem zaslanému obnosu . . .«

Vysvětluješ ženě, že není to na základě moderní lékařské vědy možné takovéto zázraky prováděti, zde působilo-li by co, že může být jen to, co lékař radil, silná výživa, snad i pravidelná masáž prsou, ale tu pak stačí prostý tuk, máslo, sádlo neb trochu vaselíny na mazání a trochu vlažné vody na omývání a ne krém s balsámem za 50 Marek. Sháníš a skládáš veškerou svou výmluvnost a žena mlčky před tebou jako kajícnice stojí, máš radost, žeš ji přemluvil a na pravou cestu vsunul. Užřev konečně blahodárný účinek svých slov, skončíš. Pausa. Na víru obrácený hříšník, jak beran s hlavou sklopenou, chvíli stojí, pak mechanicky vztáhne ruku na stůl po brožurce a chladným hlasem se otáže. »Simich, depa by to dostala?« — Až ti zlostí v obličej

vežene krev. — Vysvětluješ: »Takové věci nejsou zde pohotově, kdybyste si to výslovně přála, nutno bylo by to objednat zvláště.« — A odpověď? — »Pepo, Frantíku, pote, tady nic nemaj, podíváme se tamhle do drogerije, tam to spíš dostanem!« — Lidská ubohosti mozku lidského!

A kvete do dnes a bujně vegetuje na hlouposti lidské toto bezmezné šarlatánství.

A ohledejme dále názvy specialit s ohledem k udanému původu jich součástí.¹⁰¹⁾

»Alpenblumen-Crème« nemá s alpskými květy co dělati. »Ambra-Crème« a »Ambre antique Coty« neobsahuje ni stopy ambry. »Beauty Perles Toilette Poudre« právě tak jako »Lotion des perles« a »Pomade au perles« perly neviděly. Birken-Balsam, mýdlový to roztok s boraxem, Birken-Crème, směs tuků, Birken-Brillantine, smíšenina olejovité a lihovité vrstvy, Birken-Haarwasser, lihový obarvený roztok kyseliny salicylové, resorcinu a síranu chinového, Birken-Toilette-Wasser, roztok mýdla, potaše a boraxu, vše svařeno, břízu ani březové listí, ani kůru ani šťávu nevidělo. Podobně Camelia-, Akacia-, Alabaster-, Crystal-, Cydonia-, Edelweiß-, Fraies écrasses-, Gurken-, Iris-, Au lait de violette-, Lilien-, Lilienmilch-, Convalaria-, Veilchenmilch-, Eierdotter-, Erdbeeren-, Myrhenblüten-Crème nemají praničeho společného s kameliemi, akacií, alabastrem, křišťálem, cydonií, protěží, suchými jahodami, okurkami, kosatcem, fialkovým mlékem (!), liliemi, liliovým mlékem (!), konvalinkami, žlutkem vaječným, lesními jahodami, myrhovými květy, nejvýše snad jméno a jsou více méně směsí sádra, vosku, vovaně, oleje, glycerinu neb parafinu s alkaliemi, vodou a glycerinem různě navoněnými, tu distinguovaněji, tu rázovitěji, dle toho, s jakou třídou odběratele se počítá.

Podobně Brennessel-Haarwasser různých firem, až Kneippovu vyjímaje, neobsahují prazádných látek z přesličky. Coralia-Zahnpulver neobsahuje korály. Rosenmilch není z růží, ba ani růžovou silicí navoněn. Podobně Cypris poudre a Orchidée d'Ikria Poudre nejsou z cypřiše a orchidejí. Eau de boeur ani máslo neviděla.

A zde jest vřed celé otázky, jednak šálení kupujícího přestíráním jiného složení preparátu než jest, přítomnost případně škodlivých látek a přehnaně nepoměrně vysoká cena prodejně.

Proto také i občas ozve se zákonodárný sbor i v tomto směru, jak vidíme ještě ve starém Rakousku. Poslyšme poslanecké kruhy, jak bouří svými interpelacemi.¹⁰²⁾

»Již dlouhou dobu jsou různé praeparáty veřejně vynášeny jako léčivé prostředky proti té neb oné nemoci neb dokonce proti více nebo všem nemocem. Praeparáty tyto nemají buď žádné léčivé moci, neb alespoň ne oně proti uváděným nemocem. Bývají to obyčejně bezcenné indifferentní praepa-

ráty beze všeho účinku jak na tělo lidské, tak i oproti jednotlivým funkcím těla, s tou výjimkou, neobsahují-li dokonce nečistoty neb neobsahují-li zárodky nakažlivých nemocí, hlavně nemocí kožních. Všechny tyto prostředky jsou nejvýše s to nemoc přivoditi, nikdy však nemoc zhojiti.)

Vezmeme-li nějaký lidový list do ruky a pohlédneme-li na insertní jeho část, nevidíme skoro nic jiného, než doporučování těchto podvodných léčiv a právě takových kosmetických přípravků.

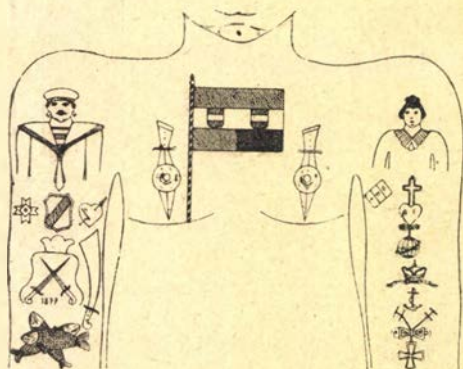
Obr. č. 116b). Z knihy pana Konáče z Hodiškova.

Jakýsi pojem o kolosálním tomto objemu této podvodné industrie podává nám následující výtah sestavený z léčiv inserovaných v periodických časopisech.

»Pravé zázraky činí perbolinová masť při otevřených nohou, skvrnách všeho druhu, růži, bolavých prsech, hnisajících ranách, vyrážkách kožních, pocení nohou. Kdo nemohl býti dosud zhojen, zkus Perbolin. Bude v krátkém čase své choroby prost. Denně přichází poděkování. K dostání jen u výrobce Dra Aug. Eppelsheima, Cvikov v Sasku, 24. Dose po 2 markách, Porto 20 feniků.«

Červený nos zbledne, když upotřebí se »Marubin« od Otty Reichela v Berlíně. Neuvěřitelný má být výsledek po upotřebení přípravku »Blancol«. »Blancol« jest prostředek »kolossalní«, »divotvorný«. »Jakoby dobrotivá ruka setřela ohyzdnost náhody s obličeje« — Také všeliké skvrny na obličeji zmizí, když koupí se z divotvorné lékárny Hajose Arpada v Aradu za korunu »Jobolya-Creme«. »Mirtus Creme« a »Creme de Beauté« mají pravděpodobně též účinek. »Přesně vědecký podklad« zajišťuje se u »Report Creame« u Koglera ve Vídni. »V několika dnech odstraní pihy« »Creme Anny«, J. Appela ve Vídni. Robert Fischer vyplatí 2000 K té, která po upotřebení jeho »Cremu« pihy neztratila.

Tyto poslední jmenované přípravky tvoří přechod od čistých léčiv ku kosmetickým prostředkům, které jsou také švindlem, t. j. nemají těch vlastností, které při nich se vychalují a nedocílí také toho účinku, pro který vlastně jsou kupovány.

Obr. č. 118.

Franulič A., rak. vojín nar. v Raguse r. 1877.
Tetovován r. 1901 na rukách a prsech.

A pro tuto příčinu patří také k švindlerské industrii a k podvodnému obchodu, proti kterému nevědomí lidé musí zákonem vzati býti v ochranu.

Prostředky pro vzrůst vlasů jsou již velmi staré a ačkoliv ještě nikomu nepomohly, musí mít ještě dnes mnoho odběratelů, protože vyskytují se stále nové a stále četnější. K největšímu proslavení v Rakousku dospěla pomáda Anny Czillagové ve Vídni pro vzrůst vlasů a vousů. Že tato pomáda musí mít obrovský odbyt, to dokazuje reklama. »Fabrikantka« sama se chlubí, že během 25 roků vydala za reklamu přes 3 miliony korun! V celé spoustě různých prostředků pro vzrůst vlasů se u nás nejvíce jmenují: »Käthe-voda na vlasy neb pomáda«. Dra (!) Henfella »Harasön«. »V šesti týdnech docílí se fešného kníru« pomocí »Lilodinu«. — Profesora (!) Ch. Theoda »cibule na vousy« urychlí s nápadným uspišením vzrůst vousů i u 16tiletých mužů. »Pili« připravuje se z ušlechtilých jižních rostlin a plodů, podporuje vzrůst vlasů, zabrání vypadávání vlasů a sešedivění těchto; i oživne odumírající kořínky vlasů. »Nový vlas jistě naroste upotřebí-li se Johna Cravenburleigha Hairgrower.«

Stejně podvodné jsou prostředky k odstraňování vlasů. Po upotřebení jich mají »kořínky vlasů odumřítí«. Podvod leží právě v tom, že násled-

kem tohoto klamného doporučení člověk, který přírodovědecky není vzdělán, nabude přesvědčení, že prostředek ten nejen vlas zničí, nýbrž vzrůst nového vlasu zamezí. »I s kořenem odstraní vlas pasta Dra (!) Boetgera.« Jeden kelímek tohoto prostředku stojí 6 K. — »S kořenem« odstraní vlas i všechny cstatní vykríčené toho druhu prostředky. Proti potu »báječně účinkuje« Dra Förstra »Schweißfeind«. Použije-li se »Antihydorice«, potící se nohy oschnou a pozbudou úplně zápachu.

Nestoudný rozsáhlý podvod, jímž i dětem chudého lidu se poslední sousto od úst trhá, stojí se již po několik let prostředky pro zvětšení ženských prsů. »Kypře prsy a plné formy těla« nabudou dívky i ženy po upotřebení výživného prachu t. zv. »Thilosia« od R. Haufe v Berlíně. »Poprsí

Obr. č. 119.

Josef Zeiený, vojín, nar. r. 1894.
Tetovování na pravé ruce.

Obr. č. 120.

Bronislav Tobík, vojín, Berlovice-Biela, polský důlní dělník.
Tetovován 1912 na předloktí.

se vzedme a zklene v dokonalou okrouhlost«, užívá-li se »Le Miracle«. »Jako čarovnou rukou vykouzlené — v 15 minutách dokonalá krása«. Cena 10 K. — Krém na prsy »Ideal« spočívá na předpisu již celými generacemi poděděném od Dra (!) Helliera z Academ. Francaise (!), který byl v poslední době »moderním účelným způsobem upraven a zlepšen«. »Robose« jest vyznamenána zlatou medailí a čestným křížem« a j. Výtečným prostředkem jest dále »Kalifornská voda pro vzrůst prsů« od J. Appela ve Vídni. Jedna láhev stojí 8 K a stačí úplně k docílení výsledku. »Jedině spolehlivě účinkující jsou japonské krém a voda pro zveličení prsů a mladé dívky je tak umožněno přirozené vyvinutí prsů urychlit.« Dle »Zazy« nabudou prsy atmosferickým tlakem »dokonalé úměrné plnosti.« »Ideálních prsů« docílí se galvanoplastickým přístrojem »Pax«. Cena 20 M. — V jednom měsíci nabude dívka plných prsů, když používá »koncentrovaného bylinného mléka Lait d'Apý«.

Z tisíců prostředků této podvodné industrie nalézají u nás velkého odbytu ještě tyto: »Pařížská voda pro zvětšení prsů«, »Voda M. Preislebena«, Vegetabilní crém na prsy« od Käthy Menzelové ve Vídni, »Restaurator prsů Juliette«, »Balsam na prsy Sinusolit« od J. Appela ve Vídni, »Viedeňský crém na prsy« od Hugona Meinaua. »Jedině spolehlivě účinkující: »Büsteria, orientální silicí prach«, »Amorlien«, »Grazinol«, »Creme alvija« atd. až do nekonečna.

Pokud jde o prodej prostředků k zamezení, zmírnění neb vyléčení nemoci, tu již naše zákonodárství o to se postaralo, že prostředky, které zdraví přímo ohrožují, mohou býti zapovězeny. Ale také ona »léčiva«, jež jsou indiferentní a proto zdraví škodlivá nejsou, škodí nemocnému nepřímo, když na místo, aby ku poradě zavolal lékaře, dá více víry anoncím novinářským a sáhne po těchto výsledku i účinku prostých prostředcích. Jest to nesporně povážlivý stav, ježto těmito dnes tak hromadně vyráběnými a také skutečně kupovanými prostředky v nesčetných případech se nejen vyléčení nemoci zmaří, ale mnohdy rozpoznání nemoci nadobro znemožní.

Obr. č. 121.

Jan Čihák, voják, nar. r. 1888. Tetoval sám sebe r. 1901 na předloktí levé ruky svazkem tří jehel namáčených v tuši.

»A kdybychom tento obchod s jmenovanými přípravky i se stanoviska čistě hygienického neposuzovali, kdybychom i nehleděli k nepřímému poškozování zdraví tím, že nevyhledává se pomoc lékařova — musíme jej z důvodů národohospodářských bezohledně potíratí. Všecky tyto prostředky, bez ohledu na to, nazývají-li se »léčivý« neb jen mezi prostředky kosmetické jsou zařazovány, nemají jim připisovaného účinku a nemohou jej také mítí. — Když tedy tyto prostředky jim přikládaný účinek vykonati nemohou, klame prodávající kupujícího o povaze, ceně, jakosti, vlastnostech a účinku zboží prodávaného. A tímto způsobem dopouští se podvodu, tak jak v naší knize trestního zákona stojí.«

Tento skutek jest dle našeho trestního zákona podvodem, a to dle § 197. až 205. a 461. Rakouští státní návladní však zde oči své zamhuřují a nevidí, že podvodný obchod takovými léčivý nabyt již povážlivých rozměrů, že toto švindlérské vykořisťování dnes i nejširších chudých vrstev lidu stalo se sociálním zlem, které státem musí býti potíráno. — Pokud stěžoval analfabetismus širokým masám lidu přístup ku různým časopisům, brožurám a kalendářům a zvláště ku periodické hanebné literatuře, nebyla švindlérská živnost »tajnými léčivý« pro chudé vrstvy lidu nebezpečnou. Nyní ale zhoubná »literatura« tato vnikla do každého domu, do nejchudších rodin a tvoří dnes, ač jest to velice k politování, denní duševní potravu nejchudších.

V těchto tiskovinách obsažena reklama, která až k neuvěření působí také na četné příslušníky vzdělaných vrstev lidu, nalézá tím více

víry v řidu méně vzdělaném, poverčivém, mysticismu nakloněném a opravdovému vědeckému lékařství nevěřícím. Již názvy těchto t. zv. léčiv působí na tento lid přímo čarovně. Nepravá, ale s velikou pompou vykrášlená udání ve veřejných oznamováních a vychvalováních jsou způsobilá oklamati tak mnohého ohledně jich ceny a účinku. Takové vynášení podporováno jest ještě vypočítáváním četných čestných diplomů, stříbrných a zlatých medailí různých světových výstav, které — mimochodem řečeno — nikdy se nekonaly, a konečně vysvědčeními četných lékařů, profesorů a členů akademií, kteří vůbec neexistují, a děkovacími přípisy »uzdravených« nemocných atd.

Dotyčný chorý člověk, který o divotvorném účinku toho kterého léčiva tolik toho četl, nejde k lékaři, protože jest to mnohem pohodlnějším koupiti si vychvalované cosmeticum v leckteré drogerii neb u voňavkaře neb holiče nebo přímo v továrním skladě hotový prostředek, »jehož účinek jest jistý

Obr. č. 122.

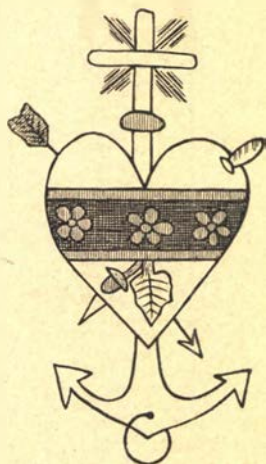
A. Lein, voják ze Všerub, nar. r. 1886, ženatý.
Tetovován na prsou a rukách.

a spolehlivý«, než aby několikrát třeba musil jíti k lékaři, v jeho čekárně čekáním ztráceti čas a mimo to několikrát učiniti návštěvu ještě také v lékárně. On koupí si »léčivo«, o jehož znamenité účinnosti četl v novinách, a tím byl mu peníz, který sobě od úst — po případě i od úst jeho dětí — musil odtrhnouti, ukraden.

Kolossální množství dotyčných inserátů, jimiž každý skoro časopis, každý kalendář přímo se hemží, z nichž mnohý pokoutní týdeník skoro žije a které musí stát nestydaté peníze, však ukazují nám, jaké kolossální sumy peněz tato podvodná živnost právě z lidu ponejvíce nemajetného vyšvindluje. — V Německu na př. se úředně zjistilo, že toto odvětví »industrie« vykazuje v posledním roce uplynulého století obrat 30 milionů marek (!). Vychvalování nyní již zapovězeného »Volta-kříže« bylo lze čísti ve všech téměř novinách kulturního světa. — Mnoho-li peněz bylo vylákáno z kapes nevědomých lidí, a to způsobem podobným, aby jen výlohy za reklamu se kryly?

Obchod s podvodnými léčivy a kosmetickými přípravky stal se dnes již kolosálním zatížením všeobecnosti, novou daní ne ve prospěch všeobecný, nýbrž ve prospěch podvodníků. A tato daň se zvyšováním elementárního vzdělání a vnikáním hanebné literatury mezi massy lidu stále poroste, stále více bude lid tížiti.

Otázka potírání tohoto švindléřského vydírání přestává nyní býti záležitostí přímo interesovaných, záležitostí soukromou. Ježto vykořisťování a poškozování odběratelů bezcenného zboží stalo se všeobecným, stalo se zlo toto zlem sociálním, jež potírati jest povinností moci vládní. Otázka tato stala se otázkou veřejnou, a když není možno použitím § 197. trestního zákona tomuto vykořisťování těch nejchudších zabrániti, jest to povinností zákonodárství, nová opatření pro potírání takového hromadného podvodu nalézt a opatřiti. — Pohodlné zásady: »Mundus vult decipi, ergo decipiatur« — neb »Proti hlouposti ani bohové nic nesvedou« není zde z důvodů výše uvedených na místě.

Obr. č. 123.

Vojín Půnclík, nar. r. 1893; tetovování na předloktí pravé ruky.

Tak mluvil zákonodárce ve staré Rakousko-Uherské říši r. 1909.

A jsme dnes dále? Myslím, totéž že mohli by přednésti v dnešním Národním shromáždění našem naši poslanci, jen zaměnění jména vyrabitelů a zázračných jich výrobků, od pana Keményho z Košic počínaje a hnízdem různých zázračných fabrikantů v naší stověžaté matičce Praze konče, a že by nikdy parlament náš neslyšel stížnost spravedlivější nad interpelací tuto. A kdyby paragrafem nějakým přikývnuto resoluci této, pak spravedliví soudcové s legiemi vydíravých fušerů by měli práci vydatnou.

Proto také vláda, ač velice liberálně si v tomto případě vede, vidí se nucena, občas nejkřiklavější výstřelky potlačovati a bezcenný brak zapovídati, jak vidíme na př. z rakouského výnosu z r. 1901,⁴⁰³⁾ kde čteme seznam zakázaných specialit.

Allens World, Hair Restorer (vodička na vlasy).
 Barthole Krinochrom (barvivo vlasů).
 Booth et Gosnelli, Aqua amarella (barvivo vlasů).
 Bretschneider, Přístroj proti koncepci.
 Broux, Mixture venetienne (voda pro vzrůst ňader).

Obr. č. 124.

Tomáš Votava, dragoun 33 roky stár; kovář.
 Tetovován krejčím ve věku 22 let tuší dle
 obrázku v kalendáři.

Brynon, (zdraví škodlivý toaletní prostředek).
 Buttin, Melrose (voda na vlasy).
 Dahmen-Krölly, balsám na barvení vlasů.
 Danner, Sterilní čípky.
 Dupaint, Arabellas Colcrogene, obnovitel vlasů
 Fischer, Flora Hair Milk.
 Grolich, Eau de Lys (voda na obličej).
 — Flora Hair Milken (voda na vlasy).
 Guerra, Hairrestorer.
 Hangert et Löber, Balsám na vlasy.
 Harnisch, Regenerator (barviva na vlasy).
 Hübner, Decrin, prášek pro odstranění vlasů.
 Jonacz, glycerinové kráslicí mýdlo.
 Johns,
 Kanada, voda na vlasy.
 Kiehlhauser, Regenerator (barvivo vlasů).

Langer Loebl, Balsám na vlasv.
 Leon, Přístroj proti slabosti mužské.
 Léky proti koncepci.
 Mariánské odtučňovací pilulky.
 Mariánské redukující pilulky.
 Müller, Obturos, přístroj proti koncepci.
 Occlusiv-pessaria.
 Ordliith, přístroj proti koncepci.
 Rosseter, Hair Regenerator.
 — Guerra, Hair Restorer.
 Robert & Co., Hair Lotion.
 Rükin & Albrecht, Animator.
 — Oxydonor.
 — Panaxora.
 Leeger, Zlepšené barvivo na vlasy.
 Švédský elixir.
 Trémollière, L'Eau toilette.
 Tutelol, chránítka pro dámy.
 Whites, americká voda na vlasy.
 World, Hair Restorer.

Tak mluvil lékárník a hovořili zákonodárci. Nejdůležitějšího ponechali jsme si na posled — lékaře. Praví:

»Až jednou ženy následkem hlubšího vzdělání a rozšiřování přírodních věd dostačí k tomu poznání, že valná většina líčidel jest složena z látek zdraví lidskému nepříznivých, ba namnoze jedovatých, že mnohé líčidlo pomalu sice, ale jistě působí nepříznivě na pleť, tak že v pokročilém věku pleť jest namnoze uvadlá a znešvařena, poznají, že kvetoucí a bezvráskovitou tvář docíliti lze mírným žitím, bez velkých naruživostí, dietou, bedlivým pozorováním a šetřením zákonů zdravotních a fysiologických.

Kosmetikou chce mnohdy člověk nejen napravovati chyby a vady pleti, ale namnoze zaháněti i stáří, totiž oklamati i přírodu. — Lze sice někdy trochu zakrýti zub času, ale léta zastaviti nebo zahnatí je nemožné. Zde člověk — pán světa — jest bezmocným červíčkem proti odvěkým a neúprosným zákonům přírody — stárnutí.

Stárnutí, totiž příznaky stáří, dostavují se u rozličných jedinců téhož druhu i téhož věku v různou dobu. Šedivění jakož i vypadávání vlasů, úkazy to, které zpravidla za význačnou známku stárnutí se považují, objevují se u některých osob velice záhy, u jiných naproti tomu nedostavují se ani ve věku značně pokročilém. Případy, ve kterých lidé jedva plnoletí, počali šedivěti a dříve, než třicítky dosáhli, měli nebo ještě častěji byli by měli hlavu »jako mléko«, kdyby si zavčas nebyli vlasy barviti počali, nejsou právě vzácností. Rovněž plešatost mladých mužů jest poměrně častou a také ne právě málo mladých žen nuceno jest již zakrývati značný nedostatek vlasů

umělým způsobem. Naproti tomu jsou zase osoby obojího pohlaví, kteréž do poměrně pozdního stáří mají ještě husté černé nebo hnědé vlasy. Také s chrupem je to podobně. Někdo dožije se mnoha let a nese si všechny zuby do hrobu, kdežto jiný již od mladosti je bezzubým. I vrásky, dle nichž stárnutí se posuzuje, objevují se nezřídka u některých osob velice záhy, naproti tomu pak jsou lidé, kteří si uchovávají velice dlouho hladkou poměrně tvář i kůži vůbec.

Příčina různosti této spočívá na rozličně mohutném vzdorování tělesných tkání vůči škodlivinám vůbec a činitelům, změny stárnutí zavinujícím, zvláště.

Obr. č. 125.

Tetovováno 23letým vojákem na levém předloktí, dorsální strana třemi vedle sebe vázanými jehlami, tuší.

Stárnutí možno do jisté míry srovnávat s jakýmsi opotřebením tkání tělesných. Jako opotřebování součástek stroje je závislo nejen na jeho výkonech, na způsobu jeho ošetřování, ale hlavně též materiálu, z něhož jsou jednotlivé jeho části zhotoveny, tak i při stárnutí je spolutčinnou celá řada faktorů, z nichž nejdůležitějším činitelem jest zárodečné protoplasma, buňka mateřská a otcovská, jichž spojením dána jest hmota živá, z kteréž ten který jedinec se vyvíjí. Dlouhověkost se dědí. Proto obyčejně lidé staří pocházejí z předků, u nichž dosažení značného stáří jest zjevem častým. Některé rodiny vyznačují se právě značnou dlouhověkostí.

Velice často se užívá, či lépe řečeno zneužívá, údajů o lidech vysokého věku dosáhnuvších k tomu, aby se dokazovala neškodnost nebo dokonce i prospěšnost kouření nebo i pití lihovin. Ale jest jistě pravděpodobno, že lidé takoví mohli by se dožít ještě většího stáří, kdyby se nebyli poškozovali vytěsnými jedovatými látkami. Tomu nasvědčují případy, v nichž lidé, jež nikdy nezneužívali alkoholu, dožili věku přes 150 let.

Lícidla nemohou ani přílišnému se rozmnožování pokožky ani sesýchání a loupání se povrchu jejího zabránit ani nemohou při nedostatku krve cévy krví naplnit nebo pokaženou krev napravit. — Lícidla osvědčila se při každé chorobě ještě více škodnými, poněvadž chorobu do nitra těla zahánějí a tím v ušlechtlejších organismech jeho zhoubné nemoce vyvolat mohou. Zakrývají tudíž jenom na venek anomalie pleti a nemohou je odstraniti.

Smíšeniny rtuť obsahující, natrou-li se na pokožku, pronikají skrze póry do spodních vrstev a odtud ku vnitřním ústrojím. Smíšeniny tyto, nevyjímaje ani ty nejmírnější, zavdávají podnět ku nejružnějším chorobám jako jsou záněty sliznice v dutině ústní, záněty pokožek kostních a j. a bývají příčinou nedostatečného trávení, ochabování nervů, hypochondrie, manie a jiných neduhů.

Co se týče směsí olovnatých, dokázáno klinickými pokusy, že smíšeniny tyto skrze neporušenou pokožku do vnitř těla vnikati mohou.

Skrze kůži mohou vnikati nejnebezpečnější otravy olovem. Orfila pozoroval dvě dámy, které tváře, krk, a ramena svá po několik let mastí olovnatou natíraly. Rozličné choroby nervů, křeče, deliria a konečně odumírání rukou byly smutnými následky tohoto počínání.¹⁰⁵⁾

Též Fievée připomíná v »Journal des connaissances médicales« jeden případ otravy olovem, kteréž u jedné divadelní herečky, jež tvář si líčila olovnatým pudrem, bělobou, pozorovány příznaky otravy: křeče čivů, necitelnost kříže a špatné trávení.

Jindy Fievée líčí zhoubné následky užívání olovnatých smíšenin v »Gazette médicale de Paris« a dokázal 29 případů, kteréž většinou na herečkách pozoroval, že masti, na pokožku natřené a olovo obsahující, zejména zhoubně působí na centrální nervovou soustavu a že mozek lidí, lícidla toho užívavších, po smrti obvykle ve stavu změkklém byl nalezen. Ano v některých případech v mozcích dotyčných osob zřejmé stopy olova byly nalezeny.

Ze všeho toho vysvítá, že se paní, líčením se — chtěce dosíci okamžitého výsledku — největšímu nebezpečí vystavují.

A kdyby dosáhly při tom nějakého praktického výsledku. Naopak, nejednou potkáváme se s tváří ženy, která líčením předčasně svadla a se zhyzdila. Po nedlouho trvajícím se líčení stává se obyčejně svěží druhdy pleť žlutou, vráskovitou a drsnou, která pak jen tím silnější vrstvou barviva se dá okamžitě zakrýti. Vede se při tom dámám asi tak, jako oněm východanům, kteří se oddali slastem opia, neboť čím déle ho užívají, tím větší dávky jsou nuceni bráti, aby kýžené opojení se dostavilo.

Obr. č. 126. Panna od Bartoloměje Paprockého.

Kdyby dámy znaly zhoubné následky líčidel, bylo by ihned po jejich kouzlech veta. K tomu druží se ještě ono chybné ponětí, že vše, co jest drahé, jest i vzácné a dobré.

Zajímavé je, co vypráví Dr. Reclam. Doporučil totiž několika svým pacientům časté mytí čistou vodou; tito však zdráhali se rady té uposlechnouti a žádali za každou cenu něco z lékárny. Co zbylo Reclamovi jiného, než-li že dal z lékárny přinést čistou vodu, tak jak jí pán Bůh stvořil, a pacienti poslouchali.

Čím jednodušeji a spořádaněji žije některý národ, čím neporušenější jsou jeho mravy a čím rozumější jest výchova jeho mládeže, tím více kvetoucích a krásných žen tam nalezneš. Mimo střídmost přispívá ku zachování půvabu pleti ještě přirozené pěstování kůže. Nemluvě zde o kůži neduhem stížená —

ta patří do oboru činnosti lékařské —, nýbrž kůži normální, která i ve zcela zdravém stavu žádá nejbedlivějšího ošetření. Účelem jeho je pokožku ztenčovati a přirozené slupování nejsvrchnějších šupin podporovati. A jak toho lze dosíci? Čistotou, častým koupáním buď ve studené nebo ve vlažné vodě. — To je vše!

Čistotou v nejširším slova smyslu podržuje kůže svou měkkost a přirozenou barvu, tou nabývá tělo pružnosti a síly, duše pak dobrého rozmaru a zdravého úsudku. Jeví-li tvoje tvář a oko dobrotu, ducha i zmužilost, jsi ve smyslu zdavo- a mravovědy i tehdy krásným, kdyby se to i zcela se zásadami krasovědy nesrovnávalo; hoviš-li však szíravým vášním, můžeš užívatí všech líčidel světa a tvář tvoje přece bude ohyzdná.

Dobré, rozumné vychování, ušlechťování mysli, tlumení vášní — to vše tvoří jediné, pravé arcanum krásy!

POZNÁMKY.

1. Prof. Dr. Max Josef, Handb., d. Kosmetik, Berlín 1912. Str. 3—56.
2. Prof. Dr. Mense, Die Kosmetik im heissen Klima, v Josefově Handbuch d. Kosm. 153.
3. Tacitus, Germania.
4. Maspéro, L'histoire ancienne des peuples de l'orient classique.
5. Dr. Jar. Květ, Lékařské feuilletony, Praha. — O tetovování str. 103 a sl.
6. Dr. Lacassagne, Les tatouages, études anthropologiques et médico-légales. Paris 1881.
7. Berchon, Étude médicale du tatouage. Paris 1869.
8. Marille, Tatouage et detatouage. Lille 1898.
9. Hessler, Susrutas Ayur-Vedas ex sanscrita in latinum vertit. Erlangae 1844. Str. 10.
10. tamt. 122.
11. Berendes, Die Pharmazie bei den alten Kultur-Völckern. Halle 1891 I. 27; Xenophon, Anabasis I. 8.
12. Berendes, tamt. I. 20.
13. Hessler I. 254, 156.
14. Katermann, Aphrodisiaca München 1910; Schmidt, Beiträge zur ind. Erotik Leipzig 1902.
15. Berendes I. 50-55.
16. Virchow, Nachschrift zu Papyros Ebers. Leipzig 1889.
17. Paschkis, Kosmetik für Aerzte Wien 1890 Str. 3.
18. Dioskurides, De materia medica libri quinque. Ed. Kühn. Lipsiae 1830 I. 31.
19. Brugs-Dümichen, Recueil de monument égypt. 52.
20. Zeitschrift für égypt. Sprache in Alterthumskunde 1874, 108.
21. Sigismund, Die Aromata. Leipzig 1884.
22. Dioskurides, I. 71-72.
23. Stein-Ebers, Papyros mit hieroglyph.—lat. Text. Leipzig 1875.
24. Prisse, Histoire de l'art égyptien II. „Cuilliers de bois peint.“
25. Wilkinson, The manners and customs of the ancient Egyptians.
26. Berendes, Das Apothekenwesen. Stuttgart 1907, 2.
27. Plinius, Historia naturalis. Leipzig 1881—83. XIII. 2; XII. 26.
28. Hartmann, Die Hebraerin am Putztische und als Braut. Amsterdam 1809.
29. Plinius; Hist. nat. 35. XVI. 53.
30. Talmud, Mischnah I. 135.
31. Hermstaedt, Chemische Zergliederung des Wassers aus dem Todten Meere. Nürnberg 1822.
32. Dr. Frankel, Nach Jerusalem II. 354.
33. Josephus Flavius. De belle judaico I. 33. 8.
34. Plin. hist. nat. V. 15.

35. O amuletech viz znamenitý spis prof. Dr. Zíbrta: *Indiculus superstitionum et paganiarum*, Praha 1894.
36. Pietschmann, *Gesch. d. Phoenizien* 1870.
37. Dioskurides, *Materia medica* I.-III.
38. Küchler, Beiträge zur Kenntniss der assyr.-babylon. Medizin 1904.
39. v. Oefelle, *Lose Blätter*.
40. Plinius, XXX.
41. Behrendes, *Pharm. b. d. alt. Culturvölk. I.* 39.
42. Seligmann, Ueber die pers. Handschriften. Wien 1833; téhož, *Liber fundament. pharmacol.* Abu Mansur Muwafik. Vindobona 1830; Maspéro, *L'histoire ancienne etc.*, „Mèdes et Perses.“
43. Herodot, *Historia*.
44. Oeffelle, v *Puschmannových* *Gesch. d. Mediz. I.*—76.
45. Homer, *Iliad*. Překlad Škodův, Praha 1911-12.
46. Homer, *Odyssea*, Překl. Škodův. — Praha 1908-9.
47. Daremberg, *La médecine dans Homère*.
48. Schelenz, *Frauen im Reiche Aesculaps*.
49. Harald Hoffmann, *Untersuchungen über die Darstellung des Haares in der archai-grichischen Kunst*. Inaug. Dissert. Leipzig 1910.
50. Behrendes, *Pharmazie*.
51. B. May, *Die Mädchenerziehung in d. Gesch. d. Paedagogik von Plato bis z. 18. Jahr*. Inaug. Dissert. Augsb. 1908. Str. 7.
52. Xenophon, *Memorabil.* 4, 2, 5; *Anabasis* 3, 4, 30; *Kyropedia* 1, 16. 15 a 3, 2, 12.
53. Boas, *Grundriss d. Gesch. d. Medizin* 72.
54. Hippocrates, *De morb. mul.* II. 81.
55. týž, *De offic. med.* 9.
56. týž, *De morb. mul.* I. 111—112; *De ulceribus* XXV.
57. Dioskurides, *Mater. med.* II. 72.
58. Hippocrates, *De nat. mul.* 100.
59. Dierbach, *Die Arzneimittel des Hippocrates*. Heidelberg 1824.
60. Theophrastus, *De odor*, IV, XII, VI.
61. Hippocrates, *De morb. mulier.*
62. týž, *De ulcerib.* 14.
63. týž, *De nat. mulier.* 4., Schelenz-Algreen, *Kosmetik* (Virchow-Holzen-dorfs Vorträge) 11, 12.
64. týž, *De vict. acutor* I. 21.
65. týž, *De natur. mul.* II. ddj. 1.
67. Littré, *Oeuvres complètes d' Hippocrate*. 1839-53. Str. 174, 198.
68. Hippokrates, *De morb. mul.* I. 101.
69. Theophrast, *Hist. plant.* IX. 16.
70. Plinius, *Hist. natural.* XXV, 2.
71. Galenus, *Opera omnia*. Ed. Kühn. Lipz. 1827. 445.; XII. 946, 846, 889; XIII 995, 220, 821; XVI. 31.
72. Plinius, *Hist. nat.* 24. 28.
73. Schelenz, *Gesch. d. Pharm.* 131.
74. Galenus XIII. — 310.
75. 2) Galenus, XIII. 416.
76. C. Meyer, *Gesch. der Botanik*. Königsberg 1856. I. 286.
77. Celsi Aurel. Cornel, *Medicina*. Recens. C. Daremberg. Lipsiae 1859. V. 19.
78. Galenus XII. 432, 492.
79. C. A. Böttiger, *Sabina der Morgenscenen im Putzzimmer einer reichen Römerin* 1803. Opravené vydání od Fischera 1878.
80. Přeloženo volně z Publ. Ovidius Naso, *E recognitione Rudolphi-Merkelii*. Tom. I. *Amores*. *Epistolae De medic. faciei*. *Ars amatoria*. *Remedia amoris*. Lipsiae 1812, Verš 51.—100.

81. = lupinus.
82. unce = 30 gr.
83. = pihy
84. triens = asi $\frac{1}{10}$ libry.
85. Martial XIV, Plinius XXXIII. 12.
86. Bibliotheca graeca XII. 690.
87. Tacitus, Annales III. 7.
88. Niederle, Slovans. starožitnosti. Odd. Kult. Sv. 7. str. 127 a sl.
89. týž, tamt. 2. Str. 499 a sl.
90. týž, tamt. Odd. Kult. sv. 1. Str. 140 a sl.
91. Zíbrt, Dějiny kroje I. 262 a sl.; Kleinwächter, Zur Philosophie der Mode, str. 10.; (vedle spisů o kosmetice v poznámkách uvedených viz o líčení a zdobení žen vůbec: G. E. Kleten, Versuch einer Geschichte des Verschönerungstriebes im weiblichen Geschlechte (nebst einer Anweisung die Schönheit ohne Schminke zu erhöhen), Gotha, 1792; Joh. H. Krause, Plotina oder die Kostüme des Haupthaars bei den Völkern der alten Welt, Leipzig, 1858, M. Dupin, Luxe exagéré de la toilette des femmes, Paris, 1865, A. Widmer, Le luxe des femmes et ses dangers, Bruxelles, 1865. — E. Feideau, Du luxe des femmes, Paris, 1866. — C. Anbert, Encore le luxe des femmes, Paris 1865; Arnold J. Cooley, Toilet and cosmetic arts in ancient and modern times, Hardwiche, 1866, London, 1878; M. Winter, Kleidung und Putz der Frau nach dem altfranz. Epos, 1886; G. d' Eze a A. Marcel, Histoire de la coiffure des femmes en France, Paris, 1886. H. Baudrillart, Histoire de luxe privé et public depuis l'antiquité jusqu'à nos jours, Paris, 1886, I.—IV. Friedrich v. Hellwald, Etnografische Rösselsprünge; Kultur- und volksgeschichtliche Bilder und Skizzen, Leipzig, 1891, str. 248 a sl.: „Das Schminken und die Schmienke.“ E. Rimmel, Le livre des parfumes (předmluva od A. Karra), Bruelles, 1870; Euphrosine von Kudriaffsky, Wohlgerüche, Kulturgeschichtliche Studie, Wien, 1872. — Raumer, Geschichte der Hohenstaufen, VI. 569; Jac. Burchhard, Kultur der Renaissance, str. 368 ad. Srv. Kotelnmann, Gesundheitspflege im Mittelalter, I. c. str. 66. a s.
92. Zíbrt, Listy z českých dějin kulturních, str. 2. a sl.
93. Prof. Č. Zíbrt, Dějiny kroje v zemích českých I. Praha. I. strana 357 a sl.
94. týž, Listy z čes. děj. kultur. — O líčení a šlechtění tváří u starých Čechů. Str. 3. a sl.
95. Vyd. Vrfátko, str. 14.
96. Vyd. Erben, str. 99.
97. Vyd. Ferd. Menčík, 1880. str. 25.
98. Vyd. Erben I. 68.
99. Theatrum divinum. Divadlo boží. Praha 1616. str. 272.
100. tamt. 273.
101. Matouše Konečného, Kniha o povinnostech křesťanských. Praha 162. Str. 531 a sl.
102. Quirik = Quiricus de Augustis, Světlo apotekářův. Přel. od Mat. z Mejta r. 1496. Rkp. knih. nár. čes. musea III. H. 34. I. 35b. 49b, 205a.
103. Erben v Lumíru 1856. I. 16.
104. Černý = Jan (Černý, Kniha lékařská, kteráž slove herbář velmi užitečná a z mnohých knih latinských sebraná. V Normberce 1517. Kap. 359, 410, list 13.
104. a) Rantzovius = Henryka Rantzovia, Regiment zdraví. Přel. Dr. Adam Hubert z Ryzmbachu a Dan. Ad. z Veleslavína. 1587. I. 29-30, 33.
105. Dvořák, Dva denníky Dr. Mat. Borbonia z Borbenheimu. Praha 1896.

106. Kopp. Reg. = Jan Kopp z Raumenthalu, „Gruntovní regiment zdraví
Přeložil Krabice z Weittmile. Praha 1536.
107. týž, str. 35 a.
108. Prof. Dr. Č. Zíbrt; Jak se líčily staročes. panny a paní. Literární
premie uměl. Besedy v Praze 1888. str. 88. a sl.
109. Staročes. divad. hry, 142, 136.
110. Zíbrt, Děj. kroje I. 42. a sl.
111. J. L. Pič, Jak vypadali naši předkové. V Pam. archeol. XIV. 14.
Niederle, Příspěvky k anthropol. zemi čes. 1891 I. 118—119.
112. Köhler, Entwickel. der Tracht 34;
Vocel v Čas. Čes. Mus. 1844. 267 a sl.
113. Zíbrt, Děj. kr. 54. a sl.
114. Zíbrt, tamt. 86 a sl.
115. Fontes rer. bohem. I. 123, 124.
116. Erben, Regesta. I. 85.
117. Zíbrt, Děj. kr. 200 a sl;
Kleinwächter, Zur Philosophie der Mode 111.
118. Zíbrt, Děj. kr. 227 a sl.
119. V Bohemáři srov. Dobrovský, Gesch. d. böhm. Spr. u. Ält. Lit.
1818. II. 128. a Drkolens. zbytky dram. her. Čas. Čes. Mus. 1889. 131.
120. Font. rer. bohem. IV. 351.; srov. Palacký, Děj. nár. čes. II. 1. str. 43.
121. Font. rer. bohem. IV. 301.
122. Vodňanský Lactifer 1. 28a.
123. Zíbrt, Děj. kr. 349 a sl.
124. Vyd. Erben, str. 75.
125. Vyd. Vrtátko, str. 119.
126. tamt.
127. tamt. str. 167.
128. Vyd. Erben III. str. 59.; Jungmann slov., viz. „lilík“.
129. Belial, rkps. mus. 182.
130. Articuli Milici, vyd. Palacký Fonnellbücher II. 184.
131. Erben vyd. II. 240.
132. Zíbrt, Děj. kr. 390 a sl.
133. tamt.
131. Winter, Dějiny kroje v zemích českých od počátku stol. XV. až po
dobu bělohorské bitvy. — Winter-Zíbrt, Dějin kroje v zemích
českých díl II. Praha 1893. — str. 27. a sl.
135. tamt. str. 38 a sl.
136. Chelčický, Sít víry 157.
137. Bonfinii, Rer. ungar. dec. IV, 1. II. 576.
138. Hefner-Altenach vykládá, kterak v Němcích v druhé půli XV. věku
nosívali kučeraví mnohovláskové — paruky.
139. Winter, Děj. kr. 90 a sl.
140. tamt. 46. a sl.
141. tamt. 64. a sl.
142. tamt. 56. a sl.
143. tamt. 78. a sl.
144. Chelčický, Postilla 216.
145. Rokycanova postilla, rkps. un. kn. pražs. str. 3.
146. tamt. str. 300.
147. Veliký roh. Čtverohranáč, rkps. un. kn. pražs. str. 59.
148. Rokycana postil. 78.
149. Sít víry 157.
150. Winter, Děj. kr. 126 a sl.
151. Čeřidlo calamistrum slulo želízko (Velišský, Život Řeků a Římanů
174.) Jméno „roubik“ pro calamistrum má Zíbrt (Děj. kr. 228.)
dle slovníka vodňanského.

152. Goll, Rycana v Čas. Čes. Mus. 1879. 208. „do kostela páni, panoše, měšťáci, any vlasy s vejci dělané.“
153. Winter, Děj. kr. 191. a sl.
154. Bílejovský, Kronika církv. 124.
155. Winter, Děj. kr. 309 a sl.
156. Winter, tamt. 315 a sl.
157. Staří letopisové 424.
158. Winter, Děj. kr. 326 a sl.
159. Kniha duchovní z r. 1588.
160. Winter, Děj. kr. 344 a sl.
161. Winter, tamt. 546 a sl. a 369 a sl.
162. Žalanský, Knižka o služebnosti 132.
163. Křesťanských panen věneček poctivosti.
164. Kniha o povinnosti křesťanské 332.
165. Winter, Děj. kr. 413 a sl.
166. Lippert, Trautenau 70.
167. Weiler, Abbildung der Hauptstände 603.
168. Winter Děj. kr. 249 a sl.
169. tamt. 640 a sl.
170. Braunschweyk = Braunschweyk, Liber de arte destillandi. Knihy o pravém umění destyllování. Holomouc 1559.
171. Rkpis čes. nár. musea ze XVII. st. č. III. C 16.
172. Matthioli I. = Herbář jinak bylinář... od doktora Ondřeje P. Matthiola... na českou řeč od doktora Tadeáše Hájka z Hájku přeložený v Praze... r. 1562.
173. Apotéka = Apotéka domácí... z herbáře P. Ondřeje Matthiola sebraná a v jazyku českém vydaná od D. Ad. Hubera z Riesenbachu a M. Ad. Dan. z Weleslavína L. P. 1595 v Praze.
174. Černý 219.
175. Erasmus, Chvála bláznů 32.
176. Vdova Křesťanská, přel. J. Khemer-Plzeňský z r. 1595.
177. Nomencl. Velesl.: „jehla, na kterou se kadeře dělají.“
178. Černý, 42.
179. Rkpis čes. nár. mus. č. III. F. 27.
180. Braunschweyk.
181. Matthioli I. 33b, 34a.
182. Matthioli II. = Matthioliho herbář II. vydání u Dan. Ad. Veleslavína v Praze 1596.
183. Černý, 196.
184. tamt. 212.
185. Braunschweyk.
186. Kn. salern. = Schrutz, O zachování dobrého zdraví kniha školy salernské. Str. 27.
187. Matthioli I. 83a.
188. Matthioli II. 314a, 430b.
189. Lékařství od Pána Boha. Rkpis strahovs. knih. z XV. st. str. 106.
190. Černý, kap. 18.
191. Matthioli I. 94b, 291b, 119a.
192. Černý, kap. 219.
193. Klausenburg = Dr. Tomáš Jordán z Klausenburka, Kniha o vodách hojitedlných a teplicech moravských. Olomouc 1544. str. 195.
194. Kn. salern. str. 29—30.
195. Matthioli I. 54b, 199b, 18b.
196. Rkpis čes. nár. mus. č. V. E. 12.
197. Rps. tamt. z XV. stol. č. III. H. IV.
198. Rkps univ. kn. pražs. 11. C. 2.
199. Winter, Děj. kr. 100. a sl.

200. Winter, tamt. 100.
201. Vyd. Erben. str. 99.
202. Matzenauer, Cizí slova v řeč. slov. 386.
203. Vyd. Erben. I. 68.
204. Lomnický, Pejcha života 1605, 80.
205. Zíbrt, Jak se staroč. panny líčily. Alman. umělec. besedy 1888, 96.
206. Winter, Děj. kr. 414 a sl.
207. Erasmus, Chvála bláznov 32.
208. Křišť. Mathebaeus. Naps. A. Truhlář v Čas. Čes. Mus. 1886, 75.
209. Winter, Děj. kr. 126 a sl., 191 a sl.
210. Erasmus. Chvála 32.
211. Srov. Snář vyd. u Dačického z r. 1581, fol. B. 5.
212. Quirik, 205a.
213. Černý, kap. 328.
214. Matthioli II. 172. c.
215. Braunschweyk.
216. Snář u Datic. z r. 1581, fol. B. 5.
217. Zíbrt, Pěče našich předků o krásu těla. V Osvětě 1910, 546.
218. Matthioli I. 56a.
219. Matthioli II. 136d.
220. Rkpis un. kn. pr. 11 H. 22.
221. Rkps XV. stol. čes. nár. mus. č. III. G. 2.
222. Matthioli I. 341b.
223. Matthioli II. 416c.
224. tamt. 213b.
225. Winter, Děj. kr. 99. a sl.
226. Zíbrt, Děj. kr. 262 a sl.
227. Patera, Rukopis hradecký 285.
228. Gebauer, Listy filolog. 1880, 102.
- 228a. Lapidář = Lapidář rkpisu vodňansk. ze XIV. stol. v knih. nár. čes. mus. č. II. F. 2. I. 163. viz Čas. Čes. lékárnictva 1906.
229. Quirik 33b, 222b.
230. Hus—Erben III. 108.
231. Rokyc. post.
232. Valecius, Kázání krátká 1614.
233. Winter, Děj. kr. 308 a sl.
234. Kniha duchovní 1508.
235. Theatrum mundi 47.
236. Havlík z Varvažova, O ctném obcování 1613.
237. Lomnický, Pejcha života 81, 82.
238. Havlík, O ctném obcování 3.
239. Quarinonius, Grewel der Verwüstung 184.
240. Blahoslav, O zraku.
241. Winter, Děj. kr. 369 a sl.
242. tamt. 99 a sl.
243. Rkps čes. nár. mus. č. III. H. 4.
244. Rkps un. kn. pr. z XV. stol. č. XI. C. 2.
245. Rkps čes. nár. mus. ze XVII. stol. č. III. C. 16.
246. Černý I. 13.
247. Braunschweyk.
248. Matthioli I. 36a, 110a, 70a, 379a.
249. Matthioli II. 156a, 123a.
250. Rkps un. kn. pr. z XV. stol. č. XI. C. 2.
251. Matthioli I. 348a.
252. Matthioli II. 25b, 312a.
253. Apotéka 652.
254. Braunschweyk.

255. tamt.
256. Razes = Rhazesovo ranné lékařství. Rkps XV. stol. v čes. nár. museu, Díl I. kap. 59.
257. Černý kap. 42, 269.
258. Braunschweyk.
259. Černý kap. 204.
260. tamt. k. 212, 14, 229, 366.
261. Braunschweyk.
262. Lék. od P. Boha 11
263. Matthioli I. 2b, 103a, 130b, 315a, 365, 382a, 220b.
264. Matthioli II. 13d, 106a, 127d.
265. Razes I. 58.
266. Apotéka 495.
267. Rkps un. kn. pr. XVII. H. 22.
268. Rkps čes. nár. mus. z XVIII. stol. č. V. D. 46.
269. Rkps un. kn. pr. č. XVII. B. 18.
270. Braunschweyk.
271. Matthioli I. 103a, 383b.
272. Braunschweyk.
273. Matthioli I. 67b, 86a, 218b.
274. Rkps un. kn. pr. č. XVII. H. 23.
275. Františkán = Rkps apatykáře františkánského v univ. kn. pr. z XV. stol. č. XVII. B. 18. l. 127. b.
276. Rkps čes. nár. mus. č. III. C. 16.
277. Braunschweyk.
278. Quirik 109a.
279. Matthioli I. 150e.
280. Razes I. 57.
281. Braunschweyk.
282. Matthioli I. 31a, 307b.
283. Braunschweyk.
284. Matthioli I. 136b, 28b, 79a, 236a, 300b. 340a, 363a. 107a.
285. Quirik 106b.
286. Černý K. 127.
287. Braunschweyk.
288. Matthioli I. 196b, 94b, 373b.
289. Klausenburk. Olomouc 1580. Str. 213, 216, 221, 237, 283, 285. 198.
290. Apotéka 520.
291. Matthioli I. 362ab, 131b.
292. tamt. 139a
293. Klausenburk 283.
294. Rkps. čes. nár. mus. z XV. stol. č. I. F. 10.
295. Černý kap. IX. 3.
296. Quirik 164a.
297. Braunschweyk.
298. Knih. salern. 30.
299. Apotéka 501.
300. Matthioli II. 163b.
301. Winter, Děj. kr. 370.
302. Lék. od P. Boha 106.
303. Františkán 39a.
304. Matthioli I. 98b, 172b, 371b.
305. Rkps un. kn. pr. č. XVII. G. 19.
306. Černý 14, 343.
307. Matthioli II. 460b.
308. Zibrť, Listy z čes. děj. kultur. 18.

307. Lehman—Pflüger, De orbe picto seu de generibus pulchritudinem affectantibus per picturam. Vittembergae 1711, 35, 36.
310. Quicherat, Histoire du costume en France. Paris 18, 75,
311. Fairholt, Costume in England 1860.
312. Veselý, Kázání. Vyd. r. 1730, 31a, sl.
313. Rkps univ. kn. pr. č. XVII. H. 22.
314. Rkpsy tamt. č. XVII. B. 18, a č. XVII. H. 23.
315. Razes I—56.
316. Rkps čes. nár. mus. ze XVI. stol. č. F. 11.
317. Rkps tamt. z XV. stol. č. III. G. 2.
318. Matthioli I. 113a.
319. Rantzovius, Str. 150, 153.
320. Kopp, Regiment 187a.
321. Matthioli II. 241c.
322. Braunschweyk.
323. Klausenburk 283.
324. Matthioli I. 4a, 56a, 149b.
325. Kn. salerns.
326. Matthioli II. 34a, 364a, 77d.
327. Matthioli I. 147b, 282b.
328. tamt. 12b, 18b.
329. Apotéka 52.
330. Černý K. 16; totéž v Mattiol. I. 220b.
331. Winter, Děj. kr. 99 a sl.
332. Velišský, Život Řeků 190.
333. Gay, Glossair 545.
334. Erasmus, Chvála 32.
335. Winter, Děj. kr. 369 a sl.
336. Černý K. 172. 368.
337. Braunschweyk.
338. Vody pálené = Wo wodách pálených rozličných sepsaní ku konci herbáře Jana Černého; Matthioli I. 5b, 160a, 196b, 207a, 287b, 274b, 302b, 305b.
339. Matthioli I. 257b, 288a, 305a.
340. Quirik 9b. 16a, 18a, 152a.
341. Vody pálené.
342. Černý K. 33.
343. Braunschweyk.
344. Matthioli I. 28a, 197a.
345. Apotéka 77.
346. Kopp, Regiment 187.
347. Matthioli I. 233 b.
348. Redlich, Spiegel des pragerischen Elends. Beschreibung des koschirischen Lazarets 1682. Str. 11.
349. Kn. salerns.
350. Apotéka 163.
351. Klausenburk 200.
352. Matthioli II. 247b, 292a, 327c.
353. Černý kap. 31, 420.
354. Matthioli I. 353a, 333a.
355. Františkán 150a.
356. Apotéka 156.
357. Matthioli II. 398a, 425b.
358. Apotéka 166.
359. Braunschweyk.
360. Kníž. salerns. 315.
361. Matthioli II. 172c.

362. Černý kap. 201.
363. Apotéka 445.
364. Černý kap. 7.
365. Matthioli I. 102a, 103a, 86b.
366. Matthioli II. 34b. 104d.
367. Matthioli I. 388b.
368. Apotéka 652.
369. Matthioli I. 88a, 243b, 377a.
370. tamtéž 12b, 18b.
371. Matthioli II. 222d.
372. Apotéka 503.
373. Braunschweyk.
374. Apotéka 502.
375. Matthioli II. 168c, 248a.
376. O tetování nižších kultur viz Děj. kosm. I. str. 10a sl.
377. Nýdrle, Slovans. starožitnosti.
378. Dr. Le Blond—Lucas, Du tatouage chez les prostituées Paris. 1899.
379. Ve směru tomto jest u nás autoritou Doc. Dr. Duchosl. Panýrek, který již před léty zabýval se touto otázkou, viz výše zmíněné Lékařské feuilletony Dr. Květa (pseudonym Doc. Dr. Panýrka), a po čas světové války jako operatér snesl jednu z největších sbírek tatuáží pod názvem: „Vojenské tetování v záložních nemocnicích Červeného kříže v Praze a předměstích. Sestavil a upravil za pomoci raněných vojinů a ošetřovatelů Doc. Dr. Duchoslav Panýrek“. — Sbírká tato tiskem ještě nepublikovaná obsahuje na 132 listech 161 případů. S lask. svolením autorovým, za něž zde povinný vzdávám dík, otiskují některé tatuáže přítomné ze sbírky této.
380. Braunschweyk.
381. Apotéka 376.
382. tamt. 156.
383. Černý K. 129.
384. Apotéka 277.
385. Winter, Děj. kr. 345a sl.
386. Arch. pražs. č. 1138, 188.
387. Winter, Děj. kr. 399a sl.
388. Zibrt, Děj. kr. 357.
389. Pačera v Čas. Čes. mus. 1880, 535: „... Et olfactoria powonkij jako pijzmo“.
390. Apotéka 557.
391. tamt.
392. tamt. 688.
393. Matthioli II. 17c.
394. Rantzovius, Regiment 32—36.
395. Jana Černého Knížky o moru 1582. List B. V. kap. IX.
396. Winter, Děj. kr. 509a sl.
397. Apotéka 678.
398. tamt. 679.
399. Matthioli II. 236a, 237b, 270b, 235d, 336d, 432d.
400. Uvádím ukázky z nejbohatšího seznamu největšího skladu velko-droguistického ve starém Rakousko-Uhersku: „Preis-Liste“, Vereinigte Drogen Grosshandlungen G. et R. Fritz-Petzold et Süß Wien 1913 II. Str. 529—769.
401. Hahn—Dr. Holfert. Specialitäten und Geheimmittel mit Angabe ihrer Zusammensetzung. Eine Sammlung von Analysen Gutachten u. Literaturangaben. Berlin 1893.

402. Pilný návrh poslance Budzinowskiho a soudr., týkající se vydání zákonitých ustanovení k ochraně proti podvodným léčivům, podaný dne 3. prosince 1909 na říšské radě. Viz Čas. Čes. lékárnictva 1910 str. 29a sl, 43a sl, 50a sl, 90.
430. Lékárnická sazba k rakouské farmakopei III. vydání Praha 1910, str. 99 a sl. Srov. Dr. Heger Alph. Verzeich. der i. Oesterr. verbot. Geheim. Arzneispecialitäten, Cosmetics u. dgl. Wien 1901.
404. Srov. „K dějinám líčidla dle Dr. Tihamera Balogha“. Podává Fr. Bk. ve Světozoru 1875. Str. 6, 33, 46, 57.

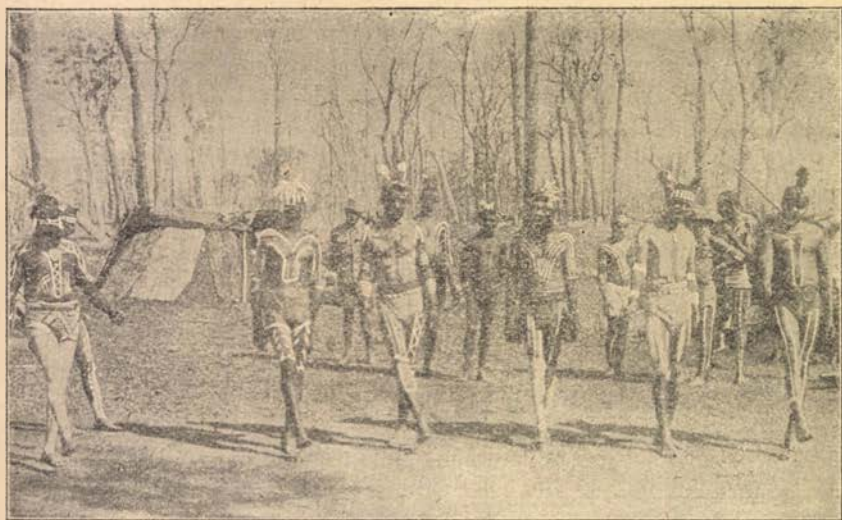
Obr. č. I. Skupina Skythů s řecké vasy.

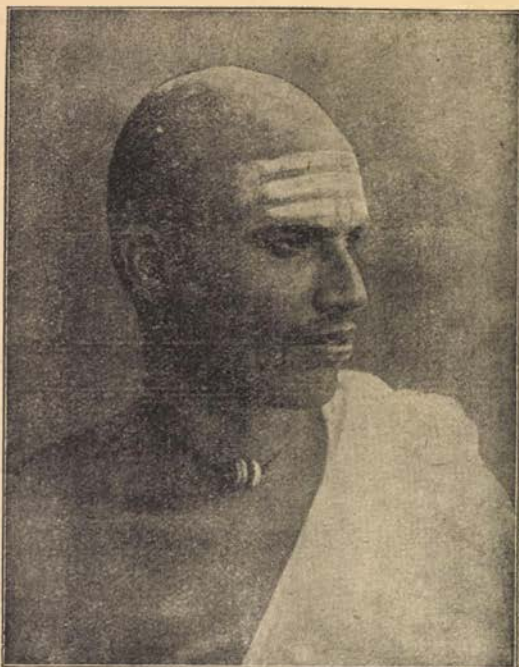
Obr. č. II. Indiánský pohlavár ve válečném pomalování.

Obr. č. IV. Mladý Papuan, omalovaný a tetovovaný v době obřizky.

Obr. č. III. Pomalování australští tanečníci.

Obr. č. V. Hlava brahmanského kněze.

Obr. č. VI. Tetovovaný a malovaný Japonec.

Obr. č. VIII. Čínská dívka.

Obr. č. VII. Tetovovaný a malovaný Japonec.

Obr. č. IX. Japončička při toilettě.

Obr. č. X. Tetovovaný pohlavár maorijský.

Obr. č. XIII. Násilné ovinování nohy
u Číňanů.

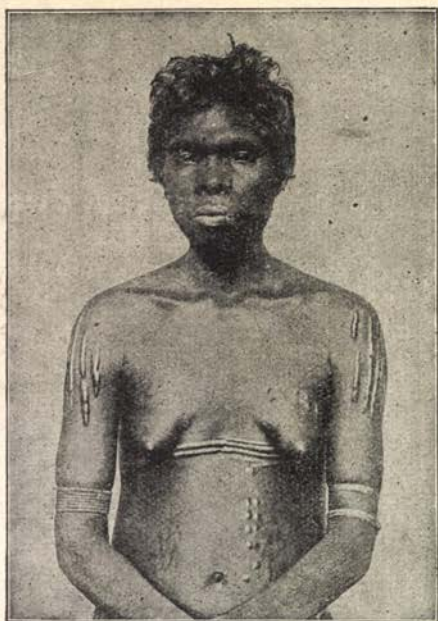
Obr. č. XIV. Zmrzačená, modní
nožka čínské krasavice.

Obr. č. XV. Protáhlé boltce ušní těžkými
ozdobami u kmenů novo-guinejských.

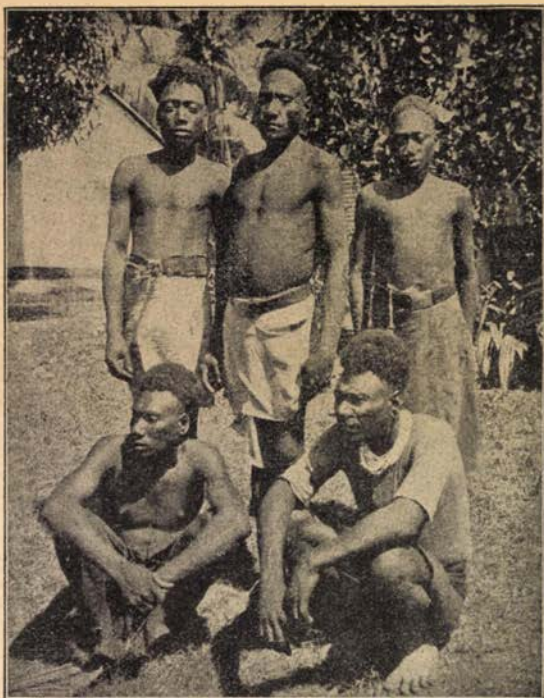
Obr. č. XVI. Dívka mangajánská.

Obr. č. XII. Ozdobné zárězy na kůži Australky.

Obr. č. XI. Tetovovaná, provdaná žena maorijská.

Obr. č. XIX. Účesy Novo-Pomořanů.

Obr. č. XVIII. Účesy afrických Bantuů.

Obr. č. XVII.
Botokudové z Rio Doce.

Obr. č. XXI. Děvče mentaweiské.

Obr. č. XX. Čínský hodnostář s pěstěnými nehty.

Obr. č. XXII. Slavnostní úprava vznešených Egyptanů při hostině.
Dle nástěnné malby hrobu thebského.

Obr. č. XXIII. Egyptská krasavice s loutnou.

Obr. č. XXIV.
Panovník egyptský, Ramses III.

Obr. č. XXV. Medové a Peršané.

Obr. č. XXVI.
Kněžka Athenina.

Obr. č. XXVII. Řecký běžec.